

**El llibre i la lectura:
una revolució en la història de la humanitat**

(Actes del seminari del CUIMPB-CEL 2005)

A cura de
Joan Martí i Castell
Josep M. Mestres i Serra

Barcelona, 2007

**El llibre i la lectura:
una revolució en la història de la humanitat**

**El llibre i la lectura:
una revolució en la història de la humanitat**

(Actes del seminari del CUIMPB-CEL 2005)

A cura de
JOAN MARTÍ I CASTELL
JOSEP M. MESTRES I SERRA

Miscel·lània, 11

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
Barcelona, 2007

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

El Llibre i la lectura : una revolució en la història de la humanitat :
(actes del seminari del CUIMPB-CEL 2005). — (Miscel·lània ; 11)
Bibliografia
ISBN 978-84-7283-924-3
I. Martí i Castell, Joan, ed. II. Mestres i Serra, Josep M., ed. III. Institut d'Estudis Catalans
IV. Consorci Universitat Internacional Menéndez Pelayo de Barcelona - Centre Ernest Lluch
I. Llibres i lectura — Congressos
800.316(061.3)

Disseny gràfic: Maria Casassas

© dels autors de les ponències

© 2007, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Primera edició: juliol de 2007

Tiratge: 550 exemplars

Text revisat lingüísticament pel Servei de Correcció Lingüística de l'IEC

Compost per fotocomposició gama, s. l.

Carrer d'Aristides Maillol, 9-11. 08028 Barcelona

Imprès a Limpergraf, SL

Polígon industrial Can Salvatella. Carrer de Mogoda, 29-31. 08210 Barberà del Vallès

ISBN: 978-84-7283-924-3

Dipòsit Legal: B. 39132-2007

Aquesta obra està sotmesa a les condicions de la llicència pública de Creative Commons. Per tant, es pot reproduir, distribuir i comunicar públicament, sempre que no hi hagi afany de lucre i que s'hi facin constar els autors. Aquesta autorització és sens perjudici dels drets derivats d'usos legítims o altres limitacions reconegudes per la llei. Es pot trobar una còpia completa dels termes d'aquesta llicència a l'adreça <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/es/legalcode.ca>.

Les condicions damunt dites es refereixen, sobretot, als aspectes següents: *a)* RECONeixEMENT EXPLÍCIT. Cal fer constar aquesta obra de la manera especificada per l'IEC. *b)* NO COMERCIALIZACIÓ. Aquesta obra no es pot utilitzar, en cap cas, amb finalitats comercials. *c)* TERMES DE LA LICÈNCIA. S'han d'especificar ben clarament els termes de la llicència d'ús concedida. *d)* ALTRES PERMISSOS. Els titulars dels drets d'explotació poden concedir permisos que depassin els termes d'aquesta llicència.

Taula

Organització	7
Participants	9
Sigles emprades pels autors	11
El llibre i la lectura: una revolució en la història de la humanitat, <i>per Joan Martí i Castell</i>	13
El llibre i la «recuperació» de la llengua, <i>per Blanca Vilà</i>	15
El procés d'escripturació del català, <i>per Josep Moran i Joan A. Rabella</i>	19
Sobre la lectura literària, <i>per Jaume Cabré</i>	31
La traducció poètica, una forma d'escriptura, <i>per Miquel Desclot</i>	41
Parlar, i llegir i escriure, <i>per Joan Martí i Castell</i>	59
L'estandardització lingüística al País Valencià, <i>per Miquel Àngel Pradilla</i>	73

La lectura i la consulta de diccionaris generals, <i>per Josep M. Mestres</i>	99
La llengua de veritat: repensar l'ortografia, <i>per Josep M. Nadal</i>	135
L'impacte de les noves tecnologies sobre la lectura i l'escriptura, <i>per Miquel Siñuan</i>	151
Dones que llegeixen als quadres, <i>per Carme Riera</i>	157

Organització

Organitzador:

Consorci Universitat Internacional Menéndez Pelayo de Barcelona - Centre Ernest Lluç

Patrocinadors:

Universitat Internacional Menéndez Pelayo
Diputació de Barcelona
Ajuntament de Barcelona
Centre de Cultura Contemporània de Barcelona

Amb la col·laboració del Departament de la Presidència
de la Generalitat de Catalunya

Director:

Joan Martí i Castell

President de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans

Secretari científic:

Josep M. Mestres i Serra

Cap de l'Oficina de Correcció i Assessorament Lingüístics de l'IEC

Participants

Jaume Cabré

Escriptor
Matadepera

Secció Filològica
Institut d'Estudis Catalans
Barcelona

Miquel Desclot

Poeta
Castellar del Vallès

Joan Martí i Castell

Universitat Rovira i Virgili
Tarragona

Secció Filològica
Institut d'Estudis Catalans
Barcelona

Josep M. Mestres

Lingüista i traductor intèrpret jurat
Barcelona

Oficina de Correcció i Assessorament Lingüístics
Institut d'Estudis Catalans
Barcelona

Josep Moran

Universitat de Barcelona

Barcelona

Oficina d'Onomàstica

Institut d'Estudis Catalans

Barcelona

Josep M. Nadal

Universitat de Girona

Girona

Miquel Àngel Pradilla

Universitat Rovira i Virgili

Tarragona

Secció Filològica

Institut d'Estudis Catalans

Barcelona

Joan A. Rabella

Oficina d'Onomàstica

Institut d'Estudis Catalans

Barcelona

Carme Riera

Esriptora

Barcelona

Universitat Autònoma de Barcelona

Barcelona

Miquel Siguan

Universitat de Barcelona

Barcelona

Blanca Vilà

CUIMPB - Centre Ernest Lluch

Barcelona

Sigles emprades pels autors

AVL	Acadèmia Valenciana de la Llengua
CD-ROM	<i>compact disk read only memory</i> ('disc compacte de memòria només de lectura')
CVC	Consell Valencià de Cultura
DCVB	<i>Diccionari català-valencià-balear</i>
DELE	<i>Diccionario para la enseñanza de la lengua española</i>
DIEC	<i>Diccionari de la llengua catalana</i> , de l'Institut d'Estudis Catalans
DMIEC	<i>Diccionari manual de la llengua catalana</i> , de l'Institut d'Estudis Catalans
DNV	<i>Diccionari normatiu valencià</i>
DOGV	Diari Oficial de la Generalitat Valenciana
DOPV	<i>Diccionari ortogràfic i de pronunciació del valencià</i>
GDLC	<i>Gran diccionari de la llengua catalana</i> , d'Enciclopèdia Catalana
GLC	<i>Gran Larousse català</i>
GNV	<i>Gramàtica normativa valenciana</i>
IEC	Institut d'Estudis Catalans
NPR	<i>Le nouveau Petit Robert</i>
PALOP	Países Africanos de Língua Oficial Portuguesa
PP	Partit Popular
PSPV-PSOE	Partit Socialista del País Valencià - Partit Socialista Obrer Espanyol
RTVV	Radiotelevisió Valenciana
SMS	servei de missatges curts

Joan MARTÍ I CASTELL i Josep M. MESTRES I SERRA [cur.]

El llibre i la lectura: una revolució en la història de la humanitat: (Actes del seminari del CUIMPB-CEL 2005)

Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2007, p. 13-14

DOI: 10.2436/15.0100.01.1

El llibre i la lectura: una revolució en la història de la humanitat

Joan Martí i Castell

Director del seminari

Si l'aparició de l'escriptura és un avenç cultural de dimensions magnes, el pas de la seva concreció en l'obra impresa obre uns horitzons espectaculars per a la difusió del pensament, l'extensió del coneixement, la popularització del treball de creació literària. Encara avui, més de cinc-cents cinquanta anys després de la invenció de la impremta, les conseqüències i les possibilitats que genera constitueixen un dels aspectes més importants i fascinants de la vida social.

El llibre garanteix la recursivitat de la lectura reiterada del producte lingüístic. I la seva edició generalitza el gaudi individual i en silenci de la descodificació de la lletra impresa; és a dir, comporta el salt de la lectura pública col·lectiva i en veu alta a la lectura privada sense la interferència dels trets suprasedgmentals ni dels afegitons o les supressions aliens al consumidor.

El llibre i la lectura són, per tot això, una de les principals revolucions en la història de la humanitat.

El seminari que presentem en el si del Consorci Universitat Internacional Menéndez Pelayo de Barcelona - Centre Ernest Lluch (CUIMPB - Centre Ernest Lluch) vol ésser una reflexió sobre llur incidència en el progrés de la cultura; des de dues perspectives principals: la sociolingüística i filològica, d'una banda, i la literària, de l'altra banda. Per a la qual cosa comptem amb destacats especialistes en el tema des d'angles distints, però sempre complementaris: Jaume Cabré, Miquel Desclot, Joan Martí i Castell, Josep M. Mestres, Josep Moran, Josep M. Nadal, Miquel Àngel Pradilla, Joan A. Rabella, Carme Riera, Miquel Siguan, hi exposaran visions diferents sobre la passa gegantina de plasmar negre sobre blanc allò que havia romàs primer solament oralitat i després manuscrita.

La voluntat nostra i del CUIMPB - Centre Ernest Lluch és sumar-nos solidària-

ment a l'Any del Llibre i la Lectura; retre, en suma, un homenatge a la intel·ligència de les persones.

El seminari sobre *El llibre i la lectura: una revolució en la història de la humanitat*, organitzat pel CUIIMPB - Centre Ernest Lluch i celebrat al Centre de Cultura Contemporània de Barcelona descabdellà, durant els dies 25 i 26 d'octubre de 2005, les ponències que segueixen, les quals van cloure en una taula rodona amb Josep Moran, Josep M. Nadal, Miquel Àngel Pradilla, Carme Riera i Miquel Siguan com a participants, i Joan Martí i Castell com a moderador.

El llibre i la «recuperació» de la llengua

Blanca Vilà

Directora acadèmica del CUIMPB-CEL

Com a directora acadèmica dels cursos del CUIMPB - Centre Ernest Lluch, del Consorci Universitat Internacional Menéndez Pelayo, dono la benvinguda als presents, particularment al senyor director i al senyor secretari científic del curs. Un curs sobre *El llibre i la lectura* és absolutament imprescindible en moments com aquest, moments que dubto que precisament afavoreixin el tipus de reflexió que aquí es proposa.

Tinc la missió de fer una breu inauguració formal, però no vull desaproveitar aquesta ocasió per a suggerir-vos una sèrie de reflexions —una mica més punyents— sobre el llibre, sobre la lectura i sobre el que és a la base d'aquestes dues paraules: la llengua.

Voldria titular la sessió inaugural d'aquesta manera: «El llibre i la “recuperació” de la llengua».

En efecte, la diversificació dels mitjans d'informació, l'atomització d'impactes que avui dia l'ésser humà —particularment el jove— pateix en el moment de la seva formació ja està produint un estat permanent d'alienació personal. Com a jurista que sóc, com a professora de ciències socials i de dret internacional privat, és des d'aquesta perspectiva professional que vull fer una sèrie de constatacions en relació amb les mancances de l'*absència del llibre* en la història personal dels nostres joves en el moment de la seva formació acadèmica.

Quines són aquestes constatacions? Jo n'havia assenyalat quatre. En primer lloc, la percepció d'una *pèrdua de l'esperit crític* de l'estudiant —parlo de l'estudiant universitari de ciències socials—, a causa de l'excés d'informació no discriminada que pateix. Us en posaré un exemple: es demana un treball de crítica d'un text jurídic, i el que s'aconsegueix és la pura reproducció del text amb un comentari final: «Hi estic totalment d'acord. Què hi puc afegir jo, al que diu el jutge X o el jutge Y?»

Som davant un problema de manca de lectura crítica. Aquest és un primer aspecte a assenyalar des del punt de vista de la crítica jurídica, ja que el dret no és únicament un estudi de lleis positives, el conreu de les quals configura només una quarta part del material i del treball propi de la llicenciatura de dret. Primera constatació, doncs: percepció de *l'absència de l'esperit crític necessari* per a gaudir d'una capacitat de discriminació de la informació rebuda pels joves en l'àmbit científic.

En segon lloc, la *dissolució del llenguatge comunicatiu* com a tal. En efecte, la llengua dels nostres joves es comunica en un sol sentit, en un sentit receptiu, en un sentit de captació informativa. I bé, quan es comunica en un sentit actiu, es comunica per breus senyals, sense construcció d'un discurs: tenim l'exemple del llenguatge dels mòbils, que està afectant fins i tot la nostra ortografia.

Vàrem tenir aquest darrer estiu un curs del CUIMPB - Centre Ernest Lluch en el qual s'analitzà com afecten les noves tecnologies el tipus de llenguatge de les persones, i va resultar extraordinàriament interessant. Els informàtics no hi donaven importància, a aquesta pèrdua de llenguatge. Nosaltres, els que necessitem la construcció d'un llenguatge mínimament elaborat, sí.

Per tant, funciona d'una manera descompensada: absorbir dades, informar-se, sí; l'estudiant funciona com un receptor. Però, com a comunicador, serà en molts casos incapaç d'elaborar un discurs. Això ens preocupa als professors de ciències socials i em preocupa com a persona sensibilitzada per aquestes qüestions.

El llenguatge consisteix, doncs, en un seguit de manifestacions abreujades, sense discurs ni construcció; comunicació per mòbils, comunicació per correu electrònic, sense contingut moltes vegades. El correu electrònic podria ser magnífic si fomentés un discurs possible pel mandat de la brevetat, i no ho és: repeteix i reenvia discursos ja fets, informacions ja fetes, o jocs —divertits, per què no— que han desplaçat la comunicació que tenia un pes semàntic propi.

En tercer lloc, vull insistir en el fenomen del *multilingüisme en un món globalment accessible*. Estic percebent el següent des de les nostres mancances tradicionals: l'aïllament que vàrem patir durant la dictadura no va afavorir precisament la presència *normalitzada* d'un professorat estranger al nostre país, i la divisió entre el món de l'exili i el món interior durant tants anys va provocar un pòsit de desconeixement —a part de les elits— de les llengües estrangeres, d'una manera més pronunciada que a països d'evolució paral·lela, com Portugal o Grècia. Els nostres mestres universitaris s'havien format aquí, l'esperit científic nacional estava desconnectat de les escoles pioneres i les bibliografies utilitzades pels estudiants del nostre país no necessitaven llengües estrangeres.

Ara bé, actualment, que hem pogut normalitzar el fenomen de les xarxes Erasmus o altres d'estudiants en intercanvi, estudiants normals i no necessàriament els més brillants—entenc que aquest és el valor dels programes d'intercanvi—, què ens està passant? Doncs que aquesta presència, en comptes d'encoratjar els nostres estudiants a aprendre llengües estrangeres, a causa de l'absència de polítiques lingüístiques eficients en aquest àmbit, genera en els joves certs mecanismes d'autodefensa deguts a la seva inseguretat en el terreny lingüístic, amb un resultat de bloqueig i de desinterès pels estudiants poliglots estrangers que es troben entre ells.

Aquest quadre, que contemplo any rere any, em fa pensar que potser hauríem de desenvolupar sistemes dels quals l'objectiu fos el *coneixement passiu* de la llengua, la capacitat de comprensió d'una llengua estrangera, sistemes que desenvolupessin alhora el *coneixement precoç* de llengües estrangeres. En efecte, no tots hem de ser experts en la llengua estrangera que, en principi, comprenem, i hauríem de dirigir-nos a l'aprenentatge de llengües d'una altra família lingüística. Hauríem de ser capaços, en un model ideal, de poder-nos expressar cadascú en el nostre idioma i de comprendre els altres en el seu idioma, amb la qual cosa hi hauria un grau de coneixement relatiu suficient i transversal. Això es practica, de fet, en empreses i organitzacions internacionals, en treball de grup. En fi, si això és possible, hem de reconèixer que segurament ens haurem equivocat en el model d'accés a una llengua estrangera, i que som en part culpables del monolingüisme vehicular implacable de la llengua anglesa en els moments actuals.

Finalment, i ja tornant al llibre i tornant a la lectura, crec que la nostra percepció i la meva personal és que la lectura és l'única eina capaç de reconstruir el discurs. El llibre, com a suport de la lectura. No la revista, no qualsevol suport. Només el llibre, com a contenidor d'un discurs, dintre del format que sigui i el tipus de gènere que sigui, és capaç de recuperar la funció comunicativa rica i plena de la llengua.

Fa tres setmanes estava en un lloc meravellós, a Messolongi, a Grècia, en un congrés. El director de l'Institut Cervantes d'Atenes, Pedro Bádenas de la Peña, lingüista important i historiador del període bizantí i de l'època neogrega, va proposar una reflexió meravellosa sobre la llengua, la *glossa*, en el futur d'Europa. En el congrés s'analitzava de quina manera els valors de la Grècia clàssica poden gaudir d'un lloc propi i ser *revisitats* en el futur d'Europa.

Aquest estiu—viatjo bastant sovint cap a l'est del Mediterrani, particularment a Grècia— vaig llegir una publicitat a l'aeroport postolímpic d'Atenes que ha quedat molt fixada en el meu esperit. Hi havia un panell molt gros que deia: «Grècia ha *exportat* al món, a la humanitat, cinquanta-dues mil paraules al llarg de la història». Co-

mençaven per la *a* i no arribaven més enllà de *aba*, i acabaven per la *z* i arribaven a *zab*, i prou. Punts suspensius entre l'una i l'altra. De totes aquestes paraules, n'he guardat una per a mi mateixa: la paraula *mythos* de la cervesa anunciada...

Aquest tipus de missatge té molt a veure amb la llengua, i té molt a veure amb la recuperació de la paraula com a substrat del missatge escrit i com a substrat de la lectura i del llibre. És l'Any del Llibre i la Lectura. Potser he estat molt pessimista, i en aquestes quatre constatacions he manifestat moltes mancances; però sóc molt optimista de natura, i crec que estem en la bona via. Us animaria a continuar, efectivament, aquests tipus de cursos en el CUIMPB-CEL, que és una universitat de reflexió i, sobretot, oberta d'esperit.

Joan MARTÍ I CASTELL i Josep M. MESTRES I SERRA [cur.]

El llibre i la lectura: una revolució en la història de la humanitat: (Actes del seminari del CUIIMPB-CEL 2005)

Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2007, p. 19-29

DOI: 10.2436/15.0100.01.3

El procés d'escripturació del català

Josep Moran

Professor de la Universitat de Barcelona

i director de l'Oficina d'Onomàstica de l'Institut d'Estudis Catalans

Joan A. Rabella

Tècnic de l'Oficina d'Onomàstica de l'Institut d'Estudis Catalans

La història de la llengua catalana ha presentat i, si tenim en compte la informació que trobem encara en molts llibres, presenta una confusió bàsica entre el que ha estat el procés de formació del català i la cronologia del seu accés a l'escriptura, una confusió que ha afectat directament la determinació dels primers textos conservats en català.

La llengua catalana va néixer, com totes les llengües romàniques, entre el final del segle VII i el començament del segle VIII, com ha estat ben estudiat en el cas del català per Joan Bastardas en els seus treballs ja clàssics: «El llatí de la Catalunya romana i l'origen i la formació de la llengua catalana» (Bastardas, 1995a), «Quan el llatí esdevingué català» (Bastardas, 1995b) i «El català preliterari» (Bastardas, 1995c), que s'han tornat a publicar més modernament al llibre *La llengua catalana mil anys enrere*. A partir d'aquesta constatació i si tenim en compte la inexistència de textos romànics d'aquell període concret, existeix, doncs, un decalatge significatiu entre el moment en què es forma la llengua —quan esdevé una realitat tan diferenciada del llatí que ja no pot rebre aquest nom (Bastardas, 1995b, p. 90-91)— i l'època en què documentem els primers textos, fet que massa sovint no s'ha tingut prou en compte i que ha fet que es parlés del «naixement» del català en relació directa amb l'existència d'uns textos conservats del segle XII. Així, no poques vegades, llibres i conferències que teòricament fan referència a la formació de la llengua en realitat estudien les seves primeres mostres escrites conservades, el que realment és el procés d'escripturació o d'accés de la llengua al codi escrit.

També com la resta de les llengües romàniques, el català no es va aplicar al començament en la documentació, principalment perquè el llatí era l'única llengua escrita, ensenyada i apresada per a aquest ús concret. D'aquesta manera, en un mo-

ment en què ja existien les llengües romàniques solament trobem textos redactats en llatí, en els quals, però, posteriorment aniran apareixent progressivament trets, mots i fragments en romanç.

Aquest és un tema fonamental per a la lingüística històrica perquè podríem dir que, estrictament, la història de la llengua comença amb els primers textos en què apareix, ja que per a l'estudi del català pretèrit depenem completament de les mostres materials conservades. Resulta, així mateix, un tema important no només des del punt de vista lingüístic i històric, sinó també simbòlic. Precisament aquestes implicacions més enllà de l'àmbit científic també han influït en el món acadèmic, de manera que massa sovint l'estudi dels primers documents s'ha concentrat en la recerca del primer text en llengua catalana i a provar d'avançar-ne la data (com en el cas d'una traducció antiga del *Liber iudiciorum*, que avui pensem que és del segle XII, i que durant força temps es va defensar que era de l'XI): a partir de la confusió entre la cronologia de la formació de la llengua i la de l'aparició d'aquesta en l'escriptura, antigament es va provar de fer recular la data del primer text (és a dir, de trobar textos més i més antics) amb la idea, equivocada, que també implicava fer avançar la data d'existència de la llengua.

Des d'un punt de vista més general, cal així mateix diferenciar les notícies de l'existència de les llengües romàniques (al Concili de Tours, l'any 813, en queda constància quan s'especifica que les homilies s'havien de «transferre [...] in rusticam Romanam linguam» perquè tothom pogués entendre el que s'hi deia, és a dir, que el llatí s'havia de traduir a la llengua romànica, «Romanam») de les mostres de l'aparició d'alguna d'aquestes llengües en documents concrets (per primera vegada, el francès als *Juraments d'Estrasburg*, l'any 842) i dels primers textos on ja trobem el català.

I aquest darrer aspecte resulta també essencial. Quina part d'un document fa falta perquè es consideri ja un text català o el primer text en català? Força sovint s'ha cregut que feia falta que tot el text, o pràcticament tot, fos escrit en català. Joan Bastardas (1995b, p. 97, i 1995c, p. 116-117), però, ja va avançar la manca de validesa d'aquest plantejament: fins i tot un document on aparegui no ja un mot, sinó la filtració d'alguna característica específica de la llengua podria considerar-se'n el primer testimoni perquè reflecteix que la llengua ja existia. Encara que aquesta visió pot ser vàlida en l'àmbit de la lingüística, segurament pel valor simbòlic a què ens hem referit anteriorment s'ha mantingut la concepció que el primer text en català és aquell que presenta, almenys, una part significativa en aquesta llengua, malgrat que també hi hagi fragments en llatí. D'aquesta manera, i com assenyalàvem abans, a l'hora d'estudiar el procés d'escripturació s'ha de tenir ben present que el llatí era la

llengua de la comunicació escrita en tot l'Occident europeu de l'època, incloent-hi l'àmbit germànic, l'única que s'ensenyava i que s'aprenia per a aquest ús. En aquest sentit, resulta comprensible que, si una llengua volia accedir a unes funcions en què no es feia servir, havia de necessitar un procés llarg d'adequació. I aquesta és la situació que trobem en la llengua catalana del període arcaic: no apareix de cop en un o diversos textos escrits amb una llengua precisa que domina tots els recursos expressius, sinó que va aflorant de manera progressiva i presenta una expressió i uns recursos poc desenvolupats (amb una sintaxi molt primitiva, caracteritzada per la parataxi, en què la manca de connectors devia suplir-se per mitjà de recursos propis de la llengua oral, com l'entonació).

Malgrat que avui encara podem llegir en manuals i obres de consulta que els primers textos en català són la traducció del *Liber iudiciorum* (el malanomenat *Forum iudicum*), del segle XII, i les *Homilies d'Organyà*, del començament del segle XIII, els estudis lingüístics especialitzats en aquest període ja fa molts anys que especifiquen que aquests no són els primers documents de la llengua catalana, sinó que posseïm molts textos anteriors, la majoria de caràcter feudal, escrits principalment o significativament en català. Aquests textos (juraments, greuges, testaments, etc.) sovint s'encavalquen cronològicament, ja que no tenen una datació precisa, sinó que es pot determinar un interval temporal en què es devien redactar a partir de les persones que hi figuren, de manera que moltes vegades resulta complicat de saber l'ordre exacte d'alguns d'aquests documents. Però, malgrat aquesta dificultat respecte de la cronologia precisa d'aquests textos, sí que sabem que ja durant el segle XI hi ha diversos documents rellevants, i alguns ben extensos, en què la llengua catalana apareix de manera àmplia.

Un altre factor que ha contribuït a complicar la determinació dels primers textos del català ha estat la confusió entre la història de la llengua i la història de la literatura: sovint s'han valorat especialment els textos considerats literaris — un fet que també ha estat afavorit per la manca d'una poesia en català a l'alta edat mitjana — i, contràriament, s'han infravalorat els que no tenien cap valor estètic o literari. Aquest fet també ens ajuda a entendre que en alguns casos hàgim pogut llegir que les *Homilies d'Organyà* eren el primer text escrit en català, mentre que en realitat volien dir que era el primer text «literari», una qualificació que, d'altra banda, resulta molt relativa.

Actualment, però, no es considera una qüestió prioritària determinar quin és el text més antic, sinó que l'aspecte primordial és aprofundir en l'estudi de la documentació del període arcaic, que en el cas català és d'una gran riquesa, fins i tot en documents en llatí, com podem comprovar si consultem el *Glossarium Mediae Latinita-*

tis Cataloniae. La valoració cronològica dels documents conservats resulta, com dèiem, complicada en molts casos, i a més no hem de confondre els textos que han arribat fins als nostres dies amb els que van existir: encara podríem tenir la sort, com ha passat els darrers anys amb la troballa d'un nou fragment del *Liber iudiciorum* per part de Cebrià Baraut (Baraut i Moran, 1996-1997 [2000]), de recuperar algun altre text antic.

Tanmateix, avui hi ha aspectes que van en contra d'aquest plantejament científic. A més del valor simbòlic, actualment aquest tema també pot tenir un valor mediàtic. Un aspecte que ha quedat palès durant el darrer any a l'hora de comentar i celebrar l'aniversari fictici (qui pot decidir la data exacta d'un document d'una època remota en què precisament no podem parlar de certes cronològiques?) de les *Homilies d'Organyà* (Moran i Rabella, 2004) i que també hem pogut comprovar quan els mitjans de comunicació han tractat aquest tema: un bon exemple d'això seria el titular, molt categòric, del diari *La Mañana* (26.1.2004), escrit després d'explicar detalladament a la periodista que no és possible fixar un rànquing dels primers textos en català i que, a més, no és l'aspecte més important ni culturalment ni científicament: «El texto más antiguo en lengua catalana se escribió en el Jussà». I encara s'ha de lluitar, també, amb la força dels tòpics: al costat del text de Josep Moran (2001) dedicat al procés de formació i aparició del català a l'*Enciclopèdia de la llengua catalana*, d'Edicions 62, on s'explica quins són i quins no són els primers textos, podem llegir la nota —de l'editorial, no de l'autor— del peu fotogràfic, que contràriament insisteix: «Els dos documents més antics trobats fins ara en català són un fragment de la traducció del *Liber iudiciorum* o *Forum iudicum* (mitjan segle XII) i, amb més interès literari, les *Homilies d'Organyà* (finals del segle XII)».

Com indicàvem, però, avui considerem que el català va apareixent progressivament a partir del segle IX en documents escrits en llatí, i que els primers textos de la llengua catalana corresponen a un conjunt de documents bàsicament del segle XI, moment en què ja trobem fragments amplis en llengua romànica i, fins i tot, textos on aquesta predomina clarament sobre la llengua llatina.

Si busquem el perquè d'aquesta cronologia, podem comprovar que la consolidació del feudalisme és el motiu principal de l'accés de la llengua romànica al codi escrit (Moran, 1994a, p. 89-92). Si fins en aquell moment la llengua escrita era un mitjà reservat al llatí, la formació de nous esdeveniments, de nous valors i nous conceptes que ja no formen part del món llatí i que, per tant, no tenen una denominació fixada en aquella llengua, farà que aquests nous elements es vagin filtrant en la llengua escrita, per la qual cosa els primers termes catalans que trobarem, a banda dels topò-

nims com ara *Farrera*, *Palomera*, etc., a l'acta de consagració de la catedral d'Urgell, redactada al darrer terç del segle IX (Baraut, 1984-1985), seran mots de caràcter feudal: *atendre* 'complir una obligació feudal', *cavaller* (que va més enllà del significat del llatí CABALLARIU), *comanar* 'posar sota la tutela d'un senyor', *dubitar* 'deixar en testament', *engany* 'mancar a la fidelitat', *rancuras* 'greuges', etc. (Rabella, 1999). Seran mots de nova creació, del tipus *menysvenir* 'morir', o termes ja coneguts però que presenten un valor semàntic específic (com COMMANDARE, DUBITARE, etc., que ja existien en llatí). També devia facilitar aquest procés el baix nivell cultural propi de l'inici del feudalisme, amb poc coneixement general del llatí fora dels centres eclesiàstics més il·lustrats, i el fet que, en una societat que, contràriament al que puguem pensar des del present, generava molta documentació, els escrivans, davant la dificultat de traduir al llatí aquests fets nous i les declaracions en boca dels laics, no tenien altra opció que reflectir directament en romanç els motius bàsics en la redacció dels documents.

Així doncs, durant aquest període trobem uns textos on a poc a poc apareixen grafies que reflecteixen l'evolució específica de la llengua catalana (*comannar* i *comanar*, amb reducció del grup -ND- llatí, COMMANDARE), topònims i mots comuns en llengua romànica (*achaptaràs* 'adquiriràs', *baglia* 'batllia', *consel* 'consell', *engan* 'engany', *torre*, *maiola* 'mallola, vinya novella', etc.), i de mica en mica sintagmes i fragments cada vegada més llargs en català (com el fragment «moreres III et oliver I et noguer I et amendolers IIII et pruners et figuers» d'un text d'Organyà de l'any 1034 publicat per J. Miret i Sans i estudiat posteriorment per Joan Bastardas [1995d, p. 262-263]). Fins que al segle XI, ja tenim juraments breus, i també algun altre document, on la part en llengua catalana és significativa (com, per exemple, el *Jurament feudal de Radulf Oriol*, 1028-1047 [Moran i Rabella, 2001, p. 45-47], o el no gaire conegut *Memorial de greuges de Ponç I, comte d'Empúries, contra Jofre, comte de Rosselló*, 1050-1060 [Negre Pastell, 1960]), i, poc després, textos amplis escrits fonamentalment en català (com els *Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet*, 1080-1095 [Rabella, 1997], o el *Jurament de Pau i Treva del comte Pere Ramon de Pallars Jussà al bisbe d'Urgell*, probablement del 1098 [Moran, 1994b]), llevat de les parts més formulàries, com l'inici i el final del document. I encara hauríem de tenir en compte un text del segle X, escrit en català, però no conservat, del qual tenim coneixement gràcies a l'erudit il·lustrat Jaime Villanueva (1820), que va testimoniar en un manuscrit científic molt valuós del segle VIII, però perdut al segle XIX, on figuraven uns mots escrits al marge d'un document del final del segle X o del començament de l'XI: «Magister meus no vol que me mires, novell».

La informació sobre aquests textos feudals, tanmateix, no és nova: només cal recordar que Joaquim Miret i Sans (1904 i 1908), que va donar a conèixer molts

d'aquests documents, ja en va remarcar la importància, i fins i tot en alguns casos, ja al començament del segle XX, els va considerar els textos més antics (com en el cas dels *Greuges de Guitard Isarn*: «nous pourrions presque considérer cet acte de Guitart Isarn de Caboet comme le premier en date des documents catalans connus» [Miret i Sans, 1908, p. 9]), una informació que posteriorment, amb la descoberta, per exemple, del *Liber iudiciorum*, va deixar estranyament de tenir-se en compte.

Una altra característica d'aquests documents més antics que resulta remarcable és la localització, ja que la majoria se centren a l'àrea antiga del bisbat d'Urgell, que devia ser la zona on es devia aplicar més aviat la llengua catalana en l'escriptura, segons la informació de què disposem.

De fet, la producció de textos en català en el segle XII, sempre en prosa, ja no es limita als documents de caràcter feudal. En aquest segle apareixen també les primeres traduccions o adaptacions d'origen jurídic, concretament del *Liber iudiciorum* (*Llibre dels judicis* o *Llibre jutge*), al qual ens hem referit anteriorment, un codi d'origen visigòtic redactat en llatí que els monarques carolingis van mantenir després de la Reconquesta. El juny de 1960 Anscari Mundó va donar a conèixer un fragment d'una traducció d'aquest codi, que, segons ell, era «un nou text català literari [sic], que sembla més antic que cap dels coneguts fins ara» (Mundó, 1960). Encara que lingüísticament i paleogràficament aquest text és del final del segle XII (Bruguera, 1985), Mundó suposava que era còpia d'una traducció realitzada a mitjan segle XII. Malgrat que aquesta datació és ben discutible, com també ho és el caràcter «literari» d'aquesta traducció jurídica, el cas és que aquest fragment ha figurat, i, com dèiem, figura encara, en molts manuals d'història de la llengua catalana com el primer document, literari o no, escrit en català, sense tenir en compte els documents anteriors a què ens hem referit.

Recentment, l'any 2000, Cebrià Baraut (nat al Vilar de Cabó) va publicar una altra versió catalana del mateix *Liber iudiciorum*, que es conserva a la Seu d'Urgell (Baraut i Moran, 1996-1997 [2000]). Aquesta versió, independent de l'anterior, és més antiga que aquella, perquè tant paleogràficament com des del punt de vista lingüístic es pot situar en la primera meitat del segle XII, i posseeix un interès lingüístic gran, tant pels arcaïsmes que presenta com per l'esforç que palesa d'adaptar al català una prosa llatina de caràcter savi.

Un altre document interessant d'aquest període és el *Capbreu de Castellbisbal* (Moran, 1984), de 1189, escrit en l'àmbit del bisbat de Barcelona, és a dir, a l'àrea del català oriental central, que conté informació lingüística molt valuosa, sobretot referent a l'article salat, llavors ben viu en aquesta àrea.

Del començament del segle XIII són les famoses *Homilies d'Organyà*, encara que es tracta d'una còpia d'un text anterior que devia ésser escrit al final del segle anterior. Aquestes homilies, des que foren descobertes per J. Miret i Sans (1904, p. 5-47), han estat més mitificades que no pas estudiades, fins al punt que algú va deixar anar la hipòtesi que eren d'origen càtar, i, com si fos un fet provat, aquesta atribució va passar fins i tot a un manual d'història de l'Església catòlica. Però posades en relació amb les *Homilies de Tortosa* (Moran, 1982 i 1990), en provençal, amb les quals comparteixen un sermó, el del dimecres de cendra, i tenint en compte els occitanismes que presenten les d'Organyà, considerem que aquestes són una traducció d'un text o de textos provençals relacionats amb l'activitat pastoral dels canonges regulars de Sant Agustí, que a Catalunya van prendre com a model l'abadia canonical de Sant Ruf d'Avinyó, a Provença, i que regentaren tant la canònica tortosina com la d'Organyà. Això explica precisament els occitanismes que presenten les *Homilies d'Organyà*. Recordem en aquest sentit que els canonges regulars, si bé feien vida comuna com els monjos, amb els quals sovint són confosos, de fet eren clergues i, per tant, tenien obligacions pastorals, entre les quals la predicació en vulgar al poble fidel. Aquesta activitat fou potenciada per la reforma gregoriana, iniciada en l'Església al final del segle XI per a superar la crisi del període feudal, de la qual reforma els canonges regulars foren iniciadors.

Recentment, i seguint el corrent de mitificació de les *Homilies d'Organyà*, que creïem superat, ha aparegut un estudi d'Armand Puig (*Homilies*, 2001), que acompanya una nova edició d'aquest text, en què s'exposen diverses hipòtesis encaminades a realçar-ne l'originalitat i la importància (una importància que històricament i lingüística ja té aquest text —per tal com és una de les traduccions més primerenques entre llengües romàniques—, encara que no sigui realment el primer document conservat en català). Com diem, es tracta de meres hipòtesis, encara que a còpia de repetir-les al capdavant són considerades de fet com a veritats apodíctiques.

Una d'aquestes hipòtesis és la que considera que es tracta de sermons savis, és a dir, destinats a la predicació interna dels canonges i no pas del poble fidel, pel fet que són encapçalades amb el tractament de «senyor», sense tenir en compte que les de Tortosa, que són destinades explícitament a un auditori popular, tenen el mateix tractament, emprat fins i tot en ocasions per sant Vicent Ferrer.

Una altra hipòtesi és que no són una traducció de sermons en provençal (excepte la del dimecres de cendra), sinó creació directa a partir de textos llatins, sense tenir en compte que els occitanismes que presenta no es poden explicar si no partim d'un text occità previ, com en el cas de la del dimecres de cendra.

La darrera hipòtesi a què ens referirem és la que suposa que l'homilia i d'Organyà, en lloc de correspondre al diumenge de Quinquagèsima, com es considerava fins ara, podria referir-se a la festivitat del Trasllat de Sant Agustí, que se celebrava el 28 de febrer. Aquesta hipòtesi no és gens plausible, entre altres motius perquè no es refereix gens al sant, com era normal en les homilies de caràcter hagiogràfic, però aquesta suposició és la que es pren com a base per a establir la convenció d'acceptar l'any 1204 com l'any en què es van recollir i escriure aquestes homilies, considerades com el primer text literari escrit en llengua catalana que es conserva, i per a proposar de celebrar-ne el 2004 el pretès vuit-centè aniversari (Moran, 2003).

Nosaltres considerem que aquesta proposta no té gens de fonament científic per les raons exposades, i que, més que no pas de contribuir a la mitificació desmesurada d'aquestes homilies, convindria d'aprofundir-ne l'estudi científic, sense prejudicis, començant per la realització d'un bon estudi lingüístic, que aplegui els que s'han fet fins ara, i sobretot en relació amb les tortosines, amb les quals estan relacionades ben estretament.

Això no vol dir que s'hagi de desmerèixer el valor de les *Homilies d'Organyà*, que és un text ben interessant en molts aspectes, sinó simplement de posar-les en el lloc que els pertoca dins el conjunt dels primers textos en llengua catalana.

Durant la primera meitat d'aquest segle s'estén l'ús del català a cartes privades, com la que va adreçar Bernat de Saportella a l'arquebisbe de Barcelona Aspàreg de la Barca (1213-1233) i la remembrança de Pere de Canet, escrita a Castellví de Rosanes (Baix Llobregat) (Moran, 1994c). També s'ha de considerar d'aquest període la traducció al català més antiga que coneixem dels *Usatges de Barcelona*, que va publicar Joan Bastardas (1984) i que ha estudiat lingüísticament Joan Martí i Castell (1996). Es tracta d'un text ben interessant per l'extensió, per la informació lingüística que ens aporta i per l'esforç que comportà la traducció al vulgar d'un text llatí, encara que es tracti d'un llatí curialesc del període feudal, en què es palesa sovint la parataxi característica del català d'aquell període.

A partir del regnat de Jaume I (1213-1276) s'incorpora el català als documents de la cancelleria reial i senyorial dels ordes militars. Amb el desenvolupament de la burgesia en el segle XIII s'eixampla l'ús del català en lleudes, reves i tarifes comercials, com les publicades per Alart i Coromines, i d'altres documents comercials, de manera que el llatí en la societat laica era progressivament reservat per a la redacció dels documents més solemnes o que tenien models fixos, com ara testaments, alienacions, etc., àdhuc després de l'aparició de la prosa literària al final del segle XIII.

Paral·lelament a l'extensió del català en els documents públics, durant la segona

meitat del segle XIII i almenys fins als primers anys del segle següent, el català, més enllà de l'àrea del seu domini lingüístic, va tenir una expansió o una influència en la documentació de l'Alt Aragó i de Navarra, que és palesa fins a Estella.

També durant la segona meitat del segle XIII apareixen en català els primers textos historiogràfics i els primers codis jurídics escrits originalment en català: els *Costums de Tortosa* i els *Furs de València*. I les primeres obres historiogràfiques, de què és una mostra el *Cronicó de Perpinyà* (vers 1285) (Moran, 1998).

Però entrem ja de fet en el període plenament literari de la nostra llengua, que supera en tot el període arcaic. Aquest progrés es manifesta també en el nivell lingüístic dels textos; és interessant en aquest sentit de comparar la traducció primitiva dels *Usatges*, de nivell encara bàsicament paratàctic com correspon al seu caràcter feudal, amb els *Costums de Tortosa*, de caràcter burgès i ciutadà, amb una prosa que reflecteix un notable esforç per a incorporar períodes llargs de frases subordinades. En aquest context apareixen al final del segle XIII figures com Desclot, Arnau de Vilanova i, sobretot, Ramon Llull, amb les quals la prosa catalana literària es desplega plenament.

Bibliografia

- BARAUT, Cebrià. «La data de l'acta de consagració de la catedral carolíngia de la Seu d'Urgell». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. VII (1984-1985), p. 515-525.
- BARAUT, Cebrià; MORAN, Josep. «Fragment d'una altra versió catalana del *Liber iudiciorum* visigòtic». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. XIII (1996-1997 [2000]), p. 7-35.
- BASTARDAS, Joan. *Usatges de Barcelona: El codi a mitjan segle XII*. Barcelona: Fundació Noguera, 1984.
- «El llatí de la Catalunya romana i l'origen i la formació de la llengua catalana». A: *La llengua catalana mil anys enrere*. Barcelona: Curial, 1995a, p. 39-71.
- «Quan el llatí esdevingué català?». A: *La llengua catalana mil anys enrere*. Barcelona: Curial, 1995b, p. 73-105.
- «El català preliterari». A: *La llengua catalana mil anys enrere*. Barcelona: Curial, 1995c, p. 109-145.
- «Els vells noms d'arbres fruiters en la toponímia catalana». A: *La llengua catalana mil anys enrere*. Barcelona: Curial, 1995d, p. 255-278.
- BRUGUERA, Jordi. «La llengua del *Llibre jutge*». A: *Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit*, 2. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985. (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; X), p. 89-109.

- Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*. Barcelona: CSIC, 1960-2001. 11 v.
- MARTÍ I CASTELL, Joan. «Significació lingüística dels *Usatges de Barcelona*». A: *Estudis de lingüística i filologia oferts a Antoni M. Badia i Margarit, III*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, p. 103-132.
- MIRET I SANS, Joaquim. «El més antig text literari escrit en català precedit per una col·lecció de documents dels segles XIè, XIIè i XIIIè». *Revista de Bibliografia Catalana*, núm. VII (1904), p. 5-47, 215-220.
- «Documents en langue catalane (haute vallée du Sègre, XIe-XIIe siècles)». *Revue Hispanique*, núm. XIX (1908), p. 6-19.
- MORAN, Josep. «Les homilies d'Organyà en relació amb les homilies provençals de Tortosa». A: *Miscel·lània Pere Bohigas, 2*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1982. (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; IV), p. 67-84.
- *El Capbreu de Castellbisbal*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1984.
- *Les homilies de Tortosa*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990.
- «L'aparició del català a l'escriptura». A: *Treballs de lingüística històrica catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994a, p. 55-93.
- «Jurament de pau i treva del comte Pere Ramon de Pallars Jussà al bisbe d'Urgell. Transcripció i estudi lingüístic». A: *Treballs de lingüística històrica catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994b, p. 95-117.
- «De la Portella a Castellví de Rosanes». A: *Treballs de lingüística històrica catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994c, p. 119-127.
- *Cronicó de Perpinyà (segle XIII)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.
- «El naixement del català». A: *Enciclopèdia de la llengua catalana*. Barcelona: Edicions 62, 2001, p. 37-40.
- «Homilies d'Organyà. Edicions i estudis nous». *Arxiu de Textos Catalans Antics*, núm. 22 (2003), p. 759-765.
- MORAN, Josep; RABELLA, Joan Anton. *Primers textos de la llengua catalana*. Barcelona: Proa, 2001.
- «Els primers textos en català. Textos anteriors a les Homilies d'Organyà». *Les Fal·dades de Lo Banyut* [Organyà: Associació Cultural Trespunts Avall], núm. 2 (2004), p. 23-25.
- MUNDÓ, Anscari M. «Un monument antiquíssim de la llengua catalana». *Serra d'Or*, núm. 6 (juny 1960), p. 22-23.
- NEGRE PASTELL, Pelayo. «Dos importantes documentos del conde de Ampurias, Poncio I». *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, núm. XIV (1960), p. 229-261.

- RABELLA, Joan Anton. «“Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet” (1080-1095)». A: *Homenatge a Arthur Terry, 1*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997. (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; XXXV), p. 9-49.
- «La relació entre el llatí i el català a la documentació arcaica». *Llengua & Literatura* [Barcelona], núm. 10 (1999), p. 7-19.
- SOBERANAS, Amadeu-J.; ROSSINYOL, Andreu. *Homilies d'Organyà: Facsímil del manuscrit*. Barcelona: Barcino, 2001. (Els Nostres Clàssics, B; 20) [Amb un estudi d'Armand Puig i Tàrrach]
- VILLANUEVA, Jaime. *Noticia del Viage literario a las iglesias de España*. Vol. VIII. València, 1820, p. 46.

Sobre la lectura literària

Jaume Cabré

Escriptor i membre de l'Institut d'Estudis Catalans

Per parlar de la lectura literària cal que faci referència a l'escriptura, i ho faré amb un exemple d'un conte meu del qual, com és esperable tot i que no sigui obligatori, conec el procés creatiu.

Fa molt de temps vaig veure una pel·lícula de la qual només recordo un fragment d'una seqüència. Un personatge, després d'haver disparat contra un altre personatge, de lluny, amb una escopeta, s'estranya que la víctima, tot i caure a terra, encara es bellugui. «Il bouge, encore!», recordo que deia, estupefacte. Aquest fragment de seqüència no em va abandonar durant molt de temps. Vaja: no em va abandonar.

Al cap de cinc anys vaig agafar l'escena, ja modelada per un record imprecís, i vaig començar a rumiar-hi. Se m'apareixien una mare i un fill i un final ben precís. L'estímul de la imatge em portava a unes línies argumentals basades en el començament del tipus «Una vegada hi havia un xicot curt de gambals que tenia una mare que li estava molt a sobre».

L'estímul visual em portava a l'argument, als moviments dels personatges, a les accions, però als seus secrets encara no. Per això vaig començar el conte batejant els personatges i vaig escriure «En Cintet era un noi curt de pensament que...».

La meua idea era que el noi fos el protagonista. L'espai on s'esdevenia el conte era indeterminat. Com que jo era jove, li vaig posar un títol important: *Balada del riu i de la sang*.

Però a mesura que n'escrivia la història m'adonava que qui em creixia entre les mans era la mare i no el fill. El personatge de la mare se m'anava farcint de vida. Amb el temps he après que arribes a conèixer el personatge quan no tan sols saps què fa sinó quan saps quines són les raons ocultes, que ell ignora, per fer el que fa. Sí, el personatge creixia però la història no se'm tancava amb força. Potser llavors és el mo-

ment de fer-te la gran pregunta: En el fons, de què vull parlar, en aquest conte? I vaig arribar a la conclusió que allò que m'interessava més era parlar *del dolor de la mare*.

Com sol passar, això vol dir reescriure de cap i de nou. Sempre és bo, tornar a començar. És la manera de procurar no tenir racons secrets per a tu. Però la gran descoberta era que el conte no era «Una vegada hi havia un noi que tenia una mare» sinó «Una vegada hi havia una mare que tenia un fill». Llavors ja vaig veure que la història em funcionaria. El canvi és essencial. I com que estava pensant un conte, vaig escriure això:

La Cinta va deixar de somriure quan se li van endur l'única cosa que estimava, el seu fill, un ganàpia que...

A la mateixa primera frase vaig per feina: hi faig entrar els dos personatges i la causa del conflicte i del dolor. És a dir, tot excepte el desenvolupament. En un conte s'ha d'anar per feina. I vaig reescriure la història parlant del dolor de la Cinta. Quan el vaig donar per bo, el vaig guardar en un calaix, perquè no tenia amb què acompanyar-lo.

Al cap de quinze anys el vaig agafar perquè estava fent un recull de contes que va acabar dient-se *Viatge d'hivern*. Era l'únic conte dels que havia fet en aquest període que m'agradava. Però llavors vaig veure que l'havia de situar en un espai concret: la guerra de Bòsnia.

El vaig reescriure de zero. La Cinta es va transformar en la Zorka, i el Cintet, en el Vlada. I hi va aparèixer Al·là. Però el dolor de la mare era el mateix: sabia que tenia bona matèria primera amb aquell dolor tan gran. I com que el dolor era tan enorme, el títol havia de ser sobri: *Balada*. A més, el vaig reescriure tenint en compte que entrava a formar part d'un conjunt de contes concret. En llegim un fragment inicial:

Balada

La Zorka va deixar de somriure quan se li van endur l'única cosa que estimava, el seu fill, un ganàpia de vint-i-tants anys que encara es deixava regalimar la bava i no havia pogut aprendre a llegir perquè tenia els ulls i el cap massa recargolats. Però servia per a la guerra i se'l van endur.

La Zorka pensava sovint en el seu Vlada i solia plorar amb amargor quan imaginava que mil bales li podien foradar el cap buit o que els soldats sense ànima ni religió en podien fer befa perquè mai no deixava de somriure ensenyant un forat desagradable a la boca. La Zorka va adquirir el costum de seure al menjador, l'hule de flors atapeïdes estès a taula, les mans al damunt, l'esguard fix en alguna taca de llum, a deixar passar les hores recordant la rialleta imbècil del seu fill.

La Zorka és una dona que no té por de ningú. L'únic que vol és protegir el seu fill. Per això faig que la Zorka sigui una dona que arrossega els peus quan camina. El món, la vida, li són indiferents. Cada dia se'n va al riu a veure passar els «seus» morts. Viu aïllada en el seu dolor. Aquest n'és el fragment final:

Quan va córrer la veu que els espetecs s'acostaven i que començaven a veure's cossos nafrats navegant Rzav avall, la Zorka provà de donar forces a la seva desolació i a hora fixa de migdia marxava cap al pont del Gel i s'asseia en una pedra cantelluda a veure passar les hores i els morts pel riu que, quan ella era petita, els donava carpes i alegries. I de primer els contemplava amb ànsia, per si hi reconeixia el fill; però el que feia era endevinar les morts fosques als ulls dels ofegats i els feia adéu amb la mà i els deia adéu, fills meus, per què us heu mort si fa molt poc encara jugàveu a fet i amagar, i ells no li contestaven, tot i que molts la miraven encara amb la ganyota de la por al damunt. I ara la gent, a la porta de casa, ja deia guaita la Zorka, que se'n va cap al riu, pobra dona, ja és l'hora de dinar. I deien que el Totpoderós l'empari i es ficaven dins de casa perquè des que el Rzav portava morts hi havia toc de queda al poble a partir del migdia.

Un dia, la Zorka topà amb un escamot de soldats ben armats però espellifats i bruts, malafaitats de dies de bosc i amb ganes de gresca. Li van fer saber de mala manera que no podia circular en aquella hora ni mai, que manaven ells i com que ella els mirava sense veure'ls i no badava boca, el caporal li va advertir que d'ell no se'n reien ni Déu ni Al·là i que tenia ordres de disparar contra tot allò que es bellugués, fos gat o gos. Els va deixar amb les amenaces a la boca i va fer cap al riu perquè era migdia i havia d'anar a veure passar els seus morts. El caporal la cridà encara un cop i els seus brams rebotaven contra les parets de les cases i entraven afuats a l'oïda dels veïns aterrits. La Zorka, com qui sent ploure, feia camí, arrossegant els peus i alçant polseguera. El caporal va maleir el cel i vomità l'ordre de foc; els soldats sense ànima i sense religió vacil·laven mentre la veien allunyar-se i algun d'ells pensava això no pot ser, no pot ser, que és una vella mig tocada. El caporal repetí l'ordre enronquent la veu de fúria. Aleshores, un dels soldats engaltà el fusell, un magnífic FR50 que abans de la guerra algun afortunat feia servir per caçar senglars, col·locà l'esquena de la dona a la creueta del visor telescòpic i disparà. La Zorka de la Casa Negra caigué com un farcell de roba deixat anar. El soldat s'hi atansà, satisfet de la seva punteria, la va observar meravellat, aixecà el cap i es posà a cridar:

—Mireu, l'he ben tocada i encara es belluga!

La Zorka, malferida, es va posar de cara al cel, per poder deixar anar amb més facilitat l'ànima i va respirar amb fatiga. No sentia cap dolor perquè ja havia exhaurit totes les llàgrimes feia molt de temps. Llavors va mirar el soldat a la cara, va es-

batanar els ulls i va estendre la mà. Les paraules que va dir només les van entendre les pedres perquè van anar acompanyades del primer glop d'una sang espessa i ennegrida de tant patir. I va pensar pobra criatura, li ha caigut una altra dent, no el cuiden bé. Al soldat li va fer gràcia això del glop fosc i, sense deixar de riure, col·locà el canó del fusell a frec del front de la Zorka, que es convulsionava, desesperada, no per la por sinó per les ganes de fer-se entendre a despit del glop de sang. El tret li rebentà el crani i el soldat bramà, triomfal, feliç:

—Ara sí que ja no es mou! Ara sí!

I amb la màniga de la camisa s'eixugà la bava que li regalimava de la boca i es dirigí, sense família, sense ànima, cap on era l'escamot mentre somreia estúpida-ment.

Ni en l'escena final no té por: només li sap greu que el seu fill hagi perdut una dent. Perquè no és una història de por, sinó de dolor.

Avui vull fer un elogi de la lectura literària. De la paraula literària apresada per la lectura. Em permetré continuar en un to personal, subjectiu.

Sóc escriptor perquè sóc lector. La lectura és l'art de l'apropiació de les obres dels altres. És un acte creatiu. Em puc imaginar sense escriure; no m'imagino sense llegir.

Sóc escriptor perquè un dia vaig llegir uns contes d'Andrei Platonov, un escriptor rus, silenciats, que va tenir una vida plena de dolor. La seva obra va començar a aparèixer durant els anys trenta i Stalin estava a l'aguait.

Raons per al silenciament de Platonov:

- a) Explicava el que veia i hi posava ironia.
- b) Els escriptors, ni que fos amb la boca petita, el consideraven el seu mestre.
- c) La seva prosa emociona. I això és perillósíssim. Em refereixo al perill de la ficció. Stalin coneixia el perill de la ficció. I més endavant el va conèixer Franco. I el coneixen tots els dictadors. Un dictador es posa neguitós quan no controla les coses; les emocions particulars, derivades de la lectura, són, per definició, incontrolables.

El cas és que Stalin va decidir tallar les ales a Platonov: li va confiscar l'obra i el fill. (El seu fill, Plató Platonov, va ser enviat a un camp per haver-se negat a denunciar els seus pares i va morir de tuberculosi al cap d'uns mesos de sortir-ne.)

Irònicament, Platonov va acabar treballant de funcionari porter de la Casa de l'Escriptor, oblidat i arraconat pel sistema. Fins i tot pels mateixos escriptors russos, segons explica Hemingway: un dia va interrogar un grup d'escriptors russos sobre l'autor d'un conte magistral que havia llegit i els escriptors russos li van confessar no que no l'havien llegit, sinó que ni havien sentit parlar mai de Platonov.

Platonov fa una prosa en què *veus* els sentiments dels personatges.

El vaig rellegir del dret i del revés per arrancar-li el secret. Vaig descobrir que es tracta de copsar la diferència entre llegir un text i que un text et llegeixi a tu. Es tracta d'experimentar allò que diu Goethe que quan llegeixes no aprens coses sinó que et converteixes en algú. En aquest moment comences a tocar la màgia de la literatura.

Us explico l'exemple del personatge principal de *Fro*, un conte de Platonov. Fròsia és una dona que viu immersa en l'enyorament del seu marit, Fedor, que ha hagut de marxar a l'altra punta del país. Em va captivar la potència d'aquest personatge, mirall dels grans personatges de Platonov, que, amb poques —poquíssimes— paraules, ens fa entendre la força immensa dels seus sentiments. I ho fa amb acció, com ens agrada als narradors i als lectors; una acció que ens és mostrada amb gran eficàcia de manera gradual. Com que el seu enyorament és tan brutal, Fròsia ha deixat d'anar als cursos de formació i canvia de vida:

Vivia a casa esperant una carta o un telegrama de Fedor, perquè li feia por que el carter se la tornés a endur si no trobava ningú a casa.

I la gradació es fa més intensa. Fro s'acosta a l'esperança:

Com que la carta o el telegrama de Fedor no arribaven, Fròsia se'n va anar a treballar de carter a l'oficina de correus.

Fròsia decideix unir el seu món intern (l'ansia i l'amor per Fedor) al món de l'esperança que la fa viure (correus). Es fa esperança. Tot i això, tot i treballar a correus, la carta de Fedor no li arriba i la tensió amb què viu la fa explotar en una crisi al mig del carrer, precisament quan estava repartint la correspondència dels que sí que rebien carta. Llavors, es fa carta. Fròsia canvia la realitat: es converteix ella mateixa en una metàfora. Ella és l'esperança de la carta. Tota ella és amor. Ara, ella es converteix en carta: escriu una carta a Fedor i s'inventa la realitat: «M'estic morint», li diu. Fantàstic. (El que passa després, al conte, és patrimoni del lector i ara no ho expliquem.)

Llegint aquest personatge, vaig aprendre que les accions han d'implicar i explicar els personatges i esquitxar-te a tu mateix, que els estàs escrivint. Si tu i el personatge us la jugueu, el lector s'hi involucra.

Des de llavors considero que o miro d'escriure així, amb aquesta actitud, o em dedico a una altra cosa.

M'imagino que vosaltres sou ensenyants: no sé si m'equivoco. Si inciteu els altres a llegir, a la llarga teniu la partida guanyada, perquè de segur que sou lectors

apassionats i segurament sabeu o intuïu el secret de l'ensenyament: més que transmetre coneixements, és transmetre passions. No vull entrar en la qüestió de si és convenient la lectura obligatòria. Borges deia que no s'ha de permetre perquè la felicitat no és obligatòria; jo no estic d'acord amb Borges. La societat sempre està a punt per fer cara de fàstic i rebaixar nivells. Però sempre ens quedarà la literatura; sense complexos. Sempre. Els benintencionats, que n'hi ha un munt, us diran que millor que organitzeu un curs de macramé en castellà, per no atabalar els pobres alumnes, o de receptes de Santi Santamaria en anglès que no pas que llegiu el *Cant espiritual* d'Ausiàs Marc, el de Joan Maragall, el de Blai Bonet o el de Josep Palau i Fabre. Però jo us asseguro que allò que els aprofitarà en la vida, als vostres alumnes, si és que sou professors de literatura, allò que els entrarà a l'ànima és el contacte amb la poesia si vosaltres l'heu transmesa amb amor. La literatura és una qüestió d'amor, purament. I després, posar-hi anys d'ofici com a lector o com a escriptor. De segur que són receptius a la vostra passió.

No crec en tu, Senyor, però tinc tanta necessitat de creure
 en tu, que sovint parlo i t'imploro com si existissis.
 Tinc tanta necessitat de tu, Senyor, i que siguis, que arribo
 a creure en tu —i crec que crec en tu quan no crec en ningú.
 Però després em desperto, o penso que em desperto,
 i m'avergonyeixo de la meua feblesa i et detesto. I parlo
 contra tu que no ets ningú. I parlo mal de tu com si fossis algú.

JOSEP PALAU I FABRE

No està de moda parlar de creences i descreences. Però, al final, són les converses que es recorden amb més gust.

Ajuda'm, Déu, que sens tu no em puc moure,
 perquè el meu cos és més que paralític!
 Tant són en mi envellits los mals hàbits
 que la virtut al gustar m'és amarga.

Un secret. La bona literatura es fa des de dues consciències: des de la consciència de l'estil i des de la consciència de la mort. Si no, queda en focs d'artifici. És cert que un programa com aquest mai no està de moda, però té un avantatge: mai no mor.

Quan serà el jorn que la mort ja no tema?
 E serà quan de ta amor jo m'inflame.
 E no es pot fer, sens menyspreu de la vida:
 e que, per tu, aquella jo menysprea!
 Lladoncs seran jus mi totes les coses
 que de present me veig sobre los muscles:
 lo qui no tem del fort lleó les ungles
 molt menys tembrà lo fibló de la vespa.

AUSIÀS MARC

Ves per on, un descregut us està parlant, amb respecte, de poemes en què es parla de la fe. Algú pot pensar que avui llegeixes això en un institut i se't mengen.

Ara escolteu aquest poema de Miquel Desclot i com l'aparença amable amb què es toca el tema és una enganyifa (a partir d'aquí, destaco amb lletra negreta els fragments que interessin):

A BAIX, PER ANAR A DALT

Tampoc enguany vindré a cap hora, infant,
 a cantar-te sonets amb estrambot,
 ni a compondre't, amb molsa fresca, un jaç
 o a oferir-te pastissos de murtrons.
 Tampoc esgranaré llunyans raïms
 per acollir el prodigi numeral,
 ni seguiré cometes fulgurants,
 ardents d'anuncis de salvació.
 Bastiré, si de cas, amb els menuts,
 un pessebre amb camins i ninotets,
 però, al punt de la urgent felicitat,
 me'ls miraré sense saber què dir;
 i, **en l'horrisona joia de mig món,**
quasi em doldrà no poder creure en tu.

Desclot parla del pessebre. Però parla de la descreença. I suggereix moltes més coses.

És clar que, un cop llegit, se'ns en va la mà cap al poema de Foix que és la referència clara de Desclot:

També vindrem, Infant, a l'hora vella
 Com a pagès, per ser més sols amb Tu;
 Deixarem rella i la mula de sella,
 I a peu, pel rost, allà on l'estel ens duu.

Et portarem vegetals esperances
 I el que jo tinc en el graner tardà:
Llibres marcits, amb versos de vacances
On Tu no hi ets, i el camp és de secà.

Els vaig escriure en el **parlar dels pares**
 Que és el més dolç per qui el sap confegir,
 Però hi fa nit en platges i sahares,
 I el teu nom és de sol i de jardí.

Literatura, descreença, llengua dels pares... Desclot es basa en aquest poema i també té present el final d'un altre poema de Foix: «Si jo fos marxant a Prades».

Si jo fos marxant a Prades
 —A les boires de tardor—
 Per guardar-vos de glaçades
 Us donaria flassades
 I caperons de castor.
 I, per guarnir la pallissa,
 Les figures de terrissa
 On Vós vestiu de Pastor.
 [...]
 Però no ho só! Tinc cabana
 I llibres, per tot, en feu;
 Faig el sord a la campana
 —O bé escric a l'altra plana
 De la Llei que Vós dicteu.
 Us duc només l'esperança
 Que, Contrast de la Balança,
 Alceu els ulls i em mireu.

La llengua de Foix, Desclot, Palau, Marc... és la meva pàtria. La seva literatura és la meva pàtria. Això és el que hem d'explicar a Frankfurt i no la història d'un croissant.

Per poder llegir, algú ha d'haver escrit alguna cosa abans. Us vull fer cinc cèntims del procés de creació des de la meua perspectiva personal; amb el benentès que a cada escriptor li corresponen una experiència i una praxi diferents i que mai no podem parlar de fórmules fixes.

Per escriure, penso, no cal haver triat un tema. El poeta pot partir de la música, d'un estímul musical, per exemple. El narrador pot partir d'una imatge, d'un gest... Pot partir de qualsevol estímul que, si ell està receptiu, es converteix en iniciador del procés. Llavors comença la lenta lluita per adquirir un món, uns personatges, una evolució argumental.

Quan ja tens la història, quan l'has descoberta i ja l'has escrita, llavors et pots plantejar el moll de l'os de la qüestió: «Ara que sé què és, aquesta novel·la, he de trobar de quina manera l'he d'explicar. He d'encertar-ne el to».

Hi ha un moment que a l'escriptor li fa falta plantejar-se el to, ni que sigui de manera provisional.

I aquí apareixen, si no n'has tingut abans, dubtes sobre l'estil. En el fons, penso que el més important de tot el procés és això: l'estil, el tipus de llengua que fas servir i com el fas servir. De fet, tot plegat és una magna excusa per anar a parar a això. A l'estil. T'inventes una història per poder transmetre plaers estilístics al lector.

Mentrestant, quasi sense adonar-te'n, els personatges han anat creixent i s'han anat convertint en presències reals per a tu, en la mesura que després ho seran per al lector.

Arriba un moment que et fa falta decidir estructures. Et trobes amb la necessitat de racionalitzar, d'ordenar el material que fins llavors pot haver estat vivint de manera caòtica. Les decisions d'estructura i de trama et van il·luminant aspectes narratius encara irresolts. És un moment apassionant perquè al mateix temps que et diverteixes pretens que el lector, quan ho llegeixi, participi d'aquesta energia.

El novel·lista sap que engrapa el lector de tres maneres diferents:

a) Amb el cap, per les raons argumentals: referències que apelen a la intel·ligència del lector. Per què fa això?, quina una en duu de cap? Per les raons culturals: referències que apelen a la cultura del lector.

b) Amb el cor, per l'empatia amb els personatges: el lector odia o estima o admira els personatges i tem per la seva vida, o pel que els pot passar.

c) I amb el cap i el cor a la vegada: pot seduir el lector per la potència, la bellesa o la intel·ligència de les troballes estilístiques.

Pot semblar mentida, però mai no sé si la novel·la s'ha acabat. Una novel·la sempre té un no sé què d'inacabada per més rodona que sigui l'aparença conclusiva.

Te la deixes prendre. Jo no estic segur d'haver acabat mai cap novel·la. L'he deixada estar, l'he allunyada de mi, me l'he deixat prendre.

Rilke afirma que les obres d'art són soledats infinites. Són hores i hores d'incertesa perquè no saps com acabarà tot allò; però per al lector, tant de dubte i tanta soledat es converteixen, si l'obra s'ho mereix, en plaer de lectura, un dels plaers més fins i inefables. I les incerteses de la creació no necessàriament han de ser-hi presents. I, en canvi, de manera paradoxal, aquella soledat infinita es converteix en comunió amb el lector, en vivència profunda...

I, al final, si hem tingut sort, queda l'obra literària.

Tot això, per què?

Perquè l'escriptor escriu coses

a) que vol escriure,

b) que no sap que sabia però que apareixen amb l'escriptura,

c) que no sap que les està escrivint; que s'estan escrivint totes soles, sense permís.

És el lector (o el crític, que és un lector) qui t'avisa de les coses que hi has posat sense advertir-ho. D'aquí que a l'escriptor li interessi molt saber què en diuen, els lectors: vol conèixer la cara oculta de la seva novel·la. L'escriptor vol que el lector li expliqui la seva novel·la. Que li expliqui la part no sabuda de l'escriptor. No és una *boutade*, això. La literatura és un descobriment en solitud, tant la de l'escriptor com la del lector. Després, si escau, vénen els intercanvis.

No us gregueu els escriptors que diuen que no els va la vida en la literatura: menteixen.

Per això, sempre m'amoïnen (per dir-ho de manera suau) les entrevistes que et fan amb bona fe i que comencen amb aquesta gran pregunta, feta a peu dret, amb presses i per mirar d'estalviar-se'n la lectura: «De què va, la seva novel·la?» I jo penso: «La meva novel·la, soledat infinita, de què va? Set anys de dubtes i troballes, incerteses i alegries, de què van?» Naturalment, no puc respondre a la pregunta perquè el periodista no espera una resposta de cinc hores plenes de silencis i imprecisions. Li dic que sóc com la ballarina, ell es pensa que li prenc el pèl i jo li cito el que diu Callois i recull Bartra a *Sobre poesia* (Barcelona, Laia, 1980):

Algú preguntà un dia a una gran ballarina russa quin significat tenia una dansa que executava amb una rara genialitat. La dansarina va replicar: «Creieu que si jo ho pogués explicar amb quatre paraules em prendria la feina de ballar-ho?»

Gràcies per deixar-me compartir passions.

La traducció poètica, una forma d'escriptura

Miquel Desclot

Poeta

L'any 1958, el traductor anglès de poesia xinesa i japonesa Arthur Waley va publicar unes breus «Notes sobre traducció»,¹ plenes del bon sentit de qui tenia no tan sols una llarga experiència d'anys en el tema, sinó també una extensa llista d'èxits generosament reconeguts pel públic i la crítica. En un passatge determinat d'aquest article, el model de Marià Manent i Josep Carner en la traducció de poesia xinesa se les heu amb la malaptesa de certs traductors que són incapaços de girar un text foraster en alguna cosa d'aparença natural en la pròpia llengua o amb la d'aquells que se n'allunyen per una extemporània pruija de «millorar» l'original. Apel·lant al sentit comú i a la humilitat, l'autor escriu: «Fet i fet, no és pas que el traductor hagi de ser per força una persona de geni creatiu. El seu paper és més aviat el de l'interpret musical, en relació amb el del compositor. Ha de començar amb un cert grau de sensibilitat per les paraules i pel ritme. Però joestic segur que aquesta sensibilitat es pot estimular i augmentar enormement, com és obvi que es pot fer amb la sensibilitat musical.»

Després de llegir l'esmentat article de Waley, fa un bon grapat d'anys, he vist utilitzar en més d'una ocasió aquesta mateixa comparació musical, alguna vegada fins i tot per negar a la traducció poètica la qualitat d'obra d'art en ella mateixa i relegar-la a la categoria d'obra subsidiària respecte de l'original. No cal dir, després del títol que he donat a la meua intervenció, que jo sóc dels que creuen que la traducció poètica —i, per extensió, la traducció literària en general— és una obra artística per dret propi, sense tanmateix perdre mai l'agraïda consciència que aquesta obra no hauria pogut existir sense un original anterior que li presta bona part dels materials: el traductor ha de saber trobar l'equilibri entre la humilitat de qui serveix un altre escrip-

1. A. WALEY, *Secret history of the Mongols*, Londres, Allen, 1963.

tor i l'orgull de qui se sap també escriptor i responsable darrer del poder de comunicació estètica del text traduït. Ara bé, tot plegat és perfectament extrapolable a l'exemple de l'interpret musical: també el músic que interpreta una sonata de Mozart és un artista per dret propi i també ha d'atènyer un equilibri entre la humilitat de qui serveix una partitura d'altri i l'orgull de qui té una personalitat musical pròpia.

I, tanmateix, l'exemple de la interpretació musical no em sembla del tot afortunat per fer comprendre la naturalesa íntima de la traducció poètica. Perquè parteix d'una equiparació equivocada: l'interpret musical serveix un text d'altri, en efecte, però no l'altera fonamentalment, sinó que el llegeix com ell creu que cal llegir-lo, amb una elecció personal de temps, de dinàmica, d'articulació, de fraseig... El veritable equivalent de l'interpret musical en el camp literari seria l'actor, que també llegeix un text a través d'una sèrie d'eleccions personals que en determinen una lectura diferent a la de qualsevol altre col·lega del ram. El traductor, en canvi, sense deixar de ser un lector, es veu obligat d'entrada a transformar el text que vol interpretar: no tan sols en fa una lectura pròpia, sinó que el metamorfosa de dalt a baix en un text nou. Allò que en l'actor ens repugnaria d'acceptar, en el traductor és una condició necessària, ineludible: el traductor és alhora lector i escriptor. Si volguéssim continuar amb el símil musical, podríem dir que el traductor s'assembla més, si de cas, al músic que, com Ravel amb Mussorgski, agafa una obra per a piano d'un altre compositor i la converteix en una peça orquestral simfònica; és a dir, que no tan sols interpreta l'obra, sinó que en canvia una bona part dels materials per convertir el resultat en una obra nova.

Així i tot, el símil no em sembla prou satisfactori, encara, perquè els materials que reelabora Ravel en una operació com la seva no deixen de ser una bona mica accessoris: en definitiva, el ritme, la melodia i el *tempo* no han variat substancialment gaire més que en mans del pianista que pugui interpretar l'obra original. En canvi, el traductor es veu obligat a canviar tot el text de l'obra que interpreta, sense que en pugui conservar més que el sentit semàntic, i encara. Crec que la diferència és radical.

La música, però, ens proporciona un altre exemple que a mi em sembla força més útil per caracteritzar la naturalesa de la traducció poètica. Em refereixo a la forma musical del tema amb variacions.

La forma del tema amb variacions és una de les més antigues que coneixem per a la composició instrumental i, alhora, una de les que ha tingut més rendiment al llarg dels segles. Com és sabut, en un tema amb variacions s'exposa primer el tema esco-

llit, que pot ser manllevat o propi, i a continuació se'n van descabdellant, una darre-re l'altra, una sèrie de variacions que el modifiquen per un procediment diferent cada vegada. A mesura que el procediment de variació es va complicant, la música es pot anar allunyant del tema original fins a fer-ne difícil el reconeixement, a desgrat que el tema original continuï funcionant com a eix vertebrador de tota l'estructura. De fet, a partir de Beethoven, la forma del tema amb variacions es va anar utilitzant cada vegada més com a procediment de metamorfosi temàtica, en la qual les variacions atenyien a la fi una categoria temàtica autònoma, aparentment deslligada del tema de partida.

La majoria de lectors de poesia catalana coneixen, sens dubte, el poema «L'aventura», que Josep Palau i Fabre va incloure a la secció «Laberint» dins *Poemes de l'alquimista*. Aquest poema de 1947 consisteix en una sèrie de cinc seqüències autònomes derivades, per variació progressiva, d'un original d'Arthur Rimbaud, «Sensation», que també s'inclou sota el títol general de «L'aventura». Doncs bé, aquest poema de Rimbaud, seguit de les cinc derivacions successives que n'extreu Palau i Fabre, és l'exemple més rodó que conec d'aproximació poètica a la forma musical del tema amb variacions.² I si m'hi refereixo ara és perquè em servirà per il·lustrar la meva visió

2.

L'AVENTURA

SENSATION

Par les soirs bleus d'été, j'irai dans les sentiers,
 Picoté par les blés, fouler l'herbe menue :
 Rêveur, j'en sentirai la fraîcheur à mes pieds,
 Je laisserai le vent baigner ma tête nue!

 Je ne parlerai pas, je ne penserai rien.
 Mais l'amour infini me montera dans l'âme ;
 Et j'irai loin, bien loin, comme un bohémien,
 Par la Nature —heureux comme avec une femme.
 ARTHUR RIMBAUD

SENSACIÓ

Pels vespres blaus d'estiu aniré pels conreus,
 picotejat pels blats, sollant l'herba menuda.
 Somniós, sentiré la frescor sota els peus,
 deixaré el lliure vent banyar ma testa nua.

 No pensaré en res, no parlaré per res,
 mes l'amor infinit m'inundarà l'entranya.
 I aniré lluny, ben lluny, de mi mateix després,
 feliç, per la Natura —com amb una companya.

de la traducció poètica, que en realitat val per a tota traducció literària, del gènere que sigui.

II

Pels vespres blaus i verds aniré pels conreus,
esgarrinxat pels blats i petjant l'herba fresca.

Sentiré palpitant la terra sota els peus
com si una dona nua s'ofereís a ma destra.

Sens parlar, ni pensar, ni enyorar-me de res,
l'ample vent m'ompliria els narius i l'entranya.

I aniré lluny, molt lluny: allí on és defès
—tot sol, amb mi mateix— com amb una companya.

III

Pels vespres blaus de verd aniré al groc de l'aire
amb les cames ferides per espases de blat.

Sentiré sota els peus aquell ventre apagat
que les bèsties flairen amb un desig minaire.

I emmudit —el cap nu— irremeiablement,
em donaré amb furor al gran desig de l'aire,
i em deixaré bressar com una lleu sement
que fecunda una flor —altiva o solitària.

IV

En els blaus i en els verds, a l'estiu, prop de l'aire,
fecundat per llavors que prodigava el vent,
aniré, sense nord, com una rel dansaire,
per la muntanya amunt, cercant el meu ponent.

Vegetal —o animal— i sens bri de raó,
confós amb la natura ardent i solitària,
seré el pol·len que duu el vent de la tardor,
quan la tempesta brunz i s'alça l'alimària.

V

Sense blaus, sense verds, perdut en mi mateix,
conqueriré l'altura que el sol llaura.

Sense fred, sense vent, madura d'un sol bleix,
l'antiga terra encara trepitja Minotaure.

Si la font ni la flor no troben la paraula,
la pedra la dirà com el meu front.

En el desig del vent se'n va la vella falla.
El front, la pedra, occeixen. —Resta el desig pregon.

L'aplicació de Palau i Fabre d'aquesta forma musical al poema de Rimbaud és un exemple literari magnífic de la damunt dita transformació temàtica, tal com la utilitzava un Brahms, posem per cas. La primera seqüència del poema, la que podríem anomenar «primera variació», és encara molt propera al poema de Rimbaud: hi reconeixem el tema perfectament, tot i haver estat sotmès a un procediment de variació tan sever com el canvi de llengua, on s'han transformat tots els sons de dalt a baix, tots els recursos rítmics i tímbrics, totes les paraules; però n'ha quedat una ombra melòdica general, suportada pel metre, així com un lligam formal equivalent al del tema model, i un perfil semàntic força acostat al de Rimbaud. Malgrat l'esmentada proximitat, però, aquesta variació ja és un poema de Palau, de la mateixa manera que la primera variació Diabelli de Beethoven ja no és música del pobre diable de Diabelli, sinó una reelaboració del geni de Beethoven. La segona seqüència poètica d'«Aventura» afegeix nous canvis als anteriors, però que ens permeten encara, de tant en tant, d'identificar-ne la procedència temàtica original i fins uns quants motius melòdics i tímbrics, a les rimes, que ens remetent a la variació anterior; això no obstant, ja no hi reconeixem el perfil semàntic. La variació, doncs, és un nou poema de Palau en ell mateix. La tercera seqüència continua transformant el material anterior, ara ja sense que hi puguem reconèixer ni tan sols aquells motius melòdics i tímbrics que relligaven la segona amb la primera. I, així successivament, les seqüències restants es van allunyant cada vegada més de l'original de Rimbaud fins a fer-nos-en perdre el rastre. Curiosament, però, Palau no s'atreveix a una transformació final de soca-rel, perquè la darrera peça conserva encara pràcticament el mateix metre del poema francès,³ el mateix esquema de rimes i el mateix estrofisme; de manera que, fet i fet, podem dir que sí que en queda algun rastre, del poema de Rimbaud, encara que no sigui prou significatiu per suggerir-ne un reconeixement immediat.⁴

Si hagués gosat emprendre aquesta darrera variació, la *suite* de Palau seria una perfecta al·legoria de la tradició literària: tots els poetes són fills d'altres poetes i tot poema és hereu d'altres poemes. El grau de variació en un poema respecte dels seus avantpassats pot ser més intens o menys, però això en realitat no afecta gens ni mica la qualitat estètica intrínseca de la variació, perquè qualsevol estadi de variació és tan legítim com qualsevol altre; però, en definitiva, el que em sembla inapel·lable és que tots escrivim variacions sobre temes manllevats conscientment o no a la tradició literària.

3. Només en dos dels versos el poeta abandona l'alexandrí pel decasíl·lab.

4. Al començament dels anys setanta, Segimon Serrallonga va fer una experiència semblant, però més radical, a la seva «Contraexultació al sonet CXXIX de Shakespeare», dins *Poemes 1950-1975*, Barcelona, Crítica, 1979.

Per mi, doncs, la traducció poètica seria un estadi d'escriptura poètica equivalent a la primera variació del poema de Palau. És a dir, aquella variació en què tots els elements que componen el nou poema, des dels sons fins als semàntics, passant pels sintàctics i els estructurals, emulen els del poema original de manera transparentment recognoscible. El traductor sap que està escrivint un poema nou, una variació pròpia, però també que ho fa sota la condició d'intentar provocar amb el seu text una emoció estètica equivalent o extremament propera a la que li desvetlla l'original. La traducció poètica, doncs, és una forma d'escriptura poètica com qualsevol altra, on el poeta traductor necessita desplegar tots els seus recursos per aconseguir desvetllar en el receptor una emoció estètica determinada, talment com en un poema propi; la diferència és que en la traducció el poeta s'ha de fixar uns límits més estrets que en altres formes de variació... però també que el text estímul li pot revelar recursos nous que ni ell mateix es coneixia.

Les formes d'escriptura poètica equiparables a les variacions segona i subsegüents de la *suite* de Palau no mereixerien, al meu entendre, la consideració de traducció poètica, tot i que no els negaria pas cap altre dret: perquè, si són estèticament reeixides, són poesies com qualsevol altres dins la tradició de la llengua de què es tracta. De fet, la història de la literatura és plena d'obres mestres que encaixarien en aquestes categories de variació diguem-ne de segon i tercer grau. Fins i tot podríem dir que en tota la història de la literatura poètica no hi ha sinó variacions d'un grau o altre sobre temes anteriors.

En suma, doncs, la meua idea de traducció poètica reclama la producció d'un text poètic nou, amb autonomia estètica completa, però tan proper a tots els aspectes de l'original com sigui materialment possible. El traductor de poesia, menys que cap, no en té prou de traduir paraules, perquè una bona poesia no consisteix només en les millors paraules, sinó, per dir-ho amb la famosa frase de Coleridge, en «les millors paraules en el millor dels ordres». Perquè, en efecte, un poema és un artefacte verbal infinitament més complex que no pas una simple rastellera de paraules enfilades una darrere l'altra. I, per tant, aquest traductor no pot perdre mai de vista que la capacitat d'emoció d'un poema depèn precisament de l'artifici amb què les paraules, arranjades de manera diversa a l'ús habitual, hi adquireixen un poder de comunicació que no tenien al diccionari. Un traductor de poesia, doncs, més que no pas un traductor de paraules, és un traductor d'artificis.

Per acabar aquesta primera part de la meua intervenció, vull il·lustrar la qüestió de la gradació de les variacions amb un breu exemple. Partint d'un conegut sonet de joventut de Michelangelo Buonarroti, que actuaria de tema a variar, n'examinarem algunes variacions degudes a autors diferents.

El sonet, escrit a Bolonya l'any 1507 sobre una dona bolonyesa amb qui l'escultor havia tingut relació mentre treballava a la ciutat en una escultura del papa Juli II, comença amb aquest quartet:

Quanto si gode, lieta e ben contesta
di fior sopra' crin d'or d'una, grillanda,
che l'altro inanzi l'uno all'altro manda,
come ch'il primo sia a baciàr la testa!

Es tracta d'uns versos complexos i obscurs, resolts en una sintaxi torturada que anuncia amb molts anys d'anticipació el barroc d'un Góngora.

El sentit del text és el següent: «Com li plau, a la garlanda alegre i ben teixida de flors sobre la crinera d'or d'una [dona], que l'una [flor] empenyi l'altra per veure quin arribarà primera a besar la testa!»

Belmonte Müller, traductor castellà de Miquel Àngel, ens proposa aquesta variació:

De tu florido pelo la esplendente
y áurea guirnalda brilla placentera,
orgullosa en notar que es la primera
que consigue besar tu casta frente.

No cal ser cap lector expert per adonar-se que la variació s'ha allunyat molt del tema de partida, de les seves formes d'organització del material verbal i fins de la intenció.⁵ I, tanmateix, també és evident que el traductor s'hi ha basquejat a produir un text estèticament plausible. Seria, potser, una bona variació de segon, tercer o quart grau, però difícilment ens avindriem a dir-ne una traducció, és a dir, una variació de primer grau.

El traductor també castellà Luis Antonio de Villena ens proposa aquesta solució:

¡Cuánto se goza, alegre y bien tejida
sobre cabello de oro, de flores, la guirnalda,
unas a otras empujándose adelante
por besar las primeras su cabeza!

5. El nou poema s'adreça en segona persona a la bolonyesa, cosa que no ocorre mai en el sonet original.

El traductor s'ha reduït a traslladar el sentit semàntic del sonet en una sintaxi propera a l'original, però no del tot,⁶ i en uns motlles musicals més o menys regulars, però sense apuntar a cap coherència formal equiparable a la del sonet de Miquel Àngel. Sembla que s'hagi volgut acostar a una variació de primer grau, però sense fer el pas decisiu per aconseguir-ho: al darrer moment ha renunciat a transvasar algunes facetes essencials del text de partida. Jo no en diria, doncs, una traducció poètica, però tampoc una variació en cap grau, perquè no em sembla un poema de valor autònom. És una traducció, doncs, per ajudar a llegir l'original, però no té entitat com a ens literari.

El traductor francès Adelin Charles Fiorato fa una cosa semblant, que mereixria la mateixa mena de consideració, bé que aconsegueix seguir l'original més de prop que Villena:

Comme s'éjouit, en liesse, bien tressée
de fleurs, sur le crin d'or d'une, la guirlande,
l'une à l'envi en avant pressant l'autre
pour être la première à baiser son front!

És, de nou, una traducció auxiliar, magnífica com a tal, però sense valor estètic per ella mateixa.

Finalment, vull proposar la meua pròpia versió, que aspira a ser una variació de primer grau, és a dir una variació en què totes les variables, des de les musicals fins a les semàntiques, passant per les sintàctiques i les formals, pretenen acostar-se al màxim a les que ostenta el poema italià de partida.

Com es complau, ben trenada, i xalesta,
de flors en crina d'or d'una, garlanda,
que l'una empenyi l'altra més a banda
per quina besarà primer la testa!

En la meua versió hi he seguit molt de prop el text italià, però alhora he intentat que el resultat tingués una coherència formal, és a dir estètica, semblant a la de Miquel Àngel. Al primer vers, per no utilitzar el llatí «contesta» ('ben teixida'), que no

6. Al segon vers, per exemple, es perd l'al·lusió a «una [dona]», cosa que no queda del tot compensada amb l'aparició de l'ambigu possessiu «su» al quart vers.

hauria dit res a un lector català actual, hi he afegit una nova contorsió gongorina en girar l'ordre de «lieta e ben contesta» en «ben trenada, i xalesta», on «trenada» ha d'enllaçar, saltant per damunt de «xalesta», amb «de flors en crina d'or d'una, garlanda».

* * *

E però sappia ciascuno che nulla cosa per legame musaico armonizzata si può de la sua loquela in altra transmutare senza rompere tutta sua dolcezza e armonia.

DANTE ALIGHIERI

Aquest recel de Dante, manifestat al *Convivio* (I, 7) davant les possibilitats de la traducció poètica, ha estat comú a molts poetes al llarg dels segles, però també molts poetes al llarg dels segles han desmentit aquella presumpta impossibilitat amb traduccions que s'han afirmat com a obres literàries de valor indiscutit en la llengua pròpia. Sempre hi ha hagut poetes com Sir John Denham, que al prefaci de la seva versió de Virgili, *The Destruction of Troy*, de 1656, ja s'adonava que «la feina del traductor no és només de traslladar de llengua a llengua, sinó de poesia a poesia; i la poesia és d'un esperit tan subtil que, en ser abocada d'una llengua en una altra, s'evapora del tot; i si no s'hi afegeix un nou esperit en la transfusió, no en quedarà res més que un *caput mortuum*, per tal com hi ha gràcies i felicitats característiques de cada llengua, que són les que donen vida i energia a les paraules».⁷

Per il·lustrar la qualitat creativa de la traducció poètica, aquesta que no es transmuta de llengua a llengua, sinó de poesia a poesia, vull descabdellar un sol exemple pràctic. Es tracta de la traducció d'una breu poesia de William Shakespeare. Per començar, proposo sense preàmbuls d'escoltar-la amb aquella ingenuïtat d'infant que és, per tornar a Coleridge, l'estat de suspensió voluntària de la descreença necessari per abordar la poesia:

Ariel's Song

Full fathom five thy father lies;
Of his bones are coral made;
Those are pearls that were his eyes:
Nothing of him that doth fade,
But doth suffer a sea-change

7. T. R. STEINER, *English Translation Theory 1650-1800*, Assen, Van Gorcum, 1975.

Into something rich and strange.
 Sea-nymphs hourly ring his knell:
 Ding-dong.
 Hark! Now I hear them, —ding-dong, bell.

Es tracta de la segona cançó de les que canta Ariel a l'escena segona de l'acte primer de *La tempesta*.

Pròsper, mag i senyor d'una illa misteriosa, a mig camí entre Tunis i Nàpols, havia desfermat una terrible tempesta marina al seu entorn, que havia causat el naufragi de la nau on viatjaven, entre altres, el rei de Nàpols i el seu fill Ferran. Els naufrags, dispersats per la fúria dels meteors, s'han salvat com han pogut i s'han refugiat a les platges de l'illa. El príncep Ferran ha fet peu en una platja diferent d'aquella que ha acollit el seu pare, el rei de Nàpols. Pròsper, el mag i senyor de tota l'escena, d'acord amb el seu disseny inicial, ha ordenat al seu servent, l'esperit Ariel, que s'arribi a la platja on es troba Ferran i que li faci creure persuasivament que el seu pare ha mort en el recent naufragi. L'invisible Ariel, doncs, s'acosta a Ferran per l'aire i li canta l'acta de defunció del seu pare que hem pogut sentir (sens dubte, la més bonica de la història, encara que sigui una acta falsa —o, potser, justament perquè ho és—).

El príncep Ferran queda completament embuixat per aquella música celestial, fins al punt que, sense deixar de ser conscient de la tràgica notícia que li estan comunicant, sembla més preocupat per aclarir l'origen d'aquella meravella que no per la mort del pare:

Aquest cant em recorda el pare mort.
 Però no és cosa humana, ni és un so
 d'aquesta terra. El sento sobre meu.

Doncs bé, allò que ha fetillat de debò el príncep Ferran no és tant la música amb què sens dubte es devia cantar la cançó al Globe Theatre (probablement la cançó amb acompanyament de llaüt de Robert Johnson que ha arribat fins a nosaltres), sinó la mateixa música verbal amb què el mag de Stratford va concebre aquests versos d'aparença tan enganyosament simple.

El primer vers de la cançó s'ha convertit en un paradigma de la perfecció poètica:

Full fathom five thy father lies

El gran poeta i crític romàntic Samuel T. Coleridge, abans esmentat, el proposava irònicament com a exemple de la simplicitat de la poesia, que en realitat no exigiria cap altre secret que posar la paraula adequada al lloc adequat («les millors paraules en el millor dels ordres»).

L'al·literació en efa, que sembla suggerir la qualitat d'esperit fluent, d'alè pur, d'Ariel, és potser el primer que ens en crida l'atenció. Però també és molt evident el joc d'ecos vocàlics: l'assonància entre «five», al final del primer hemistiqui, i «lies», al final del segon, per no dir res del possessiu «thy», que hi afegeix un eco menys rellevant; i, encara, la paronomàsia entre «fathom», al centre del primer hemistiqui, i «father», al centre del segon.

Per tant, a ningú que tingui un mínim d'orella no se li amaga que l'embruix d'aquest vers inicial no prové del significat semàntic de tals paraules, o no tan sols d'aquest significat, sinó sobretot de la meravellosa musicalitat —diguem-ne el significat musical— que suscita la seva peculiar unió en l'esmentat context particular: en definitiva, doncs, com ironitzava Coleridge, es tracta només d'un conjunt de paraules de bona llei situades al lloc adequat, les paraules més ben trobades en la posició més avantatjosa. Tanmateix, aquesta reducció racional del misteri de la poesia no pot explicar en absolut la bellesa del cant. I el que va valdre a Shakespeare l'apel·latiu de «bard» és precisament la màgia del seu cant (és pel seu cant que Shakespeare podia transformar miraculosament els materials que manllevava a fonts ja existents). El cant és el que dona la màgica persuasió al xaman, al bruixot, al bard. Amb aquest cant de màgia «transracional», per utilitzar la paraula cara a l'escola formalista russa, el bard enarta i enardeix la seva audiència com no ho podria fer qualsevol altre mortal, per xerraire que fos: el bard té el do d'emocionar perquè sap pronunciar les paraules de la tribu de tal manera que, reorganitzades als seus llavis, sonen estranyament noves, incomprensiblement reinventades.

Si es tradueixen les paraules dels versos de la cançó d'Ariel, fins amb la millor voluntat poètica, difícilment s'arribarà a transmetre aquella màgia de les paraules de l'original, que és una màgia que no figura al diccionari perquè forma part de l'arsenal particular d'un sol bard.

El significat del vers es podria traduir de la següent manera:

A cinc braces ben bones jeu ton pare

Aquesta traducció dona una idea bastant justa del que diu l'original, i fins i tot aconsegueix dir-ho en vers, però en canvi no té ni una engruna del poder d'embruix

que té l'original: «A cinc braces ben bones jeu ton pare» és infinitament lluny de «Full fathom five thy father lies». No tan sols perquè el vers català és més llarg que l'anglès, sinó perquè els sons d'aquest meu vers no tenen aquell màgic dring verbal que meravellava el príncep Ferran original. El meu príncep traduït podria fingir que també ha quedat embuixat pel cant d'Ariel, però no seria més que un pobre príncep farsant, un noi de bones maneres, però amb l'orella de suro. Perquè el meu vers produís l'efecte anhelat hauria de traduir certament el significat de les paraules, però conservar alhora el so de l'original. Això significa que hauria de dir «A cinc braces ben bones jeu ton pare», però hauria de sonar «Full fathom five thy father lies». És a dir, una cosa manifestament impossible, com va descobrir el cèlebre Pierre Menard de Jorge Luis Borges en voler traduir a la perfecció *El Quixot* de Cervantes a la llengua de Molière, cosa que només va aconseguir quan va començar a escriure en el seu acuradíssim francès «En un lugar de la Mancha, de cuyo nombre no quiero acordarme...».

Fa uns anys em van encarregar precisament que traduís *La tempesta* per a una companyia teatral. La veritat és que al mateix moment d'acceptar l'encàrrec no vaig pensar tant en la llarga feïnada que se'm girava com en els maldecaps que em causaria la famosa cançó d'Ariel. Jo llavors en coneixia ja set versions catalanes, algunes degudes a primeríssimes plomes com Josep Carner o Josep Maria de Sagarra, però la veritat és que cap de les set no em satisfieia plenament, sobretot perquè cap dels traductors no s'havia pres la molèstia de buscar algun equivalent, ni que fos aproximat, a la màgia d'aquell vers que subjuguava el príncep naufragat que n'era el destinatari. Què havia de fer jo, arribant en vuitè lloc? Doncs, senzillament, tornar-ho a intentar (tot i que aviat vaig saber que el director d'escena, evidentment més eixerit que Shakespeare en persona, pensava prescindir de les cançons d'Ariel, que no li devien semblar prou truculentes).

Per començar, les set versions existents de la cançó s'entestaven a concretar, com l'original, el nombre de braces de profunditat a què suposadament es trobava el cadàver d'Alonso, el rei de Nàpols.

Josep Carner, per exemple, començava així:

Sota de cinc braçades és ton pare⁸

Cèsar August Jordana, acostant-se més al metre original, proposava:

8. W. SHAKESPEARE, *La tempesta*, Barcelona, Estampa d'E. Domènech, 1910. (Biblioteca Popular dels Grans Mestres).

A cinc brases hi ha el teu pare⁹

Marià Manent, tornant al decasíl·lab, enfonsava el cadàver quatre brases més avall i tot, per assegurar que el bon rei de Nàpols no aixequés el cap i ho espatllés tot:

El teu pare a nou brases té el recer¹⁰

Pel seu cantó, Josep Maria de Sagarra, que havia fet tan bones versions d'altres cançons shakespearianes, no sembla gaire impressionat per les cançons d'Ariel i no s'hi trenca gens el cap. El seu primer vers fa:

Ton pare és a cinc brases sota l'aigua¹¹

Joan Ferraté també s'hi va veure amb cor:

Cinc brases fondo és el teu pare¹²

I també Joan Vinyoli:

Ben bé cinc brases fondo jeu ton pare¹³

Finalment, Salvador Oliva, dins la seva integral Shakespeare, escrivia:

A cinc brases sota aigua és el teu pare¹⁴

Tots ells, doncs, es basquegen a situar el cadàver del rei a una fondària determinada, enduts segurament —o almenys influïts— per la inveterada assumpció que en la traducció la semàntica és més important que cap altra cosa. I per aconseguir aquesta precisió no vacil·len a allargar el vers i, en conseqüència, a afeixugar-lo.

Però a mi em va semblar que el nombre exacte de brases no era gaire important

9. W. SHAKESPEARE, *Obres de Shakespeare*, Barcelona, Barcino, 1930.
10. M. MANENT, *Poesia anglesa i nord-americana*, Barcelona, Alpha, 1955.
11. W. SHAKESPEARE, *La tempestat*, Barcelona, Publicacions de l'Institut del Teatre, 1980.
12. J. FERRATÉ, *Lectura de «La terra gastada» de T. S. Eliot*, Barcelona, Edicions 62, 1977.
13. J. VINYOLI, *Domini màgic*, Barcelona, Empúries, 1984.
14. W. SHAKESPEARE, *La tempesta*, Barcelona, Vicens Vives, 1985.

per al sentit del vers; més aviat se'm va fer evident que Shakespeare l'havia concretat per col·locar el so de «five» ('cinc') entre «Full fathom» i «thy father lies». És a dir, per una raó estrictament musical, no pas semàntica: un ofegat és tan mort a cinc braçes de fondària com a tres, com a dotze. Vaig decidir, doncs, de no obsessionar-me amb la profunditat de les aigües marines, sinó amb la profunditat de la bellesa d'aquell vers, convençut que la fidelitat no té a veure només amb la semàntica, sinó amb tot el conjunt de paràmetres que conflueixen en un text poètic. I em vaig posar a perseguir quimèricament la possibilitat d'introduir ni que fos un pàl·lid eco d'aquella mena d'alenada màgica de l'original. Partint de l'al·literació en efa de l'original se'm va acudir el sintagma «Al fons del freu» per substituir el «Full fathom five» anglès. Era una decisió agosarada, perquè implicava que l'illa estigués separada del continent —o d'una altra illa— per un freu, és a dir un braç de mar. De fet, l'illa imaginària de Shakespeare no sabem gaire bé on podria haver estat, tot i que en el camí entre Nàpols i Tunísia hi ha algun arxipèlag com el de les illes Egadi on hauria encaixat perfectament. Si la situàvem en aquest arxipèlag, a ponent de la costa siciliana, la presència de freus estaria assegurada i el meu vers seria plausible. Si, tanmateix, resultés que l'illa de Shakespeare era més en alta mar, tampoc no hauria estat gens inversemblant que l'illa en qüestió tingués un illot a la vora, com tants n'hi ha als arxipèlags mediterranis. De manera que, com que la presència d'un illot invisible no alterava gens ni mica l'escenari de l'obra, el vaig inventar sense més escrúpols per poder compondre la música del primer vers d'aquella cançó d'Ariel. D'altra banda, l'ús de la paraula «freu», apresada en la meravellosa *Odissea* de Carles Riba i després retrobada en importants poemes seus, afegia al vers un ressò mediterrani nou per compensar les pèrdues inevitables de la traducció.¹⁵ Ja tenia, doncs, les quatre primeres síl·labes de la cançó: «Al fons del freu». Però encara faltava completar la segona meitat del vers amb quatre síl·labes més que fessin un eco apropiat a les quatre primeres. Afortunadament, ara ja no havia de fer més que traduir literalment les quatre síl·labes corresponents de l'original per aconseguir un «ton pare jeu» que em proporcionava una rima interna amb «Al fons del freu», per fer joc amb els ecos de l'original. De fet, ara deu quedar prou clar que l'arriscada elecció de la paraula «freu» no l'havia feta només en funció de l'al·literació en efa, sinó també comptant amb la rima interna amb «jeu». El vers, doncs, va quedar així: «Al fons del freu ton pare jeu». Certament, encara que tingui el mateix nombre de síl·labes que l'original shakespeareà, continua sen-

15. Dídac Pujol, que se n'adona, proposa la meua versió com a exemple d'intertextualitat, al seu *Across the Frontier*, Barcelona, PPU, 2000.

se aproximar-se a «Full fathom five thy father lies», essencialment per un problema de ritme (el iàmbic «Al fons del freu» té poca cosa a veure amb el més complex «Full fathom five», on la gradació de tres accents fa la seqüència molt més sinuosa), però almenys ja té un cert alè musical, probablement només capaç de fetillar un príncep traduït, sens dubte menys sofisticat que l'original.

Però com que l'efecte musical d'un poema no descansa mai en un sol vers, per més genial que sigui, sinó en l'estructura general de la peça, vull tancar aquest apartat amb la cançó completa, resolta en un metre proper al shakespeareà, tot i no ser ben igual:

Al fons del freu ton pare jeu;
 dels ossos seus se'n fa corall,
 dels ulls, les perles del nimfeu;
 però el seu cos no passa avall,
 que muda per l'obrar del mar
 en un tresor luxós i rar.
 Les nimfes van a morts tocant:
 Ning-nang!
 Escolta! No les sents? Ning-nang.¹⁶

Com es pot veure, la meva cançó segueix bastant de prop el text anglès, tot i que l'abans comentada rima en «-eu» del primer vers em va obligar a fer uns equilibris perillosos en el tercer, on vaig haver d'inventar un «nimfeu» que no apareix explícitament a la cançó original, però que tanmateix queda justificat amb l'aparició final de les nimfes sonadores de campanes.

Finalment, doncs, la meva *Cançó d'Ariel* no és la de Shakespeare, és clar, però ha estat composta amb la intenció d'aproximar-s'hi al màxim, i no tan sols en un dels aspectes que la conformen. De fet, en aquesta mena de desafiament, el poeta traductor ja sap per endavant que ha d'escalar l'Everest, però que un cerber monstruós li impedirà sempre de trepitjar el cim: el seu objectiu, així, per frustrant que pugui semblar, es limita a arribar com més amunt millor. Sovint, però, això ja és molt satisfactori: el poeta traductor sap molt bé que el seu poema no neix per substituir l'original, sinó per erigir-se en un poema nou per dret propi; i això ja és molt.

Alguna vegada m'ha tocat sentir, i no pas de boca d'indocumentats, que en un

16. W. SHAKESPEARE, *La tempesta*, Barcelona, Proa, 1998.

poema el que de veritat compta és el que diu, no pas aquesta mena de «sorollets» col·laterals, i que per tant la traducció poètica ha d'anar «al gra» i deixar-se de musiquetes. A mi em sorprèn que a hores d'ara encara es puguin fer afirmacions per l'estil, després que tot al llarg del segle XX s'hagi escrit tant —i tan bé— sobre la naturalesa del llenguatge poètic, i més aviat em fa l'efecte que ja no caldria discutir-ho gaire més. Tanmateix, potser encara val la pena recordar algunes qüestions fonamentals sobre el fet que la música de la poesia no és una cosa accessòria, una cosa que s'hi sobreposa, sinó una deu del seu propi ésser, una forma de néixer com a poesia. No és l'única font de vida poètica, ni de bon tros, però sens dubte és la primera i la de percepció més immediata. La música individual que el poeta elabora amb les paraules de la comunitat no és un divertiment prescindible, sinó justament allò que confereix al seu discurs la qualitat de llenguatge emotiu que no tindrien aquestes paraules en un altre context sonor. No retrauré ara estudis tan coneguts i tan brillants com *Lingüística i poètica*,¹⁷ de Roman Jakobson, sinó que apel·laré al testimoni de dos excel·lents poetes del segle passat. En un conegut assaig sobre la música de la poesia, de 1942,¹⁸ el sempre agut T. S. Eliot ens recordava que «la música de la poesia no és una cosa que existeixi a part del significat». Perquè, hi afegeixo jo, la música conforma, no adorna, el significat. En un altre assaig, aquest cop sobre Dante, de 1929,¹⁹ el mateix Eliot ens deia que «una bona prova (una prova positiva, no afirmo que sigui sempre vàlida negativament)» de la bondat de la poesia és que «la poesia genuïna es pot comunicar abans de ser compresa». I aquesta comunicació, per descomptat, no és racional ni racionalitzable: és bàsicament musical. No vull deixar el tema sense citar un cop més un altre passatge del damunt dit article d'Eliot sobre música i poesia: «Crec que un poeta pot aprendre molt amb l'estudi de la música: el que no sé és la quantitat de coneixements tècnics de la forma musical que és desitjable, ja que jo no tinc aquests coneixements tècnics. Però sí que crec que les propietats de la música que concernen el poeta de més a prop són el sentit del ritme i el sentit de l'estructura. Crec que si el poeta treballa massa les analogies musicals el resultat pot tenir un efecte artificial. Sí que sé, però, que un poema, o un passatge d'un poema, pot realitzar-se com a ritme concret abans de ser expressat en paraules, i que aquest ritme pot dur la gènesi de la idea i la imatge, i no crec que aquesta experiència sigui només meva.»

Efectivament, l'experiència és prou estesa, i per provar-ho recordaré els quatre

17. R. JAKOBSON, *Lingüística i poètica i altres assaigs*, Barcelona, Edicions 62, 1989.

18. T. S. ELIOT, *Sobre poetes i poesia*, Barcelona, Columna-Faig, 1999.

19. T. S. ELIOT, «Dante», a *Selected Prose of T. S. Eliot*, Londres, Faber and Faber, 1975.

primers versos d'un excel·lent poema de Carles Riba, «Art poètica», del seu segon llibre d'*Estances*, de 1930,²⁰ incomprensiblement poc conegut o comentat, que presenta el naixement del poema en els següents termes:

Si s'ajunten dos mots, perquè
una música sense llar davant meu viatja
pel so del dia (oh mar, i jo la mòbil platja!)
i hi traça rutes com qui té una nova fe...

És una declaració que pot sorprendre en un autor que sovint va ser acusat, com Eliot, de practicar una poesia massa sàvia i cerebral, però en realitat no és més que la conseqüència lògica d'una pràctica veritablement sàvia de la poesia, apresada dels grans clàssics de la paraula poètica, els poetes grecs i els llatins.

La música del poema, doncs, no és un decorat o una vestidura que s'afegeix al discurs verbal o que se'n pugui llevar, sinó que n'és una part constitutiva essencial. En realitat, la música del text poètic és la primera forma de distorsió, o de singularització, a què el poeta sotmet les paraules de la col·lectivitat per tal que esdevinguin transmissores d'una emoció individual que el diccionari comú no pot ni podrà mai preveure ni llistar.

En suma, doncs, tot poeta que vulgui traduir de poesia a poesia ha de tenir en compte totes les facetes de què és compost l'artefacte poètic original per tal d'arribar a atènyer pel seu compte un nou artefacte verbal que es pugui equiparar a aquell de partida.

Ara bé, aquesta operació comporta, com hem vist, un nombre immens de decisions personals que no fan sinó afirmar i reafirmar la qualitat creativa de la traducció poètica. Si encara no hagués quedat prou clar, bastaria comprovar que les grans traduccions poètiques de la història són obra de poetes consumats per reblar el clau. Però aquesta demostració caldrà deixar-la per a una altra ocasió.

20. C. RIBA, *Estances*, Sabadell, La Mirada, 1930.

Parlar, i llegir i escriure

Joan Martí i Castell

Catedràtic de Filologia Catalana i primer rector de la Universitat Rovira i Virgili
i membre de l'Institut d'Estudis Catalans

1. L'oralitat i l'escriptura: dos estadis en la història de les llengües

Les llengües inicien llur història sempre des de l'oralitat, la paraula, el verb. I llur ús ha estat tradicionalment essencialment oral. En totes les llengües del món es parla molt i molt més que no pas s'escriu.

Algunes llengües no han passat de l'oralitat. És el cas, per exemple, dels parlars tribals, que acaben anant-se'n amb el darrer parlant i que no continuen existint ni se'n sap res més perquè no deixen documentació duradora.

Una llengua que no arriba en la seva història a la fixació del codi de la lectoescriptura no l'acompleix completament i està amenaçada de fàcil desaparició.

L'escriptura no és sinó un nou codi que es forma damunt del de l'oralitat, a partir dels valors simbòlics reconeguts en l'expressió verbal: és la fixació d'uns valors a partir d'uns altres de ja establerts. Arribar a crear el codi escrit suposa que una llengua ha arribat a un estadi especialment madur. L'escriptura ha esdevingut, per això, un emblema de perennitat. I al mateix temps un signe de distinció sociocultural.

Les llengües que han generat escriptura tenen assegurada una existència llarga, generalment. I tenen l'avantatge que, fins i tot després de desaparegudes, si és el cas, viuen en la documentació escrita, que permet així transmetre la cultura, la ideologia, la visió del món, la capacitat creadora, etcètera, de la comunitat de què són pròpies; pensem, per exemple, en el llatí: coneixem la cultura romana gràcies als textos escrits que s'hi ha conservat, malgrat que la llengua llatina sigui relativament morta.

L'escriptura i la lectura, per això mateix, suposen una revolució cultural única en la història de la humanitat.

L'oralitat lingüística s'aprèn socialment de manera espontània: en l'àmbit fami-

liar, en el grup. A mesura que el cervell de les persones va registrant matrius estructurals de frases i va adquirint coneixements lèxics i gramaticals, va assolint també la possibilitat de formar missatges més o menys complexos. No s'aprenen de memòria, sinó que es consolida una competència que es fonamenta en l'adopció de models de construcció, de flexió morfològica, de derivació en els mots, etcètera.

La lectura i l'escriptura, en canvi, exigeixen un ensinistrament tècnic particular, sense el qual no s'arriba a tenir-ne capacitat. És un aprenentatge escolar el que ens en dóna la facultat. Per la qual cosa, en les societats tothom arriba a saber parlar, amb més o menys habilitat, però no tothom hi és capaç de llegir i escriure.

És normal que, en aprendre una llengua estrangera, per raons de pragmatisme renunciem al seu coneixement escrit i ens limitem solament a l'oral. Són molts els qui entenen i saben parlar un idioma, però no el saben escriure. Poden saber-lo llegir si l'alfabet i les convencions gràfiques són assequibles; altrament, ni llegir-lo no saben. Per exemple, hom pot saber parlar rus i no saber llegir l'alfabet ciríl·lic; ni escriure'l, és clar.

La lectura i l'escriptura han esdevingut i han estat per sempre facultats que han separat categories i classes socials: saber llegir i escriure és poder entrar en àmbits d'informació i acció que altrament restarien tancats. *Aprendre de lletra* és una expressió especialment singular i significativa, en aquest sentit. Saber llegir i escriure és encara el senyal més distintiu per a atribuir a les persones el caràcter de cultes. No saber-ne és ésser analfabet, i l'analfabetisme és una vergonya sociocultural que caracteritza les persones marginades, menys poderoses i amb nul·les possibilitats d'ésser-ho, de la societat.

La lectura i l'escriptura han separat també societats entre si, en el sentit que les més benestants amb prou feines coneixen el fenomen de l'analfabetisme, mentre que les menys desenvolupades el coneixen en graus molt elevats.

En la història antiga de les societats, encara que les llengües haguessin assolit l'estadi de l'escriptura, no tothom hi tenia accés, sinó que, al contrari, conèixer-les era un privilegi de pocs, especialment de cortesans i eclesiàstics. És als monestirs i a les corts on es redacten manuscritament les obres de tota classe. La major part de les persones restaven fora del privilegi del coneixement de les lletres i no superaven l'estadi de l'oralitat.

Això explica que es desenvolupés una cultura basada en una divisió de les classes socials, segons la qual una minoria havia de transmetre mitjançant l'oralitat allò que s'escrivia. Uns pocs llegien per a tots. Les places públiques eren el centre on sovint s'anava a escoltar oralment allò que hom llegia per a tothom.

Hom diu que una llengua ha arribat al zenit de la seva pròpia història quan, havent penetrat en el món de la lectoescriptura, ha generat un autor que destaca per una obra veritablement singular. Per tant, és en l'escriptura on s'assegura més fermament la continuïtat i el reconeixement de les llengües.

Fins a tal punt l'escriptura és respectada que sovint tendim a confondre'n la realitat que suposa; fins i tot l'avantposem inconscientment a l'oralitat, invertint els termes d'aparició històrica. Encara és freqüent en l'ensenyament de les primeres lletres a l'escola de sentir a dir, i fins i tot de llegir en llibres de text, que tal o tal lletra «sona així o així». No. Allò que sona és la realització concreta dels fonemes en sons. Les lletres, si soessin, convertirien els llibres en un parlar continu: sentiríem els llibres. Cap lletra no té cap so. Les lletres són els grafemes que representen els fonemes i llur concreció en els sons concrets, però no són sons.

2. L'escriptura com a necessitat social

L'escriptura, com qualsevol avenç social, no és producte de l'atzar ni del caprici de ningú, com sovint se'ns vol fer entendre. Els avenços culturals són sempre fruit de les coordenades de la necessitat i la possibilitat: es fa un pas endavant quan socialment s'entén que és necessari i alhora és possible.

L'escriptura suposa la superació del caràcter efímer de l'oralitat. L'oralitat desapareix immediatament després d'haver-se produït: *verba volant*, «les paraules volen». La qual cosa en si mateixa no és un problema especial. Ara, quan les relacions entre les persones que viuen en comunitat es fan complexes, esdevé imprescindible un sistema de comunicació que superi els límits materials de l'oralitat; sobretot en dos sentits: els físics, perquè la paraula resta condicionada per la fortalesa de la veu, encara que aquesta es pugui amplificar per mitjans artificials; i els límits de perdurabilitat, conseqüents del caràcter efímer a què acabo d'al·ludir. En efecte, és fàcil d'entendre que en els contractes i els compromisos socials la paraula és massa feble, perquè hom se'n pot desdir, en pot fer interpretacions abusives, etcètera. «Jo vaig dir això i això, no allò que tu dius»; «No és veritat, tu vas dir això que jo dic»: davant d'un dilema d'aquesta espècie, qui pot garantir de quina part està la raó, si ja no queda rastre d'allò que realment i objectivament hom va dir?

No és gens casual que els primers textos que trobem en totes les llengües que han arribat a l'escriptura facin referència a normes de comportament, de tracte comercial, a regles morals, etcètera, i a qüestions de religió. Són els elements que més

condicionen la vida en societat i que requereixen la seguretat de la paraula en el text escrit: *scripta manent*, «allò que és escrit roman».

3. La impremta i l'extensió social de la lectura privada

Altrament, la producció literària no podia ésser gaire estesa, perquè l'escriptura a mà impedia una difusió general àmplia d'allò que s'hi produïa.

Amb l'aparició de la impremta, la realitat canvià vertiginosament. Perquè facilità la generació d'obra per a ésser llegida. La impressió mecànica supera les dificultats òbvies de la manuscritura.

El llibre imprès obre el procés de la democratització progressiva de la lectoescriptura: en ésser un objecte de consum més abundant, perquè és de producció més fàcil i econòmica, es fa també més popular.

Aquest fenomen té unes repercussions en què no acostumem a pensar. El fet de passar de la situació en què altri llegia per al públic a la situació en què cadascú pot llegir per si mateix comporta un fenomen especialment singular: de la verbalització del lector en la lectura pública es passa al silenci en la lectura privada.

4. Els elements suprasegmentals de l'oralitat

Això, ultra el fet que permet que hom llegeixi quan vulgui, on vulgui, al ritme que vulgui; ultra el fet que permet rellegir tantes vegades com hom vulgui qualsevol passatge d'un document, etcètera, sobretot significa que, en mancar l'oralitat, manquen també tots els auxiliars suprasegmentals que l'acompanyen. Caldrà, doncs, expressar-se en conseqüència, sabent que per a la descodificació dels textos no hi seran.

L'oralitat permet aprofitar tota una sèrie de recursos que donen sentit al missatge, el matisen, l'emfasitzen, el fan irònic, el fan sobri, etcètera, mitjançant simplement el to de veu, el ritme, les pauses, la velocitat amb què un text es diu o es llegeix en veu alta, etcètera. Si, endemés, la lectura en veu alta és feta per una persona que veiem físicament, hom compta encara amb el gest de la cara, dels braços i les mans, amb els moviments del cos, etcètera. Tot plegat contribueix prou decisivament a configurar la semàntica dels missatges.

Sabem que un enunciat com «T'han dut l'ordinador nou» no significa el mateix que «T'han dut l'ordinador nou?», ni tampoc ben bé el mateix que «T'han dut l'ordi-

nador nou!». En el primer exemple expressem una afirmació, constatem un fet; en el segon fem una pregunta per a obtenir una informació, i en el tercer expressem una afirmació que no és, però, exactament la mateixa que fem en la primera frase, sinó que hi afegim una manifestació de satisfacció, d'entusiasme, d'alegria, d'admiració.

Com aconseguim aquests canvis de sentit? És evident que en totes tres oracions fem els mateixos fonemes, amb els quals construïm exactament les mateixes síl·labes i els mateixos signes, els quals formen idèntics sintagmes nominals i verbals. Tampoc no hi ha variació en l'ordre de col·locació de cada unitat de les frases. Simplement recorrem a una entonació diferent, que exigeix, al seu torn, un ritme també diferent: to i ritme en els enunciats són, doncs, pertinents, perquè tenen capacitat de variar-ne la significació.

Però, és clar, tot això només val per a l'oralitat. Hi apliquem una melodia, una corba melòdica, que, com a corba, no és lineal, i que pot acabar amb una direcció descendent (missatge acabat), o amb una d'ascendent (missatge inacabat).

En l'escriptura i la lectura personal hi ha silenci; un text escrit no necessita ésser articulat per a ésser desxifrat; la lectura personal en silenci ho demostra clarament. En aquest sentit, l'escriptura és molt més limitada que no l'oralitat. Podem indicar el caràcter interrogatiu amb el signe «?» o l'admiratiu amb el signe «!». S'hi pot afinar, com a molt, ajuntant, per exemple, els dos signes, «?» i «!», per tal d'indicar que un enunciat interrogatiu és alhora expressat en to exclamatiu. O, encara, emfasitzant la interrogació o l'admiració amb més d'un signe i fins a tres: «???» o «!!!». Poca cosa més, si ens ajustem, com cal que ho fem, a les normes de l'escriptura; recorrem als tres punts «...» per a indicar que un enunciat és incomplet, inacabat, i als parèntesis «()» per a indicar una certa autonomia, marginalitat respecte a la resta del text d'allò que hi tanquem, etcètera.

Com que l'escriptura és, com he dit, la reflexió de l'oralitat mitjançant grafemes, de vegades adopta solucions amb voluntat d'aproximar-se al màxim a allò que hom diu verbalment, que està estretament lligat a com ho diu. Per exemple, les dimensions de les lletres, els subratllats, la negreta, la cursiva, etcètera, són recursos esporàdics més tipogràfics que no pas ortogràfics, que poden contribuir a fer entendre intencions en l'expressió que l'ús oral manifesta amb la modulació de la veu. Una frase com «Feu tots vaga» esdevé exclamativa amb un o més d'un signe admiratiu al final: «Feu tots vaga!», «Feu tots vaga!!!». Però hom pot encara indicar un to més marcadament exhortatiu utilitzant les lletres majúscules: una grandària material més gran es pot fer correspondre amb una voluntat d'incitació més gran: «FEU TOTS VAGA!!!». Els mitjans de comunicació escrita aprofiten meticulosament la materialitat de les lletres per tal d'obtenir-ne determinats efectes en els lectors.

La impossibilitat d'establir un codi escrit que permeti traslladar en aquest nivell tot el que podem expressar amb la veu, obliga sovint a explicar, a descriure aspectes que caracteritzen un enunciat verbal. Si partim de la mateixa frase posada en boca d'algun personatge, en una novel·la o narració, podríem llegir: «Feu tots vaga», simplement. Però en el cas que qui ho escriu vulgui subratllar molt especialment el seu caràcter exclamatiu, podríem llegir: «Feu tots vaga!!! —va cridar exaltat el representant sindical». El recurs a «cridar» per «dir» i a «exaltat» descriu la vehemència que en l'oralitat es resolldria amb el to, l'alçada de veu, la corba melòdica. Semblantment, si llegim «Ho farem tot en secret —li digué amb veu molt baixa», l'explicació que segueix les paraules textuales ens informa de les característiques que reproduïxen un enunciat oral en veu molt baixa.

Un recurs molt habitual en la comunicació és la ironia, que consisteix a dir verbalment el contrari del que és la realitat. Així, per exemple, a una persona que és molt gandula podem dir-li: «Noi, quin tip de treballar que et fas.» En l'oralitat, el to, el ritme, el gest de la cara —per exemple, un lleu somriure—, etcètera, col·laboren a fer entendre sense equívocs que hom parla irònicament. En l'escriptura, la manca de diacrítics *ad hoc* pot conduir a una interpretació errònia, no irònica, literal de la frase; per la qual cosa, si el context on apareix no assegura que el lector sap que l'enunciat s'adreça a algú que és molt drogo, qui l'escriu pot salvar o ha de salvar l'ambigüitat amb l'explicació: «Noi, quin tip de treballar que et fas —va dir irònicament.»

Els primers textos escrits per a ésser llegits públicament (sermonaris, homilies, narracions històriques, etcètera), acostumen a dur anotacions marginals que orienten el lector, l'actor, el religiós, etcètera, sobre el to, el ritme, l'alçada de la veu, els gestos, etcètera, que havien d'acompanyar allò que era llegit.

La lletra, en tant que representació gràfica dels fonemes, és estàtica. En desxifrar-la, res no ens indica com ho hem de fer. Els elements auxiliars en la lectoescriptura es redueixen enormement. Per tant, qui escriu per al lector individual, ha de tenir molt en compte que aquest llegirà tot sol i que, doncs, no disposarà de l'interpret o actor que un lector públic sempre és.

En l'escriptura, més enllà dels signes admiratius, dels interrogatius, dels punts suspensius, de la puntuació en general, dels parèntesis, de la divisió en paràgrafs, capítols, apartats, etcètera, hi ha molt poca cosa més que no sigui la fredor de l'objectivitat de les lletres.

Les llicències que es pot permetre l'oralitat se supleixen pels elements suprasegmentals i pels gestos. Hom pot fer el·lipsis, fer un crit a l'hora de pronunciar un mot o una frase, etcètera, i aconseguir resultats esplèndids en la comunicació.

L'escriptura ha d'ésser capaç de substituir tots aquests elements per altres vies, sense la garantia d'assolir els resultats que se cerquen.

L'escriptura exigeix, doncs, que s'hi explicitin els elements suprasedgmentals. Per la qual cosa s'omple d'indicacions que l'oralitat no necessita, del tipus: «digué indignat», «va cridar amb tota la seva força», «va insinuar irònicament», «exclamà esclafint a riure»...

Vet aquí, doncs, que la lectoescriptura suposa un àmbit en què la capacitat lingüística requereix unes pautes que res no tenen a veure amb l'oralitat, i una competència realment especial.

5. La mobilitat en l'oralitat i el conservadorisme en l'escriptura

Oralitat i escriptura són dues maneres d'expressar-se que tenen poc en comú. Cada sistema obliga a seguir les pròpies normes. Certament que això no vol dir que parlar bé costi menys que escriure bé; contràriament a la idea lingüísticament suïcida que per a parlar bé una llengua no cal amoïnar-s'hi, és molt i molt difícil, tan difícil com imprescindible, tenir-ne una bona competència oral.

Allò que vull subratllar és que, de la mateixa manera que diferenciem registres en l'oralitat i en l'escriptura, i que cal adequar-se a l'oportunitat del missatge que volem transmetre, així també en cada sistema, l'oral i l'escrit, haurem d'aplicar normes del tot distintes.

L'escriptura té les dificultats expressives a què m'he referit. Això no obstant, les llengües anomenades de cultura són capaces de desenvolupar uns mitjans per a l'expressió escrita que superen totes les traves imaginables. Així, s'hi pot transmetre qualsevol registre que es vulgui, com en l'oralitat: no està reservada exclusivament per al registre formal, igual que l'oralitat no ho està exclusivament per al col·loquial.

És a dir, malgrat que a grans trets podem afirmar que l'expressió verbal és més emprada per al registre col·loquial, familiar i vulgar, tanmateix, en l'oralitat es dona el registre més formal, culturalment, científicament, etcètera. I en l'escriptura, malgrat que és especialment un recurs per a registres formals, no hi ha barreres per a expressar-s'hi amb rigor en els registres informals, col·loquials, vulgars.

El que sí que és cert és que l'oralitat, per un control social molt menor, és més versàtil que l'escriptura, que és molt més estable, més conservadora. En la llengua parlada hi ha una mobilitat que no existeix en l'escrita. Vet aquí per què esdevé absurd i no adequat a la realitat de les llengües demanar que en l'escriptura s'hi incorpori tot

allò que es fa extens en l'oralitat; no: l'oralitat fa i desfà, avança i retrocedeix amb una gran facilitat. L'escriptura no pot seguir-la, perquè té un altre caràcter. Aquesta consideració s'ha d'extrapol·lar a l'establiment de la normativa: no es pot procedir amb precipitació a acceptar com a normatiu tot allò que es fa general en l'oralitat; cal esperar temps i temps per veure com evolucionen realment els canvis constants que s'hi produeixen, en tots els nivells de la llengua, abans de sancionar-los precipitadament com a «bons» en benefici d'una pretesa major popularitat de la llengua.

Mai els textos escrits de cap llengua no manifesten la mobilitat notable de l'oralitat, i determinats canvis de tota mena en l'oralitat —foneticofonològics, morfològics, sintàctics i lèxics— no arriben a concretar-se en la llengua escrita, per falta de prestigi social. Per la qual cosa, en l'oralitat es mostra molt més fàcilment la diversitat diatòpica, diastràtica i diafàsica; mentre que en l'escriptura és on es manifesta essencialment la unitat de les llengües, sempre i inevitablement en perjudici de la variació de tota mena. La qual cosa explica que en els textos no literaris, tot i ésser escrits, en no tenir grans pretensions, la força del parlat venç més fàcilment les rèmores culturals de qui escriu, a part que hi tenim més sovint indicacions precises sobre el lloc d'origen de qualsevol document i sobre la seva data: la informació hi és ensems més rica i més segura.

Prou acostumats estem a fer i a sentir que s'ha de fer un tall entre allò que diem i allò que escrivim; de manera que solucions que són normals o tolerables en l'oralitat no ho han d'ésser necessàriament en l'escriptura: que diguem *«Elzi portaré un regal», *«Que'ls vols veure?», *«És un cotxe que el motor no té prou força», etcètera, no suposa que la preceptiva escrita no ens obligui a «Els portaré un regal», «Que els vols veure?», «És un cotxe el motor del qual no té prou força», etcètera.

Tot això no obstant, el fet que hi hagi un desfasament en l'evolució cronològica entre l'oralitat i l'escriptura no nega la interrelació entre els dos usos: quan en el parlat es produeix una tendència a un canvi, és normal que adesiara es reflecteixi en l'escrit; i viceversa: la compacitat i el valor referencial de l'escrit fan que es prengui com a model en l'oralitat i que n'influenciï l'ús, tot col·laborant sia a fer progressar sia a frenar una determinada evolució, segons el prestigi social dels canvis.

Encara cal que subratllem una diferència gens banal entre el recurs oral i l'escrit: l'oralitat admet i sovint obliga a l'esmena en el decurs de la transmissió de missatges; fóra absurd que ens aturéssim contínuament a pensar què és el que millor serveix a les finalitats expressives; sobre la marxa corregim, rectificuem, canviem en l'elecció. Les condicions que envolten l'escriptura no afavoreixen una activitat igual: el producte escrit és definitiu; un cop transmès, no admet esmenes. A més, l'escriptura ge-

nera majors compromisos en els usuaris, a causa del carisma social que la caracteritza. L'escrit, doncs, condiona doblement el fenomen de la comunicació: d'una banda, fixa més el missatge, li atorga caràcter definitiu, i, de l'altra banda, compromet qui el transmet com no fa, ni de molt, l'oralitat.

L'important és no confondre els sistemes ni robar territoris de l'un per a l'altre: en les llengües que viuen en la anormalitat aquest és un fenomen freqüent. És el cas, doncs, del català: parlem com escrivim tan equivocadament com escrivim com parlem. Ens falta la viva espontània pròpia de qualsevol llengua que no té interferències ni limitacions abusives.

Aquest és el motiu pel qual fins i tot ens avergonyeix parlar bé la llengua: quan emprem en l'oralitat un mot especialment genuí, sentim sovint la necessitat de justificar-nos. O a l'inrevés, quan volem respectar seriosament la llengua catalana, ens pensem que la manera de fer-ho és recórrer a expressions que hem vist escrites i que, per la sacralització de l'escriptura, creiem que són d'allò més bones.

6. La sintaxi en l'oralitat i l'escriptura

La hipotaxi s'assoleix justament gràcies a l'esforç que suposa haver de fer-se entendre mitjançant exclusivament la lletra impresa. La ironia, el to, el ritme de l'oralitat permeten poder prescindir de les conjuncions; les relacions de causa i efecte, de finalitat, de conseqüència, de suma, de disjunció, etcètera, es poden aconseguir amb els elements suprasegmentals. En l'escriptura això no és possible.

Fixem-nos que, de fet, les conjuncions no són sinó categories d'altra mena que esdevenen, pel fenomen de la gramaticalització, nexes per a interrelacionar frases donant-los un sentit de connexió lògica determinat; són originàriament substantius, adjectius, frases i, sobretot, adverbis, que es converteixen en conjuncions o nexes conjuntius.

Com que l'escriptura suposa l'enorme salt d'expressar-se lingüísticament sense poder comptar amb elements suprasegmentals i amb auxiliars que són normals en l'oralitat, és en aquest nivell on les llengües arriben a assolir una maduresa extraordinària, perquè han de trobar la manera de poder-ho explicitar tot asèpticament únicament amb la grafia.

Per la qual cosa, cap llengua que no hagi arribat a la generació del codi de la lectoescriptura no arriba tampoc a desenvolupar una sintaxi complexa, perquè en la interrelació de les idees que s'hi expressen hi ha sempre l'ajut del gest, del to, del ritme,

etcètera. En canvi, en haver d'establir-se per a un idioma un codi de lectoescriptura, s'ha de prescindir d'ajuts auxiliars i dir-ho tot, absolutament tot, exclusivament amb els signes dels grafemes, els quals tenen un caràcter unívoc.

Aturem-nos en la sintaxi complexa. Formes com *mal grat*, *encara*, *bé*, etcètera, tenen inicialment significació únicament lèxica. Tanmateix, aquestes unitats funcionen com a conjuncions o part de locucions conjuntives: *malgrat que*, *encara que*, *bé que*, etcètera; aleshores perden el sentit lèxic originari i passen a fer de nexes entre frases tot atorgant un determinat caràcter en la relació lògica: adversatiu, concessiu, etcètera.

Doncs bé: en l'oralitat no són tan imprescindibles els nexes conjuntius. Si parem atenció a com els infants adquireixen la llengua pròpia, ens adonem que òbviament allò que aprenen en primer lloc és a parlar-la. Els infants se serveixen especialment del gest. Probablement, en la història universal de la comunicació humana, la gesticulació és un recurs essencial anterior a l'articulació verbal; en un estadi superior, l'emissió de sons —no pròpiament de fonemes, sinó més aviat de «sorolls»— complementaria l'expressió simplement gestual, fins a arribar a la doble articulació que caracteritza exclusivament els sistemes lingüístics i que suposa el pas més important en la relació de les persones, és a dir, la possibilitat que amb un nombre molt reduït d'unitats sense significat però distintives, els fonemes, es pugui construir un nombre indefinit, il·limitat, d'unitats amb significat mitjançant llur combinació en les síl·labes, els mots, les frases, el text.

Els avenços en els sistemes de comunicació no suposen l'eliminació dels recursos més antics; sinó que intel·ligentment continuen aprofitant-se. Així, amb un moviment repetit del cap de dalt a baix expressem afirmació; si el moviment repetit és d'esquerra a dreta o de dreta a esquerra, expressem negació, que també pot fer-se patent movent d'esquerra a dreta o de dreta a esquerra el dit índex alçat d'una mà. Arrosant les espatlles podem significar que no sabem contestar alguna pregunta o també la indiferència respecte a alguna informació que l'interlocutor ens ha transmès. Els gestos de vegades no van acompanyats de cap altra manifestació; de vegades, en canvi, acompanyen l'articulació verbal de signes lingüístics o, fins i tot, de determinats «sorolls» que emetem i que no podem qualificar de paraules: les onomatopeies són exemple d'alguns d'aquests «sorolls» que, per llur peculiaritat d'imitació de la realitat, han restat com a patrimoni d'una llengua, equivalent relativament a qualsevol altre signe lèxic seu.

L'expressió gestual requereix un coneixement que s'adquireix gradualment, simultàniament a l'adquisició de la competència general de la llengua pròpia. Per això

els infants no solament aprenen a parlar, sinó que també aprenen a utilitzar tots els altres recursos que, ultra la paraula, cada idioma ha acumulat útilment al llarg de la història. Observem un cas curiós de manipulació de gestos i «sorolls»: el plor. Sabem que és una manifestació externa, sovint irreprimible, de dolor físic o moral. Però els nadons hi recorren freqüentment, no pas perquè res els faci mal, sinó per atreure l'atenció, per exigir que se'n tingui cura. De mica en mica que es fan grans, abandonen aquest procediment, perquè esdevé impropï, inadequat en qui no és un infant. Els infants, abans de construir paraules i frases, aprenen que assenyalar alguna persona o algun objecte amb el dit índex és una manera eficaç per a fer entendre a altri que hi tenen algun interès o que volen que hom es fixi en allò o en la persona que assenyalen.

Quan els infants són ja capaços de diferenciar fonemes i de compondre-hi mots, es limiten a dir paraules soltes, amb gran profusió d'onomatopeies, acompanyades, si de cas, pels gestos i pels «sorolls». En un estadi posterior, comencen a construir frases. Naturalment simples. I, encara, sense determinants en els sintagmes nominals, sense preposicions, en els preposicionals, sense presència de formes verbals; frases copulatives sense *ésser* ni *estar*, del tipus «Gos (o bub-bub) guapo» per «El gos és guapo o manso»; o «Teta pupa» per «La meva germana gran (teta) s'ha fet mal (pupa) o m'ha fet mal»; «Mama aquí» per «Mare, vine aquí (o queda't aquí)».

Les possibilitats se ceneixen exclusivament en la juxtaposició de mots. No es té encara en la infantesa la capacitat d'interrelacionar-los. I observem que les dificultats de la interrelació són estrictament de desenvolupament mental per a establir unions lògiques. No és un problema de dificultat a enunciar algunes paraules, sinó de connectar-les en un sintagma o en una frase. Un infant pot conèixer i emprar perfectament la forma *encara*: «La mama encara no ha vingut»; però ésser incapaç de dir: «No menjaré, encara que t'enfadis». No és que costi, doncs, articular *encara*, allò que costa és emprar la unitat com a nexa de relació lògica.

7. El pas de l'oralitat a l'escriptura i el naixement de les conjuncions

Les conjuncions apareixen des de l'oralitat, des del parlar, pels recursos suprasegmentals. Mitjançant aquests s'arriba a la formació, per tant, de la sintaxi complexa, a la gramaticalització de determinades formes que esdevenen conjuncions. Un cop es compta amb les conjuncions, la sintaxi complexa pot plasmar-se sense problemes en l'escriptura.

Observem l'equivalència entre aquests dos enunciats: «Serà una excel·lent persona; a mi, me l'ha feta grossa» = «Encara que sigui una excel·lent persona, a mi, me l'ha feta grossa». En el primer enunciat no apareix cap conjunció i el verb de la frase està en futur. En el segon, hi apareix una locució conjuntiva: *encara que*, que és el resultat de la gramaticalització de l'adverbi de temps *encara*, reforçat per la forma *que*; el verb, a més, està en subjuntiu present.

Notem que el primer enunciat resulta més adequat per a l'oralitat perquè justament necessita ésser matisat amb un to irònic, una corba melòdica, un ritme, per tal que s'entengui la relació lògica concessiva entre les parts de la frase composta.

Semblantment podríem dir dels dos enunciats següents: «Bé, bé: molt bé! No esperis que t'acompanyi al cine» = «Com que et comportes així [negativament], no esperis que t'acompanyi al cine». En el primer enunciat tampoc no hi ha cap conjunció. En el segon hi apareix *com*, antic adverbi de manera, gramaticalitzat i reforçat com a conjunció per *que*. En el primer enunciat hi hem d'afegir el to irònic que li correspon.

Queda, doncs, demostrat que, gràcies als elements suprasegmentals de l'oralitat, aquesta pot prescindir molt més fàcilment de les conjuncions en la construcció sintàctica; pot servir-se molt més de la parataxi; l'escriptura força, en canvi, el procés cap a la hipotaxi, en faltar-li els elements coadjuvants de l'oralitat. La gramaticalització d'alguns adverbis emprats amb molta freqüència en l'oralitat per a atorgar caràcter irònic i el recurs al mode subjuntiu són dos fenòmens capitals en la història lingüística del català i de les altres llengües romàniques en l'establiment del sistema de les conjuncions i, per tant, del nivell més madur de la sintaxi: *bé que, mai que, encara que, ja que, sempre que, mentre que, posat que, atès que, cada vegada que, d'ençà que, tot seguit que, vist que*, etcètera.

El fenomen de traslladar l'oralitat a l'escriptura en uns moments de la història de la llengua catalana en què encara preval la llengua parlada i, doncs, no s'han assolit els principals recursos per a l'escriptura sense afegitons suprasegmentals és el que explica que, de vegades, ens costi d'interpretar un text antic, del qual, en canvi, entenem completament totes les formes lèxiques que hi apareixen. Allò que ens falta és o bé l'enunciat oral amb els elements suprasegmentals aclaridors de les relacions interoracionals o bé les conjuncions inequívokes que per si mateixes ens indiquen aquestes relacions sense necessitat de cap altre ajut.

En el pas de l'oralitat a l'escriptura es fa palès que les relacions que més aviat es resolen són, és clar, les més senzilles, les més simples. Així, es resol primer la juxtaposició i la coordinació, que no la subordinació.

En la juxtaposició no intervé cap nexa: les frases es col·loquen l'una al costat d'una altra; és la solució paratàctica i per això mateix les relacions lògiques entre les oracions ajuntades s'han d'interpretar en l'escriptura pel context. No debades és la solució més habitual en el llenguatge infantil, poc desenvolupat: «Hem anat al parc amb la tieta. Hem pujat en un munt d'atraccions. Ens ha comprat caramels. Hem passejat molt. Hem trobat amics de l'escola. Ens ho hem passat la mar de bé. Hi tornarem a anar diumenge.» Aquest text podria convertir-se en hipotàctic, és a dir, podria expressar-se utilitzant els nexes adients que indiquessin el caràcter relacional de les frases entre si. Per exemple, podria esdevenir: «Hem anat al parc amb la tieta, qui ens ha comprat caramels i ens ha deixat pujar en un munt d'atraccions. Tot passejant-hi, hem trobat amics de l'escola. Com que ens ho hem passat molt bé, hi tornarem a anar diumenge.»

Encara que la parataxi és pròpia d'un ús més primitiu de la llengua, pot ésser, tanmateix, un recurs volgut en l'escriptura; així, un autor pot preferir l'enunciat «No és difícil fer l'exercici, és difícilíssim» a aquest altre, amb nexa conjuntiu, «No és difícil fer l'exercici, sinó que és difícilíssim», per tal de cercar-hi més espontaneïtat, més vivesa, més economia. O un novel·lista pot preferir expressar-se així: «Arribà molt tard; va mirar de trobar-lo; ja no hi era», en lloc de dir: «Malgrat que arribà molt tard, va mirar de trobar-lo, però ja no hi era».

És clar que l'escriptor ha de conèixer els riscos de l'ambigüïtat que l'oralitat salva amb els elements suprasedgmentals. Així, hom pot escriure: «He de dur-li aquest paquet; ho faré demà sens falta», però ha d'ésser conscient que pot tenir almenys dues interpretacions: la copulativa, «He de dur-li aquest paquet i ho faré demà sens falta», o l'adversativa, «He de dur-li aquest paquet, però ho faré demà sens falta». Òbviament, de vegades els riscos de l'ambigüïtat són menors, perquè, sigui quina sigui la interpretació que en faci el receptor, no perilla el sentit bàsic, com en aquest exemple que acabem de veure.

Un domini precari de la llengua és el que es manifesta en l'abús o l'ús inadequat dels nexes conjuntius. Com que la coordinació copulativa és la relació més elemental de frases, perquè en suposa la suma d'idees d'igual categoria sintàctica, és la que s'empra primer. Però sovint de la conjunció *i* se'n fa un ús incorrecte. Tornem al llenguatge infantil. Recordem l'exemple de juxtaposició a què ens hem referit més amunt. Podria substituir-se incorrectament per la solució següent: «Hem anat al parc amb la tieta i hem pujat en un munt d'atraccions i ens ha comprat caramels i hem passejat molt i hem trobat amics de l'escola i ens ho hem passat la mar de bé i hi tornarem a anar diumenge.» Això ho podríem sentir a dir normalment a un infant o a un adolescent amb poca competència lingüística.

Quan hom diu «Fa molt de fred i ens quedarem a casa», es fa un abús de la conjunció *i*, perquè la relació entre les oracions no és la de la simple suma, sinó un xic més complexa; és de causa i efecte: «Ens quedarem a casa perquè fa molt de fred» o «Fa molt de fred, així que ens quedarem a casa».

És normal, justament, que en els primers textos literaris de qualsevol llengua sigui molt freqüent la solució que recorre a la conjunció copulativa per a relacionar oracions que tenen entre si, en canvi, una connexió lògica altra que la de la simple suma.

Passar de la parataxi a la hipotaxi és fer un salt qualitatiu decisiu en la història d'una llengua, que es produeix a causa de la pressió que exerceix la fredor de l'objectivitat de l'escriptura. El pensament no s'exterioritza com un *collage*, sinó com un bloc unitari gràcies als nexes que assenyalen l'encaix d'unes proposicions dins d'unes altres.

8. Conclusió

No és difícil d'entendre, després de tot el que he exposat, que l'activitat lingüística oral és un exercici molt distint de l'escripta. Convé que les separem adequadament, tot coneixent-ne els orígens i, alhora, els recursos més habituals en l'una i en l'altra.

El codi —i, per tant, les regles— del parlat no és el mateix que el de l'escript. Les possibilitats, encara que en tots dos casos són relativament il·limitades, són, en canvi, específiques.

Una bona competència lingüística demana el domini de l'oralitat i l'escriptura. Però a partir de la base de les especificitats de l'una i de l'altra. Parlar és una cosa; escriure n'és una altra, i, encara, llegir n'és una altra.

Aprendre bé i del tot una llengua és conèixer-ne les normes per a una bona oralitat, una bona lectura i una bona escriptura.

L'estandardització lingüística al País Valencià

Miquel Àngel Pradilla

Professor titular de la Universitat Rovira i Virgili

i membre de l'Institut d'Estudis Catalans

1. Introducció

L'abril de 2003, en el marc del II Col·loqui Internacional «La lingüística de Pompeu Fabra», vam formular unes primeres reflexions sobre la deriva estandarditzadora que s'insinuava a partir de les incipients actuacions normatives de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (AVL). Hom partia de la hipòtesi segons la qual la creació d'aquest nou ens de referència normativa valencià inaugurava *de iure* un plantejament policèntric, una conjuntura que fins aleshores no havia depassat la virtualitat programàtica. El treball en qüestió conclouïa que l'aposta localista que es desprenia dels primers acords normatius —en clara sintonia amb l'estratègia cultural aïllacionista impulsada obsessivament pel Govern conservador al poder des de 1995— obligava a extremar les cauteles. I alhora, s'exigia un pronunciament clar de l'AVL, sense ambigüitats confusionàries, sobre l'horitzó finalista de la seua intervenció codificadora, això és, una codificació endonormativa a l'estil del model de cooperació de la llengua neerlandesa o una codificació exonormativa amb el model d'elaboració galleg com a referent.

Passats gairebé quatre anys, l'activitat prescriptiva de l'AVL ha anat fent camí. Així, a dia d'avui, l'usuari de la llengua disposa d'un nou *Diccionari ortogràfic i de pronunciació del valencià* (DOPV) i d'una *Gramàtica normativa valenciana* (GNV). Amb l'aparició d'aquestes dues peces nuclears de tota codificació, hom disposa de més elements de judici per a continuar avançant en la interpretació de la ideologia lingüística que hi subjau. Aquest article, doncs, s'ocuparà d'analitzar els models lingüístics que conviuen (més o menys conflictivament) en el panorama cultural valencià que fa ús de la llengua pròpia i territorial. I ho farà emfasitzant el context de subordinació lingüística en què aquesta llengua es mou. Una dada a no perdre de vista si es vol encarar amb solvència

una planificació lingüística favorable a la llengua minoritzada. En aquest sentit, no és sobrer recordar que la dualitat klossiana (Kloss, 1969, p. 81) que ens remet a les intervencions en el corpus i en l'estatus ha de ser abordada des de la imbricació pregona dels dos àmbits d'actuació. Com ha dit Cobarrubias (1986, p. 193): «la planificación del status [...] está a la base y constituye la guía permanente de la planificación del corpus».

2. L'estandardització de les llengües subordinades

Amb aquest epígraf, Xavier Lamuela (1994, p. 131) titula el capítol 7 d'una de les obres més lúcides de la bibliografia autòctona sobre el tema que ens ocupa. A *Estandardització i establiment de llengües* el lector interessat hi trobarà tot un seguit de consideracions que l'ajudaran a transitar per una parcel·la teòrica plena de revolts i de paranys. Nosaltres hem fondejat en la lectura recomanada i ens hem permès recuperar algunes de les reflexions que hem considerat més rellevants per al nostre propòsit.

Pel que fa a les característiques de l'estructura de les llengües subordinades, Lamuela (1994, p. 137) enumera les següents:

- a) l'excessiva variabilitat no funcional, que s'escapa d'un control suficient des del punt de vista de l'eficiència de la llengua,
- b) la fragmentació en dialectes més o menys estranys entre ells,
- c) la manca o la limitació dels mitjans d'expressió adequats per a certs àmbits,
- d) una organització reduïda i fragmentària dels registres,
- e) la submissió a la interferència massiva i a l'orientació evolutiva de la llengua dominant.

Així, la norma de les llengües subordinades, tot i que també pot tenir un caràcter implícit, es defineix de manera més imprecisa que la de les llengües establertes i està subjecta a un control social més lax, ja que no es mostra en tots els usos propis de la comunicació formal.¹ Les restriccions del seu ús —també socials i geogràfiques a més de funcionals— són a la base d'un funcionament fragmentari que bloca l'anivella-

1. Segons Lamuela (1994, p. 64), les llengües establertes «acompleixen totes les funcions socials quasi sense límits: són usades per a comunicar en tots els àmbits —amb la possible restricció d'alguns àmbits específics reservats a llengües sectorials o a llengües subordinades—, produeixen una concepció de la realitat completa i acceptada generalment, el seu ús és considerat adequat en qualsevol mena de situació i tenen associats valors que sostenen i justifiquen la seva posició, entre els quals l'associació al nivell més alt d'autoidentificació dels parlants».

ment de les varietats i redueix els sistemes de connotació. La interferència lingüística és important i inestabilitza la norma interna, mentre que la fragmentació del sistema de connotacions i la interferència estilística coadjuven a la inestabilitat de les normes estilístiques. Aquesta superposició de la llengua dominant acabarà atorgant a les seues formes estàndard el màxim valor referencial i la direcció dels processos d'anivellament i d'innovació lingüística.

Quant a la caracterització de les llengües en regressió, el nostre autor (Lamuela, 1994, p. 104-105) defineix cinc processos fonamentals:

- a) retracció de l'ús de la llengua,
- b) pèrdua d'àmbits de definició,
- c) contracció i fragmentació del sistema estilístic,
- d) augment de les restriccions sobre les normes d'ús,
- e) reducció de les connotacions a les que són pròpies d'àmbits fortament caracteritzats i desvaloració de la llengua.

Lamuela elabora la seqüència esmentada tot i recórrer al model de normalització lingüística de Lluís Vicent Aracil (1965). Així, els tres primers processos correspondrien a les funcions socials de la llengua (instrumental, definidora i simbòlica) i els dos restants tindrien a veure amb les funcions lingüístiques de la societat (de control i consciència). Lamuela (1994, p. 56-65), a més, postula una nova funció, la funció *discriminant*, que es constitueix en el mecanisme d'enllaç entre les funcions socials de la llengua i els ressorts de control social del seu ús. La superació de la condició de subordinació sempre aniria lligada a la capacitat de discriminació de la llengua, això és, al grau de dominància i de promoció social que s'hi associa.

Dit això, és important destacar que totes dues seqüències —les característiques estructurals i els processos de regressió— estan vinculades estretament. De fet, la fesomia de l'estructura lingüística depèn en bona part dels processos socials enumerats. En conseqüència, si volem abordar l'estandardització d'una llengua subordinada, la comesa només tindrà possibilitats d'èxit si la inserim en el marc d'un procés de normalització decidit.

Tamisar la realitat sociolingüística valenciana pels paràmetres apuntats és una tasca que depassa l'objectiu d'aquestes línies. Per a l'avinentesa que ens ocupa, n'hi haurà prou a esbossar algunes consideracions generals que justifiquen la condició subalterna de la varietat valenciana en la seua convivència amb l'omnipresent llengua castellana.

Siga dit d'entrada que la consideració global del diasistema catalanòfon encaixaria plenament amb la nòmina de trets caracteritzadors dels contextos de minorització lingüística acabada d'esbossar. Tanmateix, és de justícia precisar que els desequilibris

territorials que s'observen exigeixen avaluacions parcials. Des d'aquesta perspectiva sectorialitzada, hom observa una gradació de [a]normalitat lingüística que no s'hauria de menystenir. I és que en el conflicte lingüístic valencià la confrontació territorial amb Catalunya ha estat atjada permanentment. De fet, no falten veus que han denunciat la maniobra en clau d'immobilisme, de manteniment d'un *statu quo* de subordinació covat des del segle XV. Una de les més destacades ha estat la de Rafael Lluís Ninyoles (1969), el qual, en la caracterització de les fases del procés històric de castellanització al País Valencià, ha denunciat l'estratègia frontista dels sectors conservadors, una maniobra destinada a desvincular els valencians de la causa comuna de la normalitat lingüística presentada com una colonització catalunyesa. L'anticatalanisme valencià —o, potser millor, l'antibarcelonisme— ha focalitzat la seua impugnació en un pretès monopoli del model referencial, interpretat en termes de sociolecte de base territorial. La inducció a una percepció de molta formalitat de la varietat oriental central, auspiciada per una interacció comunicativa extremadament deficitària, ha fet la resta. Ara bé, al fons de tot plegat, faríem bé de no perdre de vista l'associació implícita entre l'excés de formalitat i el rebuig a tanta normalitat.

Amb les dades demolingüístiques a l'abast (AVL, 2005; Servei d'Investigació i Estudis Sociològics, 2005), hom no té més remei que diagnosticar una precarietat alarmant de l'ús del valencià. Més encara: si adoptem una perspectiva diacrònica, constatem que l'ús de la llengua es troba immers en una dinàmica clarament decreixent. La interrupció de la transmissió lingüística intergeneracional, si bé globalment sembla que està estabilitzada, mostra una clara vigència en determinades conurbacions. I això passa en una època on la globalització ha introduït un seguit de factors que incrementaran la seua influència negativa si no són gestionats de manera adequada. Ens referim al nou context multicultural i al món de les tecnologies de la informació i de la comunicació. En aquest nou context el valencià va perdent terreny de manera alarmant, mentre que el castellà, d'una banda, es consolida com a llengua franca, com a vehicle de comunicació intergrupar, i, de l'altra, invisibilitza la presència autòctona en l'àmbit del ciberespai.

La presència del valencià en l'àmbit de les comunicacions *institucionalitzades*² (Ad-

2. El sociolingüista canadenc Jean-Claude Corbeil (1980) és l'autor d'una taxonomia que distingeix entre les comunicacions *institucionalitzades* i les *individualitzades*. De fet, es tracta més aviat d'un continuum que abraça dos grans pols, amb situacions intermèdies de difícil catalogació. El primer fa referència a les comunicacions emeses pels organismes socials *formals* i pels individus que els representen (administració oficial, ensenyament, mitjans de comunicació, etc.), i el segon donaria compte dels comportaments lingüístics dels individus com a ens particulars en tota la immensa gamma de situacions de privacitat.

ministració, ensenyament i mitjans de comunicació) mostra uns dèficits majúsculs. L'Administració valenciana, responsable en primera instància del procés de normalització lingüística, no fa efectiu el compromís que proclama des d'una retòrica identitària. L'ensenyament públic, el sector que havia suscitat més expectatives, no aconsegueix escolaritzar en valencià més d'una quarta part de l'alumnat. L'ensenyament privat, que supera el 40 % de la població escolar, roman impermeable a la presència del valencià com a llengua vehicular. Pel que fa als mitjans de comunicació, el desequilibri de l'oferta a favor del castellà és aclaparador. El cas de RTVV - Canal 9, amb una presència en el millor dels casos equilibrada entre les dues llengües cooficials, esdevé una mostra paradigmàtica del bilingüisme diglòssic que es promou. Amb unes restriccions d'ús tan importants en l'esfera comunicativa vinculada al poder, la matriu de trets valoratius de la llengua forçosament ha d'experimentar una forta contracció. No ens ha de resultar estrany, doncs, que la feblesa de les comunicacions *individualitzades*, això és, les interaccions comunicatives interpersonals vinculades a la col·loquialitat, vaja en augment.

Encongiment territorial, retracció dels usos, contracció del sistema estilístic i interferència —estructural i de connotacions— de la llengua dominant són característiques que situen el valencià en un clar procés de substitució lingüística. Prendre consciència de la situació hauria de ser una condició prèvia a dissenyar una planificació lingüística que tinga com a objectiu capgirar la dinàmica comunicativa descrita.

3. Els models lingüístics en competència al País Valencià

3.1. *Visió de conjunt*

El debat sobre la filiació del valencià constitueix un tòpic sociolingüístic que en els darrers temps s'ha metamorfosejat al voltant de la discussió sobre el model lingüístic que ha de senyorejar en els àmbits de la formalitat discursiva. Això no vol dir, però, que la reivindicació d'uns orígens precatalans haja desaparegut de l'agenda sociopolítica.³ La reedició per enèsima vegada de la infamada teoria de l'origen mossàrab

3. Sense anar més lluny, el dimecres 7 de febrer de 2007, Rita Barberà, icona mediàtica de la valenciania i monolingüe contumaç (en espanyol, és clar), en l'acte de presentació de la biblioteca municipal Nova Al-Russafi proclamava que al segle XII, molt abans de l'arribada de Jaume I a València, ciutat de la qual és alcaldessa des de 1991, ja es parlava valencià. De manera que el tal Al-Russafi devia parlar en valencià, tot i que la seua obra fou escrita en àrab...

del valencià —defensada *ad infinitum* per sectors vinculats a la Real Acadèmia de Cultura Valenciana— no mereixeria la nostra atenció si no fos perquè és esgrimida per una membre destacada del partit que governa la Generalitat. Una formació política el posicionament oficial de la qual, si bé defensa amb vehemència una individuació referencial, no qüestionaria els orígens filogenètics acordats per la romanística internacional. No cal dir que amb un creuament d'informacions tan contradictòries, la desorientació de la ciutadania és majúscula. I mentrestant, la pervivència de la conflictivitat associada a la llengua històrica i territorial és un indicador clar de l'existència d'un conflicte social que encara no ha trobat una solució consensuada.

A l'hora de caracteritzar els diferents posicionaments estandarditzadors que tenen a disposició els usuaris de la llengua al País Valencià, és important destacar dos grans pols d'atracció. Així, d'una banda, tenim els plantejaments individuadors, i, de l'altra, els models convergents amb un diasistema territorial de més abast. El posicionament secessionista maximalitzaria l'aposta disgregadora des de la mateixa negació de la filiació catalana del valencià. Mentre que l'adopció de la versió oriental de l'estàndard difós a Catalunya radicalitzaria la reivindicació de la unitat de la llengua amb l'assumpció d'una varietat formal sense matisos dialectals propis. Val a dir que aquestes dues propostes de màxims actualment tenen un seguiment residual. De fet, el secessionisme tradicional —molt influent en l'àmbit socioideològic— sempre s'ha mogut en una quasivirtualitat a l'hora de generar producció escrita. En canvi, el model arribat des de Catalunya va tenir un protagonisme important —sobretot per la influència, més ideològica que gramatical, de Joan Fuster— a les dècades dels cinquanta i dels seixanta del segle passat. Vegem-ne les característiques definidores.

El model secessionista encara no ha completat la fase de codificació. Aquesta proposta ha operat, sobretot, en els àmbits ortogràfic i lèxic.⁴ Els àmbits morfològic i sintàctic, veritable esquelet de la llengua, no han merescut l'atenció que els pertoca. Atès que els seus partidaris mai no han mostrat una actitud inequívocament favorable a l'extensió dels usos de la llengua, el seu model ha tingut una difusió mínima i, en conseqüència, no s'ha validat mitjançant la prova de l'ús. La filosofia codificadora pren suport en una hiperdiferenciació obsessiva del model normatiu català, que actuaria de codi de contrareferència.

4. Des de la publicació el 1981 de les *Normes del Puig*, la inestabilitat normativa ha estat la norma entre els seguidors del secessionisme. La darrera versió de la normativa ortogràfica de la Real Acadèmia de Cultura Valenciana la constitueix l'*Ortografia de la llengua valenciana* (2005). El referent lèxic és el *Diccionari valencià-castellà* (1992).

Els principis de genuïnitat («la llengua del poble») i d'adquisició fàcil regeixen l'elaboració del model. Així, l'autenticitat proclamada acaba estigmatitzant l'intercanvi intralingüístic (transdialectalització) i legitimant la interferència interlingüística. L'accessibilitat immediata es fonamentaria en l'adopció de les pautes ortogràfiques de la norma castellana, coneguda per tothom. D'altra banda, l'aposta per un marc referencial autònom suposa una renúncia a l'amplitud comunicativa que implica la pertinença a un segment lingüístic més gran. Un sacrifici que no es veu com a tal ja que s'assumeix desacomplexadament la disponibilitat del castellà com a llengua de més abast. En resum: som davant d'una estratègia estandarditzadora que contravé frontalment al principi d'autonomia lingüística que tota llengua subordinada ha d'impulsar per tal de dificultar-ne la substitució. Un posicionament que no posa en qüestió el caràcter domèstic de la *llengua valenciana*. Segons la nostra proposta tipològica de codificacions (Pradilla, 2004, p. 123-126), estariem parlant d'una *codificació exonormativa autònoma*.

El pol oposat el representaria l'adopció acrítica del model més difós a Catalunya, com s'ha dit, una varietat estàndard fonamentada en el català oriental central. Amb l'adopció de la varietat formal consolidada —o, si es prefereix, en via de consolidació— a Catalunya, es donava resposta contundent als postulats secessionistes i, alhora, es negava l'existència d'un problema en l'àmbit de l'estandardització. Arribats en aquest punt, ens sembla interessant introduir el concepte de *llengua sostre*. Sobre aquesta formulació, Muljacic (1984, p. 78) ens diu el següent: «[la llengua sostre seria aquella] che “protegge” e nello stesso tempo impedisce ogni iniziativa emancipatoria degli idiomi “protetti”». Sembla clar, doncs, que l'existència d'un model codificat català faria la funció de *sostre homogenètic*, això és, de filiació compartida. L'adopció d'aquest sostre, alhora, evitaria les vel·leïtats emancipatòries a què ens hem referit amb anterioritat. Per raons oposades, la negació del caràcter homogenètic del sostre català estaria al servei de la individuació proclamada pels sectors secessionistes. Una segregació que es faria sota els auspicis d'un nou sostre, aquest cop *heterogenètic*, el castellà.

El model català, en principi, donaria satisfacció d'una manera òptima a les funcions de la llengua estàndard: unificaria el diasistema, marcaria una autonomia clara envers el castellà, activaria un mercat cultural gens menyspreable i potenciarà l'autoestima d'uns usuaris que tindrien a l'abast un instrument comunicatiu de prestigi. Tanmateix, segons la nostra opinió, en la seua interpretació sociolingüística aquest posicionament ha negligit si més no un parell de qüestions fonamentals, molt vinculades, d'altra banda, als contextos de minorització. Ens referim a la voluntat històrica d'especificitat dels valencians unida a la (promoguda) incomunicació interterri-

torial, dos trets que forçosament haurien de ser tinguts en compte a l'hora d'elaborar un model que no passe per alt la identificació de l'usuari valencià, si més no en una primera fase del procés de normalització lingüística.

Dues opcions més ocuparien el lloc central en l'eix que defineixen els dos pols acabats de caracteritzar. D'una banda, tindriem el model que impulsa l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, i, de l'altra, el que avala l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana. Estaríem parlant de dues codificacions *endonormatives*, això és, que no qüestionen la unitat de la llengua de valencians, catalans i balears. Dues propostes que es distanciaríen en relació amb el caràcter *autònom* de la primera i *integracionista* de la segona (Pradilla, 2004, p. 123-126). A hores d'ara, si contrastem les codificacions acabades d'esmentar, haurem de concloure que les discrepàncies —tot i detectar-se'n una tendència creixent— encara no són de gruix. Tanmateix, l'alteració en la jerarquia de formes normatives que impulsa l'AVL, sempre afavoridora de les més habituals en terres valencianes, vehicularia una estandardització cada cop menys convergent amb el diasistema històric. Al primer model l'anomenarem *autonomista*⁵ i al segon *unitarista*. Entenem que la dialèctica entre ambdues propostes —amb hibridacions freqüents entre els usuaris— és la que marca el debat més actualitzat sobre (l'ús de) la llengua. Per això, en els apartats que segueixen, els dedicarem una atenció preferent.

També incorporarem a la nostra anàlisi alguns instruments teòrics que ens poden ser d'utilitat a l'hora d'avaluar aquestes situacions. La proposta de caracterització de la llengua estàndard de Paul Garvin (Garvin i Mathiot, 1956), un clàssic plenament vigent, tindrà un protagonisme destacat. Garvin (1973, p. 25) defineix la llengua estàndard de la manera següent: «a codified form of language, accepted by and serving as a model to a larger speech community». Per a l'avinentesa que ens ocupa, voldríem posar èmfasi sobre el requeriment d'*acceptació* que recau sobre els usuaris d'aquesta varietat codificada que esdevé referencial en el marc d'una comunitat lingüística. De fet, el concepte en qüestió el retrobem en bona part dels autors que s'han interessat pels processos d'estandardització de les llengües (Steward, Kloss, Haugen, Cooper, Muljacic, etc.). Aquesta reiteració és un indicador clar de la importància que se li ha atorgat des de la teoria sociolingüística. Més endavant ens hi referirem a bastament. D'altra banda, el nostre autor, seguint els postulats fonamen-

5. Aquesta denominació l'hem manllevada del conflicte normatiu gallec. Correspon a l'autonomiació dels partidaris del model aïllacionista, una filosofia lingüística que té com a pedra angular de la codificació les *Normas ortogràficas e morfolóxicas do idioma galego* (1982).

tals del Cercle Lingüístic de Praga, explicita un conjunt de factors que la llengua estàndard hauria de satisfer. El model presenta dues propietats estructurals —estabilitat flexible i intel·lectualització—, quatre funcions —unificadora, separatista, de prestigi i de marc de referència— i tres actituds dels usuaris que es vincularien a les funcions —lleialtat lingüística (unificadora i separatista), orgull (prestigi) i consciència de la norma (marc de referència). Aquest esquema ens permetrà posar a prova els dos models en conflicte.

3.2. *El model autonomista*

El setembre de 1997 l'aleshores president de la Generalitat Valenciana, Eduardo Zaplana, posà en marxa una operació batejada amb el nom de *pacte lingüístic*. El primer pas va ser encomanar a una entitat aparentment neutral, el Consell Valencià de Cultura (CVC), un dictamen sobre la llengua dels valencians. El resultat del dictamen, mediatitzat per la dinàmica política ocasionada per la devoció ideològica dels membres del CVC, va tenir com a conseqüència més destacada la proposta de creació d'una nova institució de referència normativa. Un any més tard s'aprovaria la Llei 7/1998, de 16 de setembre, de creació de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua. Tanmateix, les eleccions autonòmiques de 1999 van motivar una aturada del procés de gairebé tres anys. Finalment, assolit l'acord entre el Partit Popular (PP) i el Partit Socialista del País Valencià (PSPV-PSOE) sobre els acadèmics a nomenar, es va aprovar el Decret 8/2001, de 27 de juny, amb la nòmina dels vint-i-un acadèmics de la flamant *auctoritas*.

Com s'ha dit, a Pradilla (2004, p. 99-126) s'hi pot trobar una primera anàlisi de l'activitat portada a terme per l'AVL en els dos primers anys de funcionament efectiu. De manera sintètica podríem dir que durant aquest període es van fer públics diversos documents que van aixecar una forta polseguera. Ens referim, en primer lloc, a la Resolució 10/2002, de 4 d'abril de 2002, en la qual s'atorgava caràcter d'oficials a un conjunt d'usos gràfics, lèxics i fraseològics «a fi de prioritzar i recuperar solucions lingüístiques genuïnes». Aquest primer acord normatiu va ser instrumentalitzat ràpidament pel conseller M. Tarancón, que va instar el Consell a adoptar-les com a pròpies (DOGV de 26 d'abril de 2002). La interpretació excoent promoguda pel Govern valencià va motivar una nova resolució de l'AVL (Resolució 12/2002, de 31 de maig) on, d'una banda, es desmarcava de l'operació impulsada pel conseller, i, de l'altra, es reincidia en l'error del primer document i s'ampliava l'exemplificació de la primera

intervenció. Finalment, en la reunió del 9 de setembre de 2002 s'aprova el document «Orientacions i suggeriments per a l'elaboració de materials curriculars escrits en valencià». En aquest document, fortament contestat des de diversos sectors del món cultural, es reprenia la nòmina de doblats i es feia una proposta de distribució per nivells educatius. Deixen-nos destacar, per cloure la síntesi de la primera etapa, que el procés encetat evidenciava una tendència estandarditzadora clarament localista i una desatenció preocupant de les demandes fetes des dels sectors culturals històricament compromesos amb la dignificació del valencià (ensenyament, editorials, universitats, etc.). El consens, per tant, no era la principal bondat que regia els acords. Del període en qüestió, se'n desprenien tot un seguit de cauteles (Pradilla, 2004, p. 111-112): el debat nominalista, amb la invisibilització del sintagma *llengua catalana*, mantenia plena vigència; la formulació el·líptica que avalava (pretesament) la unitat de la llengua deixava en mans de la interpretació del mot *sistema* un marge d'ambigüitat innecessari; el model que s'impulsava no es corresponia ben bé amb la «normativització consolidada» a partir de les *Normes* de Castelló; i, finalment, el nomenament de diversos acadèmics procedents del sector secessionista ens instal·lava en un paroxisme majúscul.

Certament, la nova institució codificadora no ho està tenint fàcil. Les pressions polítiques i socials l'han situada a l'epicentre de tot un seguit de debats que qüestionen permanentment la seua independència. Iniciarem la segona etapa amb un episodi que visualitza clarament la tensió existent, ara entre l'AVL i el mateix Govern valencià. Ens referim a la irrupció intimidatòria del conseller Font de Mora al Ple de l'AVL el 22 de desembre de 2004. En l'esmentat Ple s'havia d'aprovar un dictamen que certificaria sense fissures la unitat de la llengua i promouria, en diversos àmbits, la denominació *valencià|català*. Després d'aquesta irregularitat democràtica de primer ordre, el dictamen, aprovat el 9 de febrer de 2005, va perdre part de la contundència inicial, especialment pel que fa a la denominació composta. Així, l'entitat es posicionava sobre el conflicte onomàstic a favor de la denominació tradicional *valencià*, això sí, sense atorgar-li caràcter excloent envers la denominació *català*. En canvi, la formulació de la unitat lingüística d'acatament obligat per l'Administració valenciana, segons la nostra opinió, mereixeria ser interpretada en clau de veritable esdeveniment històric, ja que el marge d'ambigüitat denunciat anteriorment desapareix en enumerar els territoris del sistema lingüístic de pertinença:

D'acord amb les aportacions més solvents de la romanística acumulades des del segle XIX fins a l'actualitat (estudis de gramàtica històrica, de dialectologia, de

sintaxi, de lexicografia...), la llengua pròpia i històrica dels valencians, des del punt de vista de la filologia, és també la que compartixen les comunitats autònomes de Catalunya i de les Illes Balears i el Principat d'Andorra. Així mateix és la llengua històrica i pròpia d'altres territoris de l'antiga Corona d'Aragó (la franja oriental aragonesa, la ciutat sarda de l'Alguer i el departament francès dels Pirineus Orientals). Els diferents parlars de tots estos territoris constituïxen una llengua, és a dir, un mateix «sistema lingüístic», segons la terminologia del primer estructuralisme (annex 1) represa en el Dictamen del Consell Valencià de Cultura, que figura com a preàmbul de la Llei de Creació de l'AVL.

Tanmateix, la continuació d'aquest paràgraf ens situa en un nou debat a propòsit de l'encaix de la proposta codificadora de l'AVL en el marc general de la llengua catalana:

Dins d'eixe conjunt de parlars, el valencià té la mateixa jerarquia i dignitat que qualsevol altra modalitat territorial del sistema lingüístic, i presenta unes característiques pròpies que l'AVL preservarà i potenciarà d'acord amb la tradició lexicogràfica i literària pròpia, la realitat lingüística valenciana i la normativització consolidada a partir de les Normes de Castelló.

Efectivament, a dia d'avui comptem ja amb dues obres que ens permetran caracteritzar amb més precisió la filosofia estandarditzadora de l'AVL: el *Diccionari ortogràfic i de pronunciació* (2006a) i la *Gramàtica normativa valenciana* (2006b). A falta d'estudis detallats sobre l'abast real dels desencontres normatius amb el corpus prescriptiu de la llengua catalana de l'Institut d'Estudis Catalans, en farem una caracterització sintètica tenint en compte les diverses opinions que hem recollit i les exploracions pròpies sobre les obres esmentades.

Sens dubte l'obra que ha generat més crítiques ha estat el *Diccionari ortogràfic i de pronunciació*. D'entrada és important que destaquem que, en principi, no es tracta del referent normatiu del lèxic. Aquesta funció estaria reservada al futur *Diccionari normatiu valencià* (DNV). Per tant, passarem per alt la confusió que genera l'absència de definicions o de les necessàries marques de registre. Tanmateix, el gruix d'entrades que acull —vuitanta mil— i algun comentari a la premsa del president de la Secció de Lexicografia i principal impulsor del treball, Jordi Colomina («Los valencianos ya podemos ir a la peluquería», *Levante*, 12 de juliol de 2006), ens fa pensar que l'inventari lèxic del DOPV constituirà la base del futur DNV. Si això fos així, la proposta lèxica presentaria tres criteris que alterarien la praxi normativa vigent:

- a) Col·loquialització de la norma lèxica.
- b) Actitud (molt) oberta a la incorporació de castellanismes.
- c) Reubicació de formes en el repertori lingüístic.

La imbricació dels tres criteris fa difícil la seua avaluació per separat. Així, d'una banda, la col·loquialització és a la base de la incorporació de castellanismes, i, de l'altra, la proximitat del mot serà un dels criteris de preeminència en el replantejament del repertori. Vegem-ne alguns exemples.⁶

La col·loquialització de la norma es pot exemplificar amb l'acceptació dels suffixos *-ea* (*malea*, *vellea*, *rapidea*) i *-iste* (distinció de masculí: *artista*, *col·leccionista*, *racista*), i la introducció de variants formals del tipus *albargina*, *peixca* i *llamentable*. Precisament aquest darrer mot figura en el títol d'un dels articles més crítics amb el DOPV. Ens referim a «El «llamentable» paperot de l'Acadèmia», de Francesc Esteve (*El Temps*, 10 d'octubre de 2006). En reproduïrem un fragment:

Ja es pot dir «llegítim», «llegítimament», «llegitimar» o «llegitimant» (al costat dels corresponents en *-l-*) però, per algun motiu desconegut, no són lícits uns esperables «llegitimació», «llegitimador», «llegitimari» ni «llegitimista» (o «-iste»), que van només amb *l-* inicial. El DOPV dóna entrada a «llament» (però no a «llamentació» ni a «llamentós», que s'han de dir «lamentació» i «lamentós») i també al verb «llamentar», del qual no és possible derivar «llamentable», «llamentablement», que cal fer amb *l-*. Amb «llògic» —fent un trist homenatge al seu significat— ocorre una cosa semblant: es recull com a adjectiu («llògic» i «illògic») i adverbi («llògicament»), però no per a la disciplina de la «lògica».

La incorporació de castellanismes s'ha efectuat d'una manera generosa: *enterar-se*, *flexo*, *pepites*, *morbo*, *xillar*, *xorro*, *apertura*, *barco*, *sapo*, *palmito*, *xorra*, *enfermer*, *flato*, *desfrutar*, *desterro*, *enterro*, *condicionat*, *empollar*, *manguera*, *ensaig* (i *ensajar*), *tebeo*, *passota*, *toldo*, *rabo*, *arrastrar*, *manto*, *golfo*, *pata*, *patada*, *tio*, *traço*, *toldo*, *peluqueria*, *peluca*, *peluquí*, *basto*, *puto*, *capritxo*, *curro*, *catarro*, *carronato*, *monyica*, *avort*, *xivar-se* (però no *xivato*), *alcançar* (però no *alcanç*), *aplaçament* (però no *aplaçar*), *atmosfera*, *pito*, *membret*, *robo*, *gasto*, *pago*, *ama* (femení de *amo*), *apretar* (i *apretó*), *escap*, *panaderia*, *fiambre* (i *fiamblera*), *despedir*, *desperdici*, *xiste*, *nóvio*, *borrar*, *enterar-se*, etcètera.⁷

6. Ens centrarem únicament en la norma escrita i deixarem les consideracions sobre l'ortografia per a millor ocasió.

7. Entre els mesos de juny i novembre de 2006, el fòrum electrònic de debat Migjorn es va fer resò d'un bon grapat d'aportacions a propòsit del nou DOPV. Aprofito l'avinentesa per a regraciar Joan Mascarell, de qui he aprofitat bona part dels castellanismes que figuren en aquesta llista.

Finalment, ens referirem al replantejament del repertori estilístic. En la introducció del DOPV se'ns presenten els criteris d'elaboració que l'han inspirat. En relació amb la tipologia d'entrades, se'n consideren de tres tipus: *principals*, *secundàries* i *no recomanades*. Les *principals*, formulades sense remissions a cap altra entrada, són les que haurien de definir la varietat referencial valenciana per excel·lència. Les *secundàries*, presentades en segon lloc a la vora de les principals, solen ser formes territorials —sovint compartides per altres varietats occidentals— no acceptades per la normativa vigent («la normativa consolidada a partir de les *Normes de Castelló*»). Bona part dels casos exemplificats anteriorment en el criteri de col·loquialització de la norma són catalogats com a variants secundàries. I, finalment, tenim les no recomanades per als usos formals valencians. Es tracta de variants o bé massa locals (*dumenge*, *gíner*, *cremà*, *plantà*, *reïna*, etc.) o bé que «s'han fixat modernament a partir d'una forma poc ajustada a l'etimologia i a la fonètica històrica o provenen d'evolucions no compartides pel valencià (com ara *cartró*, *bàlsam*, *amarar*, *cop*, *càntir*, *pop*, etc.)» (AVL, 2006a, p. XII). Aquestes entrades remetent a les principals (*cartó*, *bàlsem*, *amerar*, *colp*, *cànter*, *polp*, etc.). Val a dir que sota aquesta etiqueta apareixen un bon grapat de mots estigmatitzats pel secessionisme (del tipus *endavant*, *rodó*, substantius acabats amb el sufix *-us* com *serotipus*, *arquetipus*, etc.) en la seua dèria «descatalanitzadora».

La *Gramàtica normativa valenciana* constitueix la segona gran aportació codificadora de l'AVL. Segons la nostra opinió, en aquesta obra el tarannà particularista del DOPV s'atenua notòriament. Hom podria catalogar-la, d'entrada, com una obra prescriptiva que segueix la tradició fabriana i s'afegeix a la compleció gramatical iniciada pels estudiosos valencians després de les *Normes de Castelló*.⁸ Si haguéssim de cercar-hi un referent, sens dubte la *Gramàtica valenciana* de Manuel Sanchis Guarner seria el treball més afí. La novetat del treball en relació amb el model escrit majoritari al País Valencià la trobem en la prioritització sistemàtica de les formes orals valencianes, encara que de vegades no siguen les de més prestigi literari. Un parell de casos paradigmàtics serien la preferència pels demostratius sense reforçar (*est[e]*, *esta*, *estos*, *estes*) i per l'increment incoatiu en *-i* (<ISC) a les persones 2, 3 i 6 del present d'indicatiu (*servixes*, *servix*, *servixen*).⁹ Com és sabut, en la llengua literària i administrativa del Regne de València des de la darrereria del segle xv les formes clarament majoritàries eren els

8. La referència en la introducció de la GNV a Pompeu Fabra com a iniciador de la tasca codificadora és una bona notícia. No s'ha d'oblidar que en la major part de la documentació generada per l'AVL el fet de situar el punt de partida en les *Normes de Castelló* invisibilitza la figura del principal impulsor de la normativització de la llengua catalana (i de la institució, l'IEC, que la va auspicar).

9. I a la 1 (*servixo*) dels parlars de base tortosina del nord valencià.

demonstratius reforçats i l'increment incoatiu en *-e* (<ESC). Un cas semblant seria el patrocini dels plurals etimològics en *-ns* dels mots procedents dels antics proparoxítons llatins (*hòmens, jóvens, màrgens*), malgrat que en els parlars valencians (i també nord-occidentals i alguna varietat baleàrica) només conserven la nasal etimològica els mots més freqüents. També es poden trobar aportacions interessants sobre fenòmens poc treballats, com els usos de la preposició composta *com a* i la distribució d'usos del duet *al/en* davant d'infinitiu temporal.

Es tracta, en definitiva, d'una obra que és el resultat del consens entre les diferents sensibilitats lingüístiques que conviuen a l'AVL.¹⁰ Val a dir que la nova jerarquia de formes, en casos conflictius com els esmentats anteriorment, el lector només la visualitza a partir del model de llengua en què s'ha redactat la gramàtica. Ens sembla, doncs, un treball ponderat on la influència del president de la Secció de Gramàtica, Antoni Ferrando, i del responsable principal de la redacció de l'obra, Manuel Pérez Saldanya, ha permès, si no reconduir, almenys assuavir la deriva particularista iniciada a partir de la publicació del DOPV. Tot seguit, assajarem una caracterització del model *autonomista* a partir de l'instrument teòric formulat per Garvin (Garvin i Mathiot, 1956).

Començarem per les propietats de la llengua estàndard: *estabilitat flexible i intel·lectualització*. Totes dues propietats estan relacionades estretament: posen atenció en la necessitat de superar la fase de codificació d'una llengua tot propiciant una compleció sintàctica i lèxica i una diversificació estilística que augmente el rendiment funcional. En aquest sentit, el model autonomista, situat de ple en la formalització de la codificació, encara no ha pogut gaudir d'una vehiculació adequada. La manca de consens amb els agents culturals i la interpretació en la línia més localista de l'Administració són obstacles que actuen en direccions oposades.

Quant a les funcions de la llengua estàndard i les actituds que s'hi associen, és evident que el model en qüestió vol potenciar una varietat referencial que esdevinga una síntesi superadora dels parlars situats entre el Sénia i el Segura. La fórmula adoptada s'explicita a bona part dels documents i treballs relacionats amb la codificació que surten de l'AVL (2006a, p. 10, i 2006b, p. 14): [té com a objectiu] «[l]a recuperació i la promoció de les formes valencianes genuïnes, vives, ben documentades en els clàssics i avalades per l'etimologia i la tradició literària i lexicogràfica». La funció unifica-

10. La mateixa presència d'un apartat dedicat a l'article neutre *lo* i els equilibris en la redacció d'aquest punt per tal de concloure que algun ús amb valor abstractiu «és acceptable en aquells contextos orals o escrits en què es fa o es representa un ús espontani del llenguatge» (p. 128) són mostres feaents del debat que devia suscitar entre els membres de la Secció de Gramàtica.

dora pretén establir, doncs, un vincle simbólicoafectiu entre els parlants valencians i pren suport en el discurs de l'autenticitat. La genuïnitat de les formes seleccionades ha quedat ben exemplificada en la tendència a la col·loquialització de la norma lèxica (DOPV) i en el replantejament del repertori estilístic (DOPV i GNV). L'alteració de la ubicació de formes en el repertori funcional, és, sens dubte, l'operació estandarditzadora de més calat de l'AVL. La prioritització de noves formes, una part de les quals anteriorment associades a l'àmbit de l'espontaneïtat expressiva, ha motivat un trasbals del sistema de connotacions vigent prou important.

La funció separatista actuarà conjuntament amb la funció unificadora per tal de definir els límits amb l'alteritat. En situacions de minorització lingüística, vetlar per l'autonomia estructural del propi codi és un requeriment ineludible. Per tant, segons la nostra opinió, el plantejament lexicogràfic del DOPV en relació amb l'acceptació generosa de castellanismes ens sembla un contraexemple de bona pràctica estandarditzadora. Aquest plantejament, vinculat a la col·loquialització de la norma, ens fa la sensació que entén la interferència lingüística com un llast inevitable, que s'ha d'assumir si volem garantir la identificació de l'usuari amb el model formal. A propòsit d'això, voldríem advertir el lector que aquest capteniment retroalimenta una actitud de resignació semblant cap a la interposició dels usos de la llengua dominant. Lamuela (1994, p. 163), tot relacionant els conceptes d'«elogi de l'espontaneïtat» i «elaboració involutiva» a propòsit de l'estandardització de llengües subordinades, fa una reflexió que no hauríem d'obviar:

Quan els objectius de la promoció de la llengua no són clarament definits i el seu establiment és improbable, el discurs d'exaltació de l'espontaneïtat acompanya i justifica el procés d'elaboració involutiva. Al marge de l'establiment, l'elaboració autònoma esdevé un luxe inabastable.

El tarannà estandarditzador que es desprèn del DOPV i de la GNV, pendent encara de la validació que hauria d'arribar de la prova de l'ús, planteja una incògnita cabdal en relació amb la convergència amb la resta de l'«àmbit lingüístic compartit».¹¹ De moment, la legitimació d'una part de la interferència lingüística, d'una banda, i la reclusió d'un bon grapat de formes lingüístiques procedents del model català —algunes d'una gran productivitat textual— a un nivell de formalitat més baix o sim-

11. «Àmbit lingüístic compartit» i «llengua compartida» són les fórmules emprades amb més freqüència per tal d'evitar el sintagma «llengua catalana».

plement fora de la varietat formal (formes no recomanades), de l'altra, ens plantegen seriosos dubtes envers la varietat de contrareferència sobre la qual actua la funció separatista. L'objectiu d'harmonitzar el principi de recuperació i potenciació de les solucions valencianes genuïnes amb el que proposa «[l]a convergència amb les solucions adoptades amb els altres territoris que compartixen la nostra llengua, a fi de garantir-ne la cohesió pertinent» (AVL, 2006a, p. x, i 2006b, p. 14) a hores d'ara no sembla de fàcil assoliment, de manera que el desideràtum esdevé una formulació retòrica. En aquest sentit, convé recordar que aprofundint en la col·loquialització del model el que es potencia és l'especificitat i no la convergència.

La funció unificadora i la separatista estan fortament vinculades a l'autoassignació de grup lingüístic per part dels membres de la col·lectivitat. Ara bé, en situacions de subordinació és important destacar que la percepció sol estar distorsionada per la mateixa situació d'infravaloració de la llengua. Efectivament, en l'àmbit del secessionisme el desconeixement del valencià d'una part dels seus acòlits no és cap obstacle per a la defensa abrandada de la seua individuació. No ens ha d'estranyar, doncs, que la ideologització de les diferències interterritorials en un marc d'incomunicació, encara que siguen escasses, afavorisca la percepció individuada. D'altra banda, l'actitud associada a totes dues funcions és la de lleialtat lingüística. Hom parteix de la hipòtesi que només des de la identificació amb el propi codi es pot plantejar l'increment de la funcionalitat social de la llengua. Arribats en aquest punt, voldríem alertar del perill que suposaria per a la vitalitat de la llengua la generació d'adhesions estrictament simbòliques. Caldrà estar atents, doncs, a les actituds que potencia aquesta estratègia estandarditzadora.

La funció de prestigi correlaciona la intervenció planificadora en els vessants del corpus i de l'estatus. Així, la valoració de la varietat estàndard com a instrument de les societats desenvolupades és imprescindible per a l'extensió dels usos a situacions comunicatives ocupades per la llengua dominant. En situacions de minorització com la que ens ocupa, és peremptori intervenir en la millora de la matriu valorativa de la llengua. I en aquesta millora, tot siga dit de passada, la responsabilitat fonamental recau en les elits que detenen el poder. Això no vol dir, però, que la fesomia de la varietat formal no hi tinga res a veure. Segons la nostra opinió, la tasca dels responsables del procés d'estandardització lingüística valencià no pot obviar la necessitat d'establir una distància suficient entre els usos col·loquials i els formals. Si no s'estableix una gradació d'usos modelitzats, no hi ha repertori lingüístic. I un model que s'identifique en excés amb la col·loquialitat difícilment serà percebut com una eina comunicativa de prestigi. A més, el domini d'una varietat formal, diferenciada de la

parla habitual i apresada mitjançant algun tipus d'instrucció, és imprescindible per a l'activació de la funció discriminant, un requeriment clau per a la superació d'una situació de minorització lingüística.

Finalment, l'actitud que s'associa a la funció de prestigi és l'orgull. L'usuari de la llengua ha de potenciar la lleialtat lingüística des de l'autoestima. Ara bé, l'orgull s'ha de projectar sobre un model formal que satisfaga funcions simbòliques, però també —i sobretot— instrumentals. A propòsit d'això, ve a tomb un nou episodi, també protagonitzat pel conseller de Cultura i Educació de la Generalitat Valenciana. Efectivament, Alejandro Font de Mora, en una mostra més del paroxisme que ens genera l'actuació institucional en matèria lingüística, el 13 de novembre de 2006 va fer pública la renúncia a utilitzar el valencià en la seua intervenció davant el Consell de la Unió Europea. Encara ressonava la petició vehement dels consellers González Pons i Amor, membres del mateix Govern, exigint que el valencià fos present a la Unió Europea... Amb aquest panorama a l'horitzó, tenim seriosos dubtes sobre el prestigi que pot generar el model autonomista, si més no en els sectors més compromesos amb la tasca ingent d'assolir la normalitat lingüística per al valencià. A més, una varietat formal tan permissiva amb la interferència lingüística i amb un horitzó de convergència lingüística tan afeblit difícilment pot encaixar amb la sensibilitat unitarista d'aquests sectors socials tan determinant per al futur de la llengua.

La funció de marc de referència porta associada l'actitud de consciència de la norma. Ara bé, l'existència d'una codificació que regule la correcció lingüística és un pas necessari però no suficient per tal que la referencialitat de la varietat normativitzada siga òptima. Cal, a més, atorgar a la llengua un valor d'ús general. D'aquesta manera es completarà un procés que, segons Lamuela (1984, p. 75), mostra diverses fases: unitat formal (llengua codificada), completesa formal (llengua elaborada) i diferenciació estilística (llengua estandarditzada). Un procés que, especialment en els contextos de subordinació, ha de garantir el funcionament autònom de la llengua. D'altra banda, el requeriment d'acceptació (de la norma i de la varietat estàndard que s'està conformant a partir de la seua vehiculació) serà determinant per a la validació del procés. Sense temps suficient per a sotmetre el model autonomista a la prova de l'ús, poca cosa podem dir encara sobre l'abast de l'acceptació social que concitarà. Al seu favor hi juga l'investiment d'oficialitat des de l'ordenament jurídic domèstic, una catalogació que permet aprofitar els importants ressorts de l'Administració per a sancionar el model en àmbits fonamentals (Administració, ensenyament, mitjans de comunicació, etc.). Tanmateix, la persistència d'una contestació

gens negligible des de diversos àmbits, tant particularistes (secessionisme)¹² com unitaristes (el món editorial, una part important dels professionals de l'ensenyament, universitats, etc.), unida a la instrumentalització constant per part del Govern valencià, no augura un camí plàcid. A propòsit d'això, no voldríem passar per alt que la implementació de la proposta de l'AVL per part de les institucions del Govern autonòmic, sempre en la línia més localista, ha generat episodis de censura del tot intolerables.¹³

3.3. *El model unitarista*

La irrupció de l'AVL, amb tot el rebombori mediàtic que l'ha acompanyada, ha generat la percepció entre el gruix de la població que des de les *Normes de Castelló* del 1932 al País Valencià no hi ha hagut cap tipus d'intervenció codificadora. Certament, les diferents aportacions que s'han anat succeint no han tingut una cobertura legal autòctona, però han propiciat una reflexió permanent al voltant de la conformació d'un model formal que ens ha ofert una producció cultural molt important. La compleció de les normes (estrictament ortogràfiques) del 1932 va tenir en Manuel Sanchis Guarner, Carles Salvador i Enric Valor els seus màxims exponents. El primer, amb la seua *Gramàtica valenciana* (1950), posa les bases de la doctrina batejada amb el sintagma *policentrisme convergent*. Carles Salvador, un any més tard, avançarà en la convergència propugnada des de la seua *Gramàtica valenciana* (1951). I, finalment, Enric Valor clourà el procés amb la publicació del *Curso medio de gramàtica catalana referida especialment al País Valencià* (1973). En aquest període, el policentrisme retòric, formulat pel mateix Fabra, va anar perdent força a favor d'un plantejament monocèntric que mantindria la composicionalitat originària i potenciaria el polimorfisme en funció del tractadista de torn.

La dècada dels vuitanta introduirà un nou factor que donarà inici a un replante-

12. A <http://www.racv.es/>, hom pot consultar el document *Informe de la RACV sobre la Gramàtica normativa valenciana de l'AVL*. Constitueix una crítica furibunda als principis que han regit l'elaboració d'aquesta obra.

13. Un cas força revelador del tarannà institucional ha estat la imposició política del model als col·laboradors de la publicació *Lletres Valencianes*, la revista de la Direcció General del Llibre i Biblioteques de la Generalitat Valenciana a partir del número 17. Aquesta decisió va motivar la renúncia de catorze col·laboradors habituals (vegeu l'article «El PP censura "Lletres Valencianes"», signat per les catorze persones afectades per l'afer, publicat a *Levante* el 6 d'octubre de 2006).

jament en el repertori lingüístic que s'anava conformant. Ens referim a l'accés de la llengua a l'ensenyament, l'Administració i els mitjans de comunicació. Aquest eixamplament funcional hauria de permetre que la llengua sortís dels àmbits literaturitzants i de militància nacionalista, fet que es volia abordar des d'un model que privilegiés l'eficàcia comunicativa. La dialèctica entre la col·loquialitat i la formalitat va començar a produir les primeres tensions, especialment importants en el món de l'ensenyament. Amb aquest nou context comunicatiu a l'horitzó, la Generalitat Valenciana i l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana van publicar, el 1995, la *Gramàtica valenciana*, els *Verbs valencians* i el *Diccionari valencià*.

Com és sabut, l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana va ser el gran derrotat en l'operació de pacte lingüístic. La seua vinculació inequívoca amb l'Institut d'Estudis Catalans devia pesar força en la marginació institucional de què ha estat objecte. Així i tot, l'esmentada institució ha iniciat una nova dinàmica en què pretén assumir de fet la influència que se li ha negat de dret. De les publicacions previstes, a hores d'ara es pot consultar la *Guia d'usos lingüístics, 1: Aspectes gramaticals* (2002). Segons la nostra opinió, es tracta de la versió més solvent i actualitzada del model unitarista. S'ha concebut com una síntesi de les diverses aportacions gramatogràfiques que han seguit la línia de convergència abans apuntada i aborda l'enfocament diasistemàtic des de l'adequació sociopragmàtica. Tot seguit assajarem una caracterització sumària del model que proposa de la mà de la proposta de Garvin (Garvin i Mathiot, 1956).

D'entrada, convé no perdre de vista que la inestabilitat de la codificació al País Valencià arrossega una dinàmica històrica de conflictivitat social associada a una feblesa dels usos que barra el pas a qualsevol procés sòlid d'anivellament lingüístic. En aquesta conjuntura, el model unitarista s'ha anat bastint mitjançant una negociació, sovint implícita, sobre la diversitat de variants a l'abast entre els usuaris de la llengua. Val a dir que al tombant del mil·lenni, el model ja havia aconseguit un grau d'estabilització notable, si més no pel que fa a la codificació ortogràfica i gramatical. Estaríem parlant d'una *codificació endonormativa integracionista* (Pradilla, 2004, p. 123-126). No ens ha d'estranyar, doncs, que la referència en la llei de creació de l'AVL a la «normativització consolidada a partir de les Normes de Castelló» s'entengués com una al·lusió directa a la varietat formal en qüestió. Les propietats de la llengua estàndard, *estabilitat flexible* i *intel·lectualització* anaven fent camí a l'hora de conformar el model que havia de satisfer les necessitats comunicatives d'uns usuaris que havien apostat decididament per la dignificació de la llengua. A més, no és sobrer recordar que el model unitarista ha monopolitzat les aules des de l'accés del valencià a l'ensenyament.

El model unitarista, talment com l'autonomista, ha operat sobre la llengua per

tal de singularitzar algunes peculiaritats de la varietat valenciana. Des d'aquest punt de vista, hom podria afirmar que no està exempt del valor de solidaritat grupal que s'ha atribuït al model autonomista. La funció *unificadora*, doncs, prendrà com a unitat d'actuació el conjunt de parlars valencians. La funció *separatista*, en canvi, variarà substancialment en relació amb el plantejament del model en contrast. Ara, el model de contrareferència no oferirà cap dubte, serà la llengua castellana, i, alhora, s'activaran tot un seguit de traces lingüístiques convergents amb la resta del diasistema català. Amb aquesta selecció de formes queda clar que l'alteritat no inclou les varietats del mateix sistema lingüístic, les quals aportaran variants que no pateixen cap tipus d'estigmatització entre uns usuaris que no les consideren alienes. El concepte de *gemüinitat*, amb aquest eixamplament de la comunitat de parla, adquireix una nova dimensió. D'altra banda, l'actitud associada a les funcions esmentades, la lleialtat lingüística, pren suport en l'acció combinada d'una proposta que permet satisfer la demanda d'especificitat normativa sense renunciar als avantatges d'ampliar l'abast del mercat cultural. En definitiva, la identificació de l'usuari amb el model, un valor important de caràcter simbólicoafectiu, s'equilibrarà amb un considerable augment de l'estimació d'ús, un valor instrumental no menys destacat.

Amb la proposta unitarista, l'activació de la funció de prestigi sembla garantida. L'aval d'una codificació concebuda sota el requisit de satisfer un funcionament estructural autònom és fora de tot dubte. Alhora, la vinculació a una comunitat que actua de focus d'irradiació cultural, amb un procés de normalització lingüística decidit, hauria d'activar l'actitud d'orgull. D'altra banda, si més no tècnicament, el model unitarista estableix una distància raonable entre la col·loquialitat i la formalitat. La distinció pragmàtica oral-escrita opera de manera determinant a l'hora d'ubicar les formes del repertori lingüístic.

Pel que fa a la funció de marc de referència, el model unitarista ha operat sobre la normativa fabriana mitjançant un procés d'adaptació a la varietat geogràfica. De la seua mà, el valor d'ús de la llengua, en un context sociolingüístic força deficitari, s'ha vist incrementat amb l'accés a nous àmbits. Ha passat, doncs, la prova de l'ús. I ho ha fet amb la reprovació visceral dels sectors particularistes i l'acceptació entusiasta dels sectors unitaristes. Al bell mig d'aquests dos bàndols, la societat no acaba de tenir una clara consciència de norma, això és, d'un referent indiscutit de correcció. Associar aquesta manca de consciència de norma a un hipotètic rebuig general del model unitarista ens sembla del tot injust. Més aviat caldria cercar responsabilitats en la desídia institucional a l'hora d'escometre amb convenciment el procés de redreçament lingüístic autòcton.

3.4. *Corol·lari*

Tradicionalment el conflicte lingüístic valencià s'ha presentat com una pugna ocasionada pel desacord sobre la filiació i la codificació de la llengua. En realitat, però, aquest debat ha amagat les discrepàncies socials sobre l'estatus de funcionalitat que hom preveu per a la llengua històrica i territorial dels valencians. La nostra pròpia història, doncs, ens ha alligonat insistentment a propòsit de la indefectible vinculació del debat sobre la varietat estàndard (planificació del corpus) amb l'horitzó de normalitat que es vol per a la llengua (planificació de l'estatus). Abordar amb rigor el procés d'elaboració de la varietat referencial valenciana implica, doncs, assumir la condició de minorització que es desprèn d'una funcionalitat comunicativa extraordinàriament deficitària. Prendre consciència d'aquesta situació i participar d'una actitud inequívocament favorable al seu capgirament ens sembla un punt de partida innegociable.

Superat (si més no aparentment) el debat sobre la filiació de la llengua, actualment la disputa s'ha desplaçat a l'àmbit del model referencial que ha de gestionar la formalitat comunicativa. Les dues opcions majoritàries, l'autonomista i la unitarista, reconeixen la pertinença a un diasistema més gran. En la primera la denominació amb què el designen defuig el conflicte onomàstic amb formulacions eufemístiques (*llengua compartida*, *idioma comú*, etc.), mentre que en la segona la denominació acadèmica *llengua catalana* és clarament majoritària. Aquesta referència als glotònims emprats ens permet reprendre l'eix estandarditzador de què ens hem servit a l'hora de caracteritzar els diferents models que tenen a disposició els usuaris valencians de la llengua. Els pols extrems estarien ocupats, d'una banda, per la proposta individuadora per excel·lència, això és, el model secessionista, i, de l'altra, per un posicionament de màxima convergència, l'adopció del model territorial més difós a Catalunya. Quant als glotònims emprats per a la designació de la varietat autòctona, la proposta autonomista mostra una sintonia clara amb la secessionista. Així, els sintagmes *llengua valenciana* i *idioma valencià* són els més habituals. Paral·lelament, la proposta unitarista coincideix amb el model de convergència màxima amb la utilització de les denominacions *valencià* (però no *llengua valenciana*) i *català* (o *llengua catalana*). Totes dues opcions, a més, prenen suport en una elaboració que destaca l'especificitat de la varietat valenciana. Es privilegia, doncs, el component de solidaritat grupal del concepte de *lleialtat lingüística*. Ara bé: mentre que el plantejament unitarista aposta per una selecció de formes convergents amb la resta del diasistema, la proposta autonomista privilegia sistemàticament les formes valencianes. Finalment, quant al tractament de la interferència lingüística, la influència del pol de convergència extrema determina

una actitud de rebuig a l'acceptació de castellanismes des del model unitarista, mentre que en el model autonomista l'atracció del pol individuador n'afavoreix l'acceptació. Si la presència de la llengua dominant en l'estructura formal del valencià i en el seu sistema estilístic s'incrementés, s'hauria d'aprofundir en la consideració de la noció d'*il·laboració* (*Abbausprache*) de Lamuela i Murgades (1984, p. 58), això és, el procés evolutiu d'adaptació a la llengua castellana. Podríem trobar-nos de ple amb un procés d'interferència propiciat des de la mateixa elaboració del model que contribuiria a la consolidació del procés de substitució lingüística.

A l'hora de valorar quina de les dues propostes vigents s'adequa millor a l'ecosistema lingüístic valencià, serà determinant contrastar les necessitats comunicatives que cada opció preveu satisfer. Això ens donarà una idea de l'horitzó de funcionalitat que es reivindica per a la llengua. D'entrada, des d'un punt de vista estrictament instrumental, ens resulta difícil acceptar la renúncia a gaudir dels avantatges que suposa participar en un mercat i un univers referencial com el que ofereix la catalanofònia. Pretendre participar-hi amb una retòrica sobre la convergència lingüística, però des d'una proposta amb desajustaments en la mateixa codificació, no ens sembla el millor camí. D'altra banda, entenem que el requeriment d'acceptació (i gestió) autòctona del model autonomista respon a unes demandes socials reals (i no només a una instrumentalització política). Tanmateix, ens agradaria deixar dit que el criteri amb què es pretén afavorir la validació social de la proposta, això és, la identificació de l'usuari amb el model, és extraordinàriament permeable a la ideologia. El ventall de preferències entre els usuaris valencians, com s'ha vist, és molt ample, i fins i tot s'hauria de preveure, en un context de subordinació com el nostre, que una part gens menyspreable de la població s'identifique exclusivament amb el castellà, per a un determinat sector l'única llengua que té cabuda en la formalitat. En aquestes condicions, l'acceptació generalitzada d'un model, el que siga, no serà una tasca fàcil.

El model autonomista, en l'àrdua tasca de negociació permanent entre les diferents sensibilitats [socio]lingüístiques que conviuen en el si de l'AVL, ha acabat esdevenint una síntesi que recull els principis fonamentals del secessionisme (individuació, col·loquialització de la norma i legitimació de la interferència lingüística) i els projecta sobre la codificació fabriana. Tanmateix, aquesta operació, les dificultats tècniques de la qual són evidents, ha acabat generant un conflicte amb el corpus prescriptiu de l'IEC, en principi no previsible. En aquest sentit, la referència a la «normativització consolidada» de la Llei de creació de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua ens hauria de fer reflexionar sobre la mateixa legalitat de l'orientació lingüística patrocinada pel DOPV.

Segons el nostre parer, una de les qüestions més preocupants del model autonomista la constitueix la confusió que genera el reajustament estilístic que promou. Amb l'accés a la primera línia de la formalitat de formes catalogades anteriorment com a col·loquials i l'obertura a l'acceptació d'interferència lingüística, els agents culturals que havien protagonitzat la lluita per la dignificació de la llengua (els sectors universitaris, el món de l'ensenyament i l'àmbit editorial) han vist impugnat el seu capteniment lingüístic massa radicalment. A propòsit d'això, hem cregut convenient reproduir les paraules de Jordi Colomina en una entrevista al diari *El Punt* (28 de juny de 2005). Interpel·lat per la previsible renúncia a la precisió i a la disciplina (?) que podria suposar la inclusió en el DOPV d'un ventall tan ample d'opcions, contesta:

Gens ni miqueta. Li puc assegurar que els que pensen així —el sector més «unitariste»— podran continuar escrivint amb la mateixa precisió i disciplina que ara, perquè totes les seues opcions són reconegudes en el DOPV i en la *Gramàtica normativa valenciana* (que ja tenim pràcticament acabada). L'únic que canviarà és que les seues opcions —que fins ara eren les úniques «correctes»— ara, en alguns casos —molt pocs—, passen a ser considerades secundàries o no recomanades (quan no són formes clàssiques ni vives en valencià), però perfectament «correctes». I per l'altra banda, els seguidors de les normes del Puig podran continuar escrivint pràcticament les mateixes formes que usen ara (en molts casos considerades per l'AVL secundàries i en alguns no recomanades), amb la condició d'adoptar les grafies consolidades després de dos dècades d'ensenyança del valencià a l'escola.

Aquestes paraules, si no errem en la interpretació, trivialitzen extraordinàriament un requeriment central dels actuals enfocaments comunicatius: l'*adequació socio-pragmàtica*. Com és sabut, el funcionament normal de tota llengua exigeix a les diverses formes lingüístiques del repertori comunicatiu una assignació de connotacions ben precisa. Aquest univers de connotacions l'han de compartir tots els membres de la comunitat lingüística i ha de contribuir a la configuració d'un sistema estilístic ben pausat. En aquest sentit, la utilització que fa Colomina del concepte de *correcció* per tal de justificar el manteniment pràcticament inalterat de la praxi lingüística que tradicionalment ha portat a terme la diversitat d'usuaris de la llengua ens sembla del tot desafortunada. I, tot siga dit de passada, contrària al seguiment de la jerarquia de formes que proposa el mateix model autonomista.

Segons la nostra opinió, l'acceptació d'una determinada varietat referencial no es pot concebre sense una consciència prèvia de comunitat lingüística. Més encara, el caràcter unitari del model només tindrà sentit des d'una interacció profunda entre

els membres de la comunitat anhelada. Aquí rau el veritable moll de l'os de la qüestió. La nostra devoció unitarista, fonamentada en la consideració que és l'aposta més vàlida per a la subversió de l'estatus de minorització del valencià, no ens impedeix reconèixer les dificultats creixents amb què s'enfrontarà la difusió del model que defensem si persisteix l'actual conjuntura política. Tenim plena consciència, doncs, que equilibrar la pròpia individualitat dins del conjunt del diasistema, en les condicions d'autisme cultural que ha impulsat el Govern conservador valencià des del seu accés al poder, ha esdevingut una tasca certament complexa.

No voldríem acabar, però, sense fer avinent al lector una certa sensació d'incomoditat davant la visió taxonòmica que hem propiciat en les línies precedents. Ens fa la impressió que pot motivar una interpretació excessivament frontista de dues opcions que, tot i defensar filosofies lingüístiques diferents, estan més pròximes del que el nostre discurs matisat pot fer pensar. Sens dubte, els dos grans models en discussió estan pagant el peatge d'una percepció que els associa, de vegades acríticament, als extrems de l'eix d'estandardització. Això motiva que massa sovint vegem hipotecada la seua solvència amb l'adjudicació tendenciosa de les maldats lingüísticoideològiques atribuïdes de manera creuada als seus pols d'atracció.¹⁴ Siga dit, doncs, que la intersecció de totes dues propostes mostra, si més no de moment, una zona de contacte de gran magnitud. Aquesta zona comuna deu tenir alguna cosa a veure amb el capteniment, molt sovint aliè a les cabòries estandarditzadores que han motivat aquest article, d'uns usuaris que continuen fent camí des d'una transacció constant de formes. Una actitud negociadora que potser hauríem de començar a explorar tots els qui tenim alguna responsabilitat en la gestió tècnica de la llengua catalana.

4. Referències bibliogràfiques

- ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA (2002). *De les Normes de Castelló a l'Acadèmia Valenciana de la Llengua*. València: Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua. (Documents; 1)
- (2005). *Llibre blanc de l'ús del valencià, I: Enquesta sobre la situació social del valencià. 2004*. València: Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua.

14. Convé no perdre de vista que la batalla ideològica s'ha bastit a partir de simplificacions del tipus: secessionisme espanyolista *versus* irredemptisme nacionalista català.

- ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA (2006a). *Diccionari ortogràfic i de pronunciació del valencià*. València: Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- (2006b). *Gramàtica normativa valenciana*. València: Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- ARACIL, L. V. (1965). «Conflicte lingüístic i normalització lingüística a l'Europa nova». A: ARACIL, L. V. (1982). *Papers de sociolingüística*. Barcelona: La Magrana, p. 23-38.
- BONET, S. (2000). *Les gramàtiques normatives valencianes i balears del segle XX*. València: Universitat de València.
- COBARRUBIAS, J. (1986). «La glotopolítica y el euskera». A: *Hizkuntza Minorizatuén Soziologia / Sociología de la lenguas minorizadas*. Martutene: Tarttalo.
- COOPER, R. L. (1989). *Language Planning and Social Change*. Cambridge University Press. [Traducció espanyola (1998): *La planificación lingüística y el cambio social*]
- CORBELL, J. C. (1980). *L'aménagement linguistique du Québec*. Mont-real: Guérin.
- DÍAZ FOUCES, O. (1996). «Codificació ortogràfica: el cas gallec, entre el portuguès i l'espanyol». *Els Marges*, núm. 57, p. 104-114.
- (2004). «La codificació del gallec o el pèndol que no s'atura». *Quaderns d'Itàlia*, núm. 8-9 (2003-2004), p. 105-121.
- FISHMAN, J. (2001). «L'agenda de l'estatus en la planificació del corpus». A: MOLLÀ, T. [ed.]. *Llengua i identitat*. Alzira: Bromera, p. 265-277.
- GARVIN, P. (1973). «General Principles for the Cultivation of Good Language». A: RUBIN, J.; SHUY, R. [ed.]. *Language Planning: Current Issues and Research*. Washington: Georgetown University Press.
- GARVIN, P.; MATHIOT, M. (1956). «The Urbanization of the Guarani Language: A Problem in Language and Culture». A: WALLACE, A. *Men and Cultures: Selected Papers of the Fifth International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences*. Filadèlfia: University of Pennsylvania Press.
- HAUGEN, E. (1983). «The Implementation of Corpus Planning: Theory and Practice». A: COBARRUBIAS, J.; FISHMAN, J. [ed.]. *Progress in Language Planning. International Perspectives*. Berlín; Nova York; Amsterdam: Mouton.
- INSTITUT INTERUNIVERSITARI DE FILOLOGIA VALENCIANA (2002). *Guia d'usos lingüístics, 1: Aspectes gramaticals*. València: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.
- KLOSS, H. (1969). *Research Possibilities on Group Bilingualism: A Report*. Quebec: International Center for Research on Bilingualism.
- LACREU, J. (2002). «L'estandardització i la pervivència dels dialectes. El valencià i l'estàndard». A: ALTURO, N.; VILA F. X. [ed.]. *Variació dialectal i estandardització*. Barcelona: Promociones y Publicaciones Universitarias, p. 29-41.

- LAMUELA, X. (1984). «Fixació i funcionament de la gramàtica normativa en el procés d'estandardització de la llengua catalana». A: CABRÉ, M. T. [et al.] [ed.]. *Problemàtica de la normativa del català. Actes de les Primeres Jornades d'Estudi de la Llengua Normativa, 1983*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (1994). *Estandardització i establiment de les llengües*. Barcelona: Edicions 62.
- LAMUELA, X.; MURGADES, J. (1984). *Teoria de la llengua literària segons Fabra*. Barcelona: Quaderns Crema.
- MULJACIC, Z. (1984). «Il fenomeno Überdachung “tetto” “copertura” nella sociolinguistica (con esempi romanzi)». *Linguística*, núm. XXIV.
- NINYOLES, R. L. (1969). *Conflicte lingüístic valencià*. València: Tres i Quatre.
- PITARCH, V. (1996). *Control lingüístic o caos*. Alzira: Bromera.
- POLANCO, L. (1995). «El llenguatge: una xarxa de normes». *Mètode*, núm. 12, p. 25-28.
- PRADILLA, M. À. (2001). «Qüestions lingüísticoidentitàries a l'entorn del blaverisme». A: MOLLÀ, T. [ed.]. *Ideologia i conflicte lingüístic*. Alzira: Bromera, p. 201-235.
- (2003). «El gallec: un cas d'individuació lingüística en un context de minorització». A: PRADILLA, M. À. [ed.]. *Identitat lingüística i estandardització*. Tarragona: Cossetània, p. 135-165.
- (2004). *El laberint valencià: Apunts per a una sociolingüística del conflicte*. Benicarló: Onada.
- PRADILLA, M. À. [ed.] (1999). *La llengua catalana al tombant del mil·lenni*. Barcelona: Empúries.
- SERVEI D'INVESTIGACIÓ I ESTUDIS SOCIOLINGÜÍSTICS (2005). *Enquesta 2005. Coneixement i ús social del valencià: Síntesi*. València: Generalitat Valenciana.
- VENY, J. (2001). «Diatopia i llengua estàndard». A: PRADILLA, M. À. [ed.]. *Societat, llengua i norma: A l'entorn de la normativització de la llengua catalana*. Benicarló: Alambor, p. 207-272. [Es pot trobar una versió més ampliada del treball a VENY, J. (2001). *Llengua històrica i llengua estàndard*. València: Universitat de València, p. 119-177]

La lectura i la consulta de diccionaris generals

Josep M. Mestres

Lingüista i traductor intèrpret jurat

1. Introducció

Els diccionaris de definicions en general i els diccionaris generals impresos en concret són, òbviament, llibres. Recordem que el *diccionari* és l'«obra que recull els mots d'una llengua, els termes d'una ciència, d'un art, d'una activitat, etc., amb llur significació, disposats en un ordre determinat, normalment alfabètic, que pot contenir d'altres informacions de naturalesa gramatical, fonètica, etc.».¹

El diccionari general es caracteritza pel fet d'adreçar-se a la població mitjanament culta —llegim-hi «alfabetitzada»— sense distinció. Per tant, totes les persones pertanyents a una mateixa llengua i a una mateixa cultura són, en principi, lectores d'aquesta classe de diccionaris.

Tanmateix, sembla que adesiara els lexicògrafs no tenen prou en compte les persones que llegeixen llurs obres. Per exemple, la manera de redactar els articles porta a obtenir unes definicions bastant críptiques, que en dificulten la lectura i la comprensió, i també el tractament de les expressions pluriverbals (entrades i subentrades formades per més d'un mot) comporta complicacions afegides a aquestes dificultats.

Només amb aquest primer cop d'ull podem veure que, en qualsevol cas, els diccionaris generals actuals poden encara millorar molt amb vista a la consulta i la lectura.

1. INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Diccionari de la llengua catalana*, 2a reimpr., Barcelona, IEC, 1997, s. *diccionari*.

2. El diccionari general com a llibre

D'antuvi, no es pot negar que el diccionari general imprès és un llibre, en tots els seus trets característics bàsics:

- quant a la forma, perquè és comparable a qualsevol altre llibre;
- quant a l'estructura, perquè consta de les mateixes parts que qualsevol altra obra publicada;
- quant a les funcions i les finalitats, per tal com són coincidents amb les altres obres didàctiques (no oblidem que la funció didàctica és primordial en tot diccionari).

En aquesta exposició, ens referirem sempre al diccionari general monolingüe, és a dir, al diccionari general que fa servir la mateixa llengua en les entrades i en les informacions que dona sobre aquestes entrades.

3. L'estructura del diccionari general

El diccionari general, com a llibre que és, es pot considerar com un tramut de diferents plans estructurals, cadascun dels quals té unes característiques peculiars:

a) La *hiperestructura*, que és l'organització general de la informació de l'obra, en la qual la part inicial (formada pel títol del diccionari, la introducció, les instruccions per al maneig de l'obra i la llista d'abreviacions emprades, com a mínim) i el cos del diccionari (és a dir, el conjunt d'articles) són obligatoris. En canvi, són opcionals els textos que integren la part final del diccionari (l·listes d'expressions llatines o de noms propis i textos de la part inicial que no són imprescindibles, com ara els paradigmes verbals).

b) La *macroestructura*, que és formada pel conjunt de les entrades de què consta el diccionari, per la selecció que se n'ha fet i per la representació i l'ordre d'aquestes entrades. Les entrades es poden agrupar en l·listes separades; si en té més d'una, cada l·lista separada que contingui el mateix diccionari pot tenir una macroestructura pròpia, diferenciada de la de les altres l·listes. Juntament amb les subentrades, constitueixen la nomenclatura del diccionari. En un mateix diccionari hi pot haver més d'una macroestructura. La l·lista d'abreviacions i una l·lista d'unitats de la física són exemples de macroestructures complementàries.

c) La *microestructura*, que és el conjunt d'indicacions o informacions que es donen, d'una manera ordenada, dins els articles del diccionari, a continuació de l'entrada. Aquestes indicacions són marques explícites que aporten una determinada classe d'informació. Una mateixa indicació pot aportar més d'una classe d'informació i, al

seu torn, una informació pot ésser aportada per més d'una indicació. Cada indicació sol tenir un lloc assignat en l'article lexicogràfic segons uns patrons preestablerts, els quals, tot i que varien entre diccionaris, solen ésser bastant regulars. Les indicacions més habituals en els diccionaris generals són el lema, la informació gramatical, la informació fonètica, les marques valoratives,² els contextualitzadors, les accepcions,³ la definició, els exemples i les subentrades.

d) La *iconoestructura*, que és l'estructura lexicogràfica que permet d'analitzar el diccionari fonamentalment mitjançant imatges, per bé que transcendeix la il·lustració estricta, ja que abraça els quadres, els esquemes, certs aspectes dels llenguatges formals i, àdhuc, la disposició material del text quan aquesta és significant. La il·lustració pròpiament dita comença amb la figura geomètrica i l'esquema científic, on les semblances amb el significat són encara abstractes i es troben codificades. El dibuix industrial, l'esquema tècnic i el mapa geogràfic apunten ja a un objecte sensible, per bé que encara té una part arbitrària. Finalment, si es tracta d'un dibuix artístic, una pintura realista o una fotografia, ens trobem davant d'una relació física amb l'objecte representat, bastant allunyat, doncs, del concepte en si.

e) Les *estructures d'accés*, que permeten als usuaris de trobar la informació d'una manera àgil i eficient. N'hi ha d'implícites (com ara el fet que dues o més formes siguin substantives o adverbials) i d'explícites (com ara les remissions entre articles). La informatització de les obres lexicogràfiques ha facilitat l'accés a qualsevol part o element del diccionari, especialment amb la hipertextualitat, que consisteix a poder accedir immediatament, mitjançant un clic del ratolí, a la informació relacionada amb un mot, una expressió, una abreviatura, etc., i a poder fer cerques múltiples o per conjunts (tots els verbs intransitius o tots els mots acabats en *-etud*, per exemple).

4. Les funcions del diccionari general

Segons M. Teresa Cabré i Mercè Lorente, el diccionari general és un diccionari «no marcat» que té els trets següents: diversitat de fonts en el buidatge, la freqüència in-

2. Les *marques valoratives* són indicadors, generalment abreujats, situats just abans o a l'inici de la definició per a ajudar els lectors a establir d'una manera adequada la relació entre el definit i el significat corresponent.

3. L'*accepció* és cadascun dels sentits d'un mot que s'apleguen sota una mateixa entrada. Físicament, l'accepció es reconeix dins l'article perquè és el text que apareix precedit i/o seguit d'un signe separador (pleca simple, pleca doble, punt i a part, número o lletra) i pot contenir informació complementària, definició, exemples i subentrades. L'accepció i la subentrada coincideixen quan l'única informació de l'accepció és una o diverses subentrades.

tuïtiva en la selecció, el lexema com a forma de l'entrada, i l'article amb informació sintàctica, definició i exemples d'ús.⁴ Aquest diccionari, que en el nostre treball és monolingüe i sincrònic, presenta el conjunt més «general» —i valgui la redundància— de mots, bé sigui el conjunt de signes d'un sistema lingüístic, bé sigui el conjunt de coses d'una civilització. El primer d'aquests conjunts és el que aplega el lèxic —o una reducció estructurada d'aquest lèxic— de la llengua, amb l'exclusió dels noms propis; és el que s'anomena *lèxic comú* dels usuaris d'una llengua determinada, és a dir, el conjunt de mots i expressions suposadament utilitzats per tothom qui pertany a un domini lingüístic determinat.

El diccionari general és un producte lingüístic polimòrfic i polivalent, d'una banda, i polièdric i multifuncional, de l'altra:⁵

a) És *polimòrfic* perquè la selecció i la presentació dels materials que s'hi recullen són molt variats, com l'experiència personal ens permet de comprovar fàcilment.

b) És *polièdric* per tal com és, alhora, una eina lingüística, cultural i comercial, i és *polivalent* perquè ens serveix per a finalitats diverses, com acabem de veure, entre d'altres, aprendre i ensenyar una llengua i una cultura. A través de la llengua, és indubtable que es transmeten uns valors culturals, una concepció del món i uns models ideològics determinats: els mots que inclou són una mostra del desenvolupament de la societat, les definicions vehiculen la concepció que els autors del diccionari tenen de les coses que representen els mots, i els exemples denoten la càrrega ideològica de la societat en què s'elabora el diccionari o del grup que el confegeix. La infraestructura i els recursos necessaris per a dur a terme l'obra exigeixen que s'implanti i es difongui en la societat a la qual va adreçat per tal d'amortitzar la inversió.

c) Finalment, és *multifuncional* perquè, malgrat la seva aparent simplicitat, serveix per a funcions ben diverses, que poden ésser lingüístiques, metalingüístiques o extralingüístiques, com hem vist també més amunt. El fet que una obra lexicogràfica s'especialitzi en una funció o una altra, o a il·lustrar un aspecte o un altre, dona lloc a un tipus diferent de diccionari: general o d'especialitat, monolingüe o plurilingüe, sincrònic o diacrònic, més o menys exhaustiu o essencial, pensat per a la codificació —redacció d'una llengua— o la descodificació —comprensió d'una llengua—, normatiu o descriptiu, adreçat al parlant adult mitjà o a l'infantil, d'aprenentatge o no, etcètera.

4. M. Teresa CABRÉ i Mercè LORENTE, *Els diccionaris catalans: De 1940 a 1988*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1991, p. 23-24.

5. M. Teresa CABRÉ, «Sobre el valor dels diccionaris», *Revista de Catalunya* (abril 1996), p. 100-105.

5. La lectura del diccionari general

No podem parlar dels requisits que ha de complir un diccionari sense recordar, prèviament, que aquests requisits dependran de les necessitats dels usuaris i usuàries que el consultin. I una primera gran distinció a l'hora de concretar aquestes necessitats és la que es desprèn de la finalitat de la consulta.

La lectura del diccionari, com la de qualsevol altra obra, es pot abordar des de dues perspectives diferents: la de qui llegeix el diccionari per plaer, bé sigui espigolant articles d'ací i d'allà, per tal d'informar-se de tal sentit i de tal ús i tal altre; bé sigui consecutivament, un article rere un altre, com qui llegeix un llibre d'aventures, les aventures d'una cultura i una llengua que ens volen reflectir una manera de veure el món, amb la finalitat d'ampliar els nostres coneixements i el nostre domini sobre el lèxic.

Fins no fa gaire encara hi havia *lectors de diccionari* en el sentit suara apuntat —jo mateix en vaig ésser un cop, fa una vintena d'anys, quan vaig «devorar» en dos mesos tot el *Diccionari general de la llengua catalana*, de Pompeu Fabra—; actualment, amb l'atracció irresistible que constitueix la consulta mitjançant la xarxa Internet, se'ns fa difícil de pensar que encara en puguin quedar.

L'altra manera de llegir el diccionari, que és —d'altra banda— la més habitual, és per obligació professional o d'estudis. Aquesta segona aproximació a l'obra lexicogràfica és la que nosaltres anomenarem, més pròpiament, *consulta*.

6. La consulta del diccionari general

Si la lectura del diccionari es podia plantejar des de dos punts de vista diferents, la consulta també pot ésser diferent segons el suport material de l'obra consultada.

Així, la primera gran distinció que podem establir és la que hi ha entre el diccionari imprès, en què totes les consultes s'han de fer manualment i seqüencial, i el diccionari electrònic, que pot permetre de fer consultes automàticament i aleatòria.

Dins els diccionaris electrònics hem de distingir, encara, el diccionari en CD-ROM del diccionari en línia i, dins aquest darrer, el diccionari estàtic del diccionari dinàmic.

El diccionari en CD-ROM i el diccionari en línia estàtic tenen un funcionament bàsic similar pel que fa a la consulta d'entrades, però poden diferir en el fet que el CD-ROM pot contenir petites aplicacions de cerca i estadístiques per a ajudar els qui necessiten una selecció més afinada dels resultats d'una cerca o bé volen fer estudis sobre la llengua. En qualsevol cas, són diccionaris amb la informació fixada en un moment de-

terminat de la llengua (en el fons, són obres «mortes»). En són exemples el CD-ROM del *Diccionari de la llengua catalana*, de l'Institut d'Estudis Catalans (DIEC),⁶ i l'*Hiperdiccionari*, d'Enciclopèdia Catalana,⁷ d'una banda, i els diccionaris en línia del mateix DIEC⁸ i del *Diccionari català-valencià-balear*, d'Antoni M. Alcover i Francesc de B. Moll,⁹ de l'altra.

En canvi, el diccionari en línia dinàmic és el diccionari que va actualitzant i ampliant la informació que conté, de tal manera que l'usuari o usuària pot anar, amb el temps, adquirint nous coneixements i enriquant el vocabulari que coneix sense haver de consultar cap altre diccionari. En són exemples la *Hiperenciclopèdia*, d'Enciclopèdia Catalana,¹⁰ i el *Diccionario de la lengua española*, de la Real Academia Española;¹¹ en seria, en canvi, un mal exemple el *Diccionari descriptiu de la llengua catalana*, de l'Institut d'Estudis Catalans,¹² ja que, tot i que, en aquests moments, va creixent de dia en dia a causa de la redacció de nous articles elaborats a partir del Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana, arribarà un moment que s'aturarà perquè haurà exhaurit els materials nous i, doncs, esdevindrà un diccionari estàtic, com els altres que hem comentat més amunt.

Tant si llegim el diccionari per plaer com si el consultem per necessitat, cal que sapiem interpretar-lo correctament, per bé que és essencial que els lexicògrafs siguin capaços de fer diccionaris assequibles al públic al qual s'adrecen. En els epígrafs que segueixen, veurem les parts de què es compon un article de diccionari i, especialment, ens fixarem en un dels aspectes més «maltractats» de l'obra lexicogràfica: les subentrades.

6. INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Diccionari de la llengua catalana* (CD-ROM), versió 1.0, Barcelona, IEC, 1997.

7. *Hiperdiccionari: Català-castellà-anglès* (CD-ROM), versió 1.0, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1993.

8. INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Diccionari de la llengua catalana* (en línia), 2a reimpr., Barcelona, IEC, 1997, <<http://pdl.iec.es/entrada/diec.asp>> (consulta: 31.7.2005).

9. ANTONI M. ALCOVER i FRANCESC DE B. MOLL, *Diccionari català-valencià-balear* (en línia), 2a ed., Palma, Moll, 1978, <<http://dcvb.iecat.net/>> (consulta: 31.7.2005).

10. *Hiperenciclopèdia* (en línia), Barcelona, Enciclopèdia Catalana, <http://www.grec.cat/home/hec/fr_pres.htm> (consulta: 31.7.2005).

11. REAL ACADEMIA ESPAÑOLA, *Diccionario de la lengua española* (en línia), 22a ed., Madrid, RAE, 2001, <<http://buscon.rae.es/draeI/>> (consulta: 31.7.2005). Malgrat que s'anuncia com el diccionari en línia de la 22a edició, es poden consultar les novetats mitjançant enllaços en forma de botó situats al costat de l'entrada de cada article que ha experimentat alguna modificació.

12. INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Diccionari descriptiu de la llengua catalana* (en línia), (Barcelona), IEC, 2005-, <<http://dcc.iecat.net/ddlc/index.asp>> (consulta: 31.7.2005).

7. Els articles del diccionari general. Les parts de què es compon

En principi, tots els diccionaris generals ordenen la informació bàsica dels articles —anomenada *article mínim*— d'una manera similar (tal com podeu veure en el quadre 1):

- 1r) l'entrada o lema;¹³
- 2n) la *categoria gramatical* de l'entrada, més o menys especificada;¹⁴
- 3r) la *definició* —dita també *definició lexicogràfica*—, que és una fórmula semàntica i funcionalment equivalent a aquella, formada pel *descriptor* (o *genus*) i la *diferència específica* (anomenada també *definició perifràstica*), o bé per un sinònim (aleshores s'anomena *definició sintètica* o *definició sinonímica*); la definició pretén caracteritzar les propietats sintàctiques i semàntiques de l'entrada;
- 4t) els *exemples* d'ús.

QUADRE 1

Article ara del Diccionari de la llengua catalana (DIEC)

ara² *adv.* En aquest moment. *Ara dinen. Abans d'ara. D'ara endavant.* | En un moment, futur o pretèrit, pròxim al present, adés. *Ara ha passat el carter. Ara sortirem. Ara mateix ha arribat.* | **ara i adés** De tant en tant. **ara i sempre** En tot temps. **ara o suara** Un cop o altre. | **ara si mai** O ara o mai. | **ara com ara** Mentre no canviïn les coses. *Ara com ara anem bé; després ja veurem.* | **ara per ara** En aquest moment si més no. *Ja ho veig que està emplujat; però ara per ara no plou.* || **i ara!** Exclamació usada per a expressar sorpresa o desaprovació, refús. *I ara! No m'ho puc creure! Se n'ha anat sense dir-nos res? I ara! Que et deixi la moto, dius? I ara!* || *conj.* Malgrat això. *Tenia intenció d'anar-hi avui mateix; ara, si tu m'assegures que vindrà demà, llavors no hi aniré.* | **ara bé** Això suposat, demostrat, al punt on som del raonament.

13. Les subentrades repeteixen aquest esquema de quatre blocs dins l'entrada de què depenen.

14. La categoria gramatical forma part de la informació complementària de l'entrada, que és un conjunt d'elements metalingüístics.

Dins aquest mateix sistema, en comptes de la definició i els exemples podem trobar una remissió a una altra entrada.

L'esquema damunt dit es repeteix per a cada accepció a partir del segon bloc d'informació, i també per a cada subentrada (compostes amb lletra negreta cursiva en l'exemple del quadre 1); per bé que, en general, s'estalvia aquest segon bloc si la categoria gramatical coincideix amb la de la primera accepció (hom diu que «n'hereta» la categoria gramatical).

Amb aquests quatre blocs d'informació bàsica, més altres marques i indicacions que apareixen dins l'article, es basteix el tram d'informació que recull cada article amb relació a una entrada determinada, el qual depèn de la naturalesa i la finalitat de l'obra:

- informació ortogràfica (que inclou les variants gràfiques, situades habitualment al costat de l'entrada i amb el mateix tipus de lletra);

- informació ortològica o fonètica (és a dir, la pronunciació de la forma de l'entrada, representada actualment, en general, mitjançant l'alfabet de l'Associació Fonètica Internacional, que de vegades és modificat lleugerament per interès de la finalitat lexicogràfica);

- informació diacrònica o etimològica (l'ètim i, de vegades, la primera documentació del mot de l'entrada);

- informació morfològica (és a dir, la flexió, més explícita com més irregular és);

- informació sintàctica (aportada per la marca de categoria gramatical i per altres marques o restriccions indicades abans o dins la definició);

- informació diasistemàtica o pragmàtica (relativa a l'ús dels lemes —és a dir, la que reflecteix la variació lingüística—, per bé que varia molt d'un diccionari a un altre, tant pel que fa a les classes i al nombre de marques valoratives o valoratius, com pel que fa a l'adscripció d'aquestes marques a una entrada o a una accepció concretes);

- informació semàntica (associada, sobretot, a la definició, que es construeix com una fórmula fixa que pot anar des de la màxima formalització fins a l'explicació, com és habitual en els diccionaris d'aprenentatge; la definició descriu i delimita el significat de la unitat lèxica representada pel lema respecte a les altres unitats del mateix sistema lingüístic, per bé que no hem d'oblidar el paper fonamental que té el diccionari a l'hora d'ajudar els usuaris a expressar-se i a escriure amb propietat i de difondre el valor semàntic just dels mots de la llengua);

- informació paradigmàtica (sinònims, antònims, parònims, hipònims, hiperònims —aquests darrers, en comptes de la informació etimològica, per exemple—);

— informació sintagmàtica (combinacions lexicalitzades i habitualitzades en què intervé la forma de l'entrada).

8. Una dificultat quan consultem el diccionari general: les subentrades

Una vegada hem entès com s'estructura un article de diccionari i quina informació hi podem trobar, si comparem les subentrades amb les entrades, de seguida ens adonem que hi ha unes dificultats afegides a l'hora d'aprofitar la informació que contenen o haurien de contenir. Per fer l'exposició més assequible, hem disposat les respostes a aquestes qüestions com si fessin part d'un recull de les preguntes més freqüents que es pot plantejar l'usuari o usuària.

8.1. Què és una subentrada?

8.1.1. La noció de subentrada

La nomenclatura del diccionari general és formada per unitats lèxiques de dues classes: l'*entrada* o *lema*, que encapçala cadascun dels articles del diccionari, i la *subentrada* o *sublema*, que consta generalment de més d'un mot, un dels quals és l'entrada de l'article de què fa part, i es pot dir que hi introdueix un *subarticle*.

Una definició habitual de *subentrada* és «qualsevol conjunt de dos o més mots que té una definició i que apareix dins de l'article que correspon a un d'aquests mots, és a dir, sota una entrada», però l'observació de diverses fonts lexicogràfiques ens ha fet adonar de seguida que hi ha subentrades que no tenen cap definició a continuació i, tanmateix, encapçalen un subarticle. En canvi, és veritat que hi ha altres mots destacats tipogràficament dins l'article que no poden ésser considerats com a subentrades.

La noció de *subentrada* varia, poc o molt, d'un diccionari a un altre, tot i que manté una certa homogeneïtat: es troba dins un article, però no l'encapçala; destaca tipogràficament (generalment, és composta en lletra negreta); conté una definició perifràstica o sinonímica; pot estar il·lustrada amb un exemple o més (cas en el qual pot arribar a prescindir de la definició), i pot contenir una remissió o més (la definició sinonímica té aquest valor afegit).

8.1.2. La identificació de la subentrada

Reconèixer al primer cop d'ull la subentrada dins l'article no sempre és fàcil, si el lexicògraf o lexicògrafa no ha tingut prou cura a distingir-la tipogràficament d'una manera prou clara. Només cal comparar els dos exemples del quadre 2 per a comprovar que les subentrades de *Le nouveau Petit Robert* són bastant més difícils d'identificar que les del *Gran diccionari de la llengua catalana*, d'Enciclopèdia Catalana.

QUADRE 2

Article cabell del Gran diccionari de la llengua catalana (GDLC)¹⁵
i fragment de l'article prendre de *Le nouveau Petit Robert* (NPR)¹⁶

<p>■ cabell (s. XIV; del ll. <i>capillus</i>, id.) m 1 ANAT/ANTROP FIS Cadascun dels pèls, propis de l'espècie humana, que surten en la pell del crani, dita cuir cabellut. 2 agafar (o prendre) (una cosa) per la punta dels cabells Considerar versemblant una cosa basant-se en punts de vista molt relatius. 3 estar amb els cabells de punta (o drets) Estar espaordit en una gran manera. 4 estirar-se els cabells fig Penedir-se en alt grau d'haver fet alguna cosa. 5 fer posar els cabells de punta Esborronar. 6 fer sortir els cabells blancs fig Fer passar penes, provar la paciència. 7 mata de cabells Cabellera. 2 pl BOT Cuscuta. 3 cabell d'àngel 1 Denominació aplicada a diversos productes, plantes, etc, que presenten una estructura filamentosa. 2 ALIM Confitura feta dels filaments d'algunes espècies de carbasses. 3 ALIM Fideus de cabell d'àngel. <i>Pasta, escudella, de cabell d'àngel.</i></p>	<p>3. (XII) FIG. PRENDRE QÇCH. SUR SOI, en porter volontairement la responsabilité. ⇒ assumer. «<i>Nous prenons volontiers sur nous certaines fautes</i>» (Duham.). ⇒ couvrir. <i>Prendre sur son compte</i>: garder toute la responsabilité de qqch. — PRENDRE SUR SOI DE. ⇒ s'efforcer. «<i>Il prit sur lui de ne pas lui parler</i>» (Stendh.). — ABSOL. <i>Il faut prendre sur soi</i>, supporter les choses pénibles. 4. FIG. Aborder, se mettre à considérer (qqch., qqn) de telle façon. <i>Prendre une chose de front</i>, l'attaquer directement. <i>Prendre à l'endroit, à l'envers, à contre-poil</i>. «<i>Prenez-moi votre sujet tantôt en travers, tantôt par la queue</i>» (Balz.). <i>Prendre la vie du bon côté. On ne sait par où le prendre</i>, il est hargneux, susceptible. — <i>Prendre une expression à la lettre, au pied de la lettre</i>. ◊ (Sans compl. de manière) ⇒ considérer. <i>Prenez cet exemple</i>. «<i>Si l'on prend deux œuvres qui sont au début ou à la fin de sa carrière</i>» (Camus). — À TOUT PRENDRE: somme toute. «<i>À tout prendre, il vaut mieux, pour son bonheur dans ce monde, être un honnête homme</i>» (Dider.). ◊ PRENDRE BIEN (OU MAL) <i>ce qui vous arrive</i>, l'accepter (ou en souffrir). — <i>Prendre la chose avec philosophie. Prendre les choses comme elles viennent. Prendre qqch. au sérieux, à cœur, au tragique; à la légère, en riant</i>. «<i>On le prenait à la blague, on se gaussait</i>» (Gide). <i>Prendre en bonne, en mauvaise part. Le prendre de haut. Si vous le prenez ainsi: si vous vous fâchez</i>. «<i>Il en convenait et prenait bien la plaisanterie</i>» (Chateaub.). ◊ (1229) PRENDRE EN...: se mettre à avoir en. <i>Prendre qqn en amitié, en charge, en pitié, en haine, en grippe</i>. «<i>J'avais pris en aversion les études, les écoles</i>» (Mart. du G.). <i>Prendre qqch. en horreur. Prendre en considération</i>. <i>Prendre son mal en patience.</i></p>
---	---

De tota manera, en general, les subentrades dels diccionaris generals s'identifiquen fàcilment per llur tipografia i perquè estan separades de les altres parts de l'article, bé sigui perquè apareixen al final de cada abocció, bé sigui perquè estan ordenades, sovint alfabèticament, al final de l'article per a estalviar espai.

15. *Gran diccionari de la llengua catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1998.

16. Josette REY-DEBOVE i Alain REY (dir.), *Le nouveau Petit Robert: Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, 2a ed., Paris, Dictionnaires Le Robert, 1996.

8.1.3. La forma de la subentrada

Un altre aspecte que cal tenir en compte d'una manera general és que, de vegades, les subentrades apareixen juntes quan tenen un sentit idèntic, similar o relacionat. La finalitat d'aquesta agrupació és l'estalvi d'espai, i això fa que la informació s'hagi de «reinterpretar» per a cada subentrada del mateix aplec.

Així, en un article del DIEC com el del nom *cap* trobem la subentrada múltiple següent, que consta realment de vuit subentrades que tenen la mateixa definició: «*ésser un cap boig* [o *un cap calent*, o *un cap de trons*, o *un cap desgavellat*, o *un cap fluix*, o *un cap lleuger*, o *un cap verd*, o *un cap de pardals*] No tenir seny, ésser eixelebrat, lleuger».

Un altre cas del mateix diccionari és el del nom *déu*, amb una subentrada que aplega sis expressions, tres de les quals són incompletes (és a dir, que hi ha un component que s'ha d'actualitzar, però sense cap restricció d'aparició explicitada) i les altres tres són oracions completes que funcionen aïlladament en el discurs: «*Déu vulgui que...* [o *Déu ho vulgui*, o *Déu t'escolti*, o *Déu no ho vulgui*, o *Déu em preservi de...*, o *Déu em guardi de...*] Expressió emprada per a reforçar la manifestació d'un desig». Creiem que, en aquest cas, no s'haurien d'haver ajuntat les expressions completes amb les incompletes, ja que tenen funcions sintàctiques diferents i no totes les incompletes es poden pronominalitzar (*Déu vulgui que...* es correspon amb *Déu ho vulgui*, però *Déu t'escolti* no es correspon amb **Déu escolti que...*); d'altra banda, és discutible fins a quin punt estan lexicalitzades totes aquestes expressions (potser n'hi hauria prou que apareguessin com a exemples, si de cas).

8.1.4. El que hi podem trobar

Per raons lexicogràfiques, entre les quals estem convençuts que les econòmiques pesen bastant, els redactors dels diccionaris generals monolingües de les llengües romàniques reflecteixen les relacions sintagmàtiques lèxiques —és a dir, les combinacions lexicalitzades i habitualitzades de mots— mitjançant exemples i subentrades, de vegades d'una manera no prou coherent, com veurem més endavant.

Si negligim aquesta incoherència i ens cenyim estrictament al que el lexicògraf o lexicògrafa senyala com a subentrada, ens adonem que no es tracta tan sols d'unitats pluriverbals, com potser hauríem pogut esperar, ja que, per definició, la nomenclatura bàsica del diccionari —és a dir, les entrades— són els lemes formats per una sola

unitat lèxica, ço és, els mots, i doncs, les subentrades sembla que haurien de recollir les altres unitats.

Per tant, d'antuvi, hom no esperaria trobar una subentrada com *ja!* al DIEC, ni *bo* al GDLC, ni *terre!* a l'NPR, per exemple. Per bé que es tracta de casos poc freqüents en relació amb el total de subentrades, de cap manera no es pot afirmar que les subentrades són o poden ésser únicament unitats pluriverbals. Una altra qüestió seria discutir la idoneïtat d'aquestes adscripcions; però d'antuvi necessitem un terme més ampli per a abastar conceptualment la descripció de totes les unitats lèxiques que trobem com a subentrades en els diccionaris generals.

Així mateix, hem de recordar que hi ha unitats lèxiques pluriverbals que apareixen directament com a entrades, per bé que no tots els diccionaris tracten aquestes unitats de la mateixa manera: *al capdamunt* (DIEC; al GDLC apareix sota l'entrada *capdamunt*), *de debò* (DIEC; al GDLC, sota l'entrada *debò*), *de facto* (DIEC i GDLC; en el DIEC, ordenada pel sistema discontinu amb partícules, i en el GDLC, pel sistema continu), *de sobines* (DIEC; al GDLC, sota l'entrada *sobines*), *delírium trèmens* (DIEC i GDLC), *heus aquí* (DIEC; al GDLC, sota l'entrada *heure*, mentre que al DIEC té entrada independent), i fins i tot noms propis com *Apòstol dels Gentils*, s. *apòstol*; *Corts Generals*, s. *cort*; *El Sant Ofici*, s. *ofici* (tots al DIEC; el GDLC només recull *corts generals*, amb el mateix significat però compost en minúscula).¹⁷

8.2. De què consta una subentrada?

Les parts de què es compon una subentrada són gairebé sempre inferiors en nombre i, sovint, en la qualitat de la informació aportada. Tanmateix, des d'un punt de vista teòric, hauria de constar dels mateixos elements i hauria de tenir la mateixa estructura que hem vist en el § 7 amb relació als articles en general.

La consulta habitual de diccionaris generals ens demostra que això no es compleix en la major part de les subentrades. A continuació repassarem aquestes característiques succintament, i farem una especial incidència en les diferències de tractament entre entrades i subentrades en cadascun d'aquests aspectes.

17. No cal dir que semblen lexicogràficament i tipogràficament més adequades les solucions adoptades pel GDLC amb relació a les expressions *al capdamunt*, *de debò*, *de sobines* i *heus aquí*. Pel que fa als noms propis, creiem que no és bona cap de les dues solucions.

8.2.1. La forma de la subentrada

a) *La grafia*

La grafia de l'entrada es correspon amb la forma que és el resultat de la lematització, és a dir, amb la representant d'una sèrie de formes que es poden obtenir a partir d'aquesta per flexió morfològica (generalment, la forma masculina singular en el cas dels noms i els adjectius, i la forma de l'infinitiu, en el cas dels verbs).

En el cas concret de les subentrades, pel fet de tractar-se generalment de sintagmes, la lematització presenta casos particulars diferents i més complexos dels que es donen en les entrades.

Encara que no és veritat que les subentrades siguin sempre entrades pluriverbals que fan part de l'article del qual és cap l'entrada, perquè ja hem vist que no totes les subentrades són pluriverbals, sí que és cert que és el cas més habitual en els diccionaris generals monolingües.

Molts diccionaris actuals escriuen la forma sencera de la subentrada, perquè és la grafia més clara per als usuaris, però hi ha obres lexicogràfiques que abreugen fins a la lletra inicial el mot de l'entrada que és contingut en la forma de la subentrada, o bé substitueixen el mot de l'entrada per un signe gràfic com ara el guió (—) o la vírgula (~) o, encara, se l'estalvien totalment.

b) *El tipus de lletra*

Sembla que hi ha una certa unitat de criteri en els diccionaris generals monolingües actuals de fer servir la lletra negreta per a destacar la subentrada de la resta de l'article, i generalment també es fa servir un altre recurs gràfic per a distingir-la de l'entrada, com ara un cos més gran per a l'entrada o la lletra cursiva (a més de la negreta) per a la subentrada, o fins i tot una combinació de tots dos recursos.

També s'acostuma a fer servir una família de tipus diferent per a l'entrada, per a destacar encara més l'element al voltant del qual gira tota la informació de l'article; en aquests casos, de vegades es manté la diferència de família de lletra també en les subentrades, però en d'altres (com en el *Diccionario Salamanca*,¹⁸ per exemple) les subentrades es componen amb la mateixa família que la resta de l'article.

18. Juan GUTIÉRREZ (dir.), *Diccionario Salamanca de la lengua española*, Madrid, Santillana i Universidad de Salamanca, 1996.

c) *L'ús de la majúscula*

Atès que els diccionaris generals monolingües s'ocupen exclusivament —en teoria— de mots de la llengua comuna i, de retruc, dels noms comuns,¹⁹ sembla lògic que les entrades i subentrades dels articles s'escriguin amb la inicial en minúscula, ja que a aquests noms, per les convencions de grafia establertes per la gramàtica, els corresponen la minúscula inicial segons la funció distintiva que es reserva a la majúscula.²⁰

Hi ha diccionaris que recullen excepcionalment alguna subentrada corresponent a un nom propi, però n'hi ha d'altres que en recullen força i, a més, no indiquen que es tracti d'un nom propi (encara que, si es tracta d'una entrada, sí que ho fan).

Les convencions tipogràfiques generals recomanen, en canvi, d'escriure amb la inicial en majúscula el primer mot de cada paràgraf i el que segueix un punt del text de qualsevol imprès, i, com que els diccionaris no deixen d'ésser un text imprès (si més no, encara), això ens podria portar a escriure l'entrada o la subentrada amb la inicial en majúscula.

Aquest conflicte, però, és més aparent que real, per tal com en la forma de l'entrada —i també en la de la subentrada— ha de prevaler el valor pedagògic del diccionari en relació amb l'ortografia de l'entrada o la subentrada; per tant, el diccionari ha d'indicar, sense cap dubte possible, com s'ha d'escriure aquesta unitat lèxica enmig d'un text (és a dir, sense condicionaments per raó de la puntuació o la disposició del text). Així doncs, l'entrada o la subentrada s'ha de compondre, preferiblement, totalment en minúscula (llevat que, en el cas de la subentrada, contingui algun nom propi, és clar), però amb un tipus de lletra que la diferenciï clarament de la resta de l'article (en negreta, per exemple).

Alguns lexicògrafs no ho han tingut en compte, amb el perjudici corresponent per als usuaris, per la pèrdua d'informació que comporta escriure la nomenclatura del diccionari amb la inicial o totalment en majúscula, com ho fa el *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB).²¹ Tampoc no és recomanable d'escriure les entrades en versa-

19. N'hi ha que recullen també alguns noms propis, sobretot de l'àmbit religiós, mitològic i astronòmic, i també és bastant habitual de veure-hi determinades sigles i símbols (v. també el § 2.1).

20. «Les majúscules amb *funció distintiva* singularitzen un mot per la seva pròpia naturalesa», a INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Gramàtica de la llengua catalana: Versió provisional*, Barcelona, IEC, 2002, <<http://www.iec.es/institucio/seccions/Filologica/gramatica/default.asp>> (consulta: 31.7.2005), § 7.1.1.

21. Antoni M. ALCOVER i Francesc de B. MOLL, *Diccionari català-valencià-balear*, 2a ed., Palma, Moll, 1978, 10 v.

leta o imitar-ho, com ho fa el *Gran Larousse català* (GLC),²² per molt que es pugui advertir en les instruccions per al maneig de l'obra, sobretot si tenim en compte que la versaleta que es fa servir actualment és, en general, més alta del que li correspondria pel cos de la lletra.

d) *Altres informacions relacionades amb la grafia*

Una altra informació estretament relacionada amb la forma de l'entrada és la partició sil·làbica del lema.

Hi ha diccionaris, com el DELE,²³ que no tenen cap entrada pluriverbal (ni tan sols locucions llatines) i les subentrades, lògicament, no indiquen la partició a final de ratlla, perquè se suposa que no pot ésser diferent de la partició de cada mot independent.

En canvi, hi ha diccionaris que, a més d'indicar les separacions sil·làbiques, senyalen els punts de partició possibles a final de ratlla, com ara el *Diccionari manual de la llengua catalana*, de l'Institut d'Estudis Catalans (DMIEC).²⁴

8.2.2. La informació fonètica

Com més va, més són els diccionaris generals que donen indicacions per a la pronunciació ortològica de les unitats lèxiques que conté, especialment si és d'una llengua en què l'ortografia no orienta prou en aquest sentit.

Aquestes indicacions poden anar des de la transcripció fonètica sistemàtica de les unitats fins a indicacions molt simples pel que fa a l'accentuació o a la llengua d'origen del lema per a orientar la pronunciació de mots que tenen una dificultat especial.

La informació fonètica que forneixen els diccionaris és clarament insuficient en general, però ho és especialment en el cas dels verbs, per tal com no se n'explicita ni tan sols el paradigma complet.

En el cas dels mots compostos s'omet aquesta informació sempre, i això pot produir confusions notables, com passa, per exemple, amb el terme *dinosaure*, la essa medial del qual és pronunciada sovint en els mitjans de comunicació audiovisuals amb essa sonora, en comptes de fer-ho amb essa sorda, tal com correspon.

22. *Gran Larousse català*, Barcelona, Edicions 62 i Planeta, 1990-1993, 10 v.

23. Manuel ALVAR EZQUERRA (dir.), *Diccionario para la enseñanza de la lengua española*, Alcalá de Henares, Universidad de Alcalá de Henares, 1995.

24. INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Diccionari manual de la llengua catalana*, Barcelona, IEC, 2000.

8.2.3. La informació morfològica

Els diccionaris generals ofereixen informació morfològica sobre la flexió del mot que fa d'entrada, especialment quan aquesta és irregular.

En canvi, la informació morfològica de les subentrades, en general, poques vegades s'indica explícitament, i es deixa al coneixement gramatical dels usuaris la flexió correcta de tota l'expressió, a partir de la marca de categoria gramatical, si n'hi ha. El lexicògraf es limita a introduir-les en singular, per exemple, llevat que només s'usin en plural; o bé amb el verb en infinitiu, com no sigui que només es faci servir una forma determinada.

No deixa d'ésser una mancança important, perquè en casos com *llengua estàndard*, *camió cisterna*, *estat membre* i *caça bombarder*, res no fa preveure, d'antuvi, com s'ha de formar el plural (*llengües estàndard*, *camions cisterna*, *estats membres* i *caces bombarders*, respectivament) ni per quin motiu. En aquests casos, és imprescindible que el diccionari n'indiqui explícitament la invariabilitat o la forma en plural, encara que només sigui mitjançant exemples.

8.2.4. La informació pragmàtica

D'una manera o d'una altra, directament o indirecta, en els articles del diccionari hi ha informació que ens orienta sobre l'ús de l'entrada o la subentrada. Aquesta informació reflecteix la variació lèxica de la llengua mitjançant unes marques valoratives situades abans o dins de la definició.

La variació, entesa com el fenomen pel qual una llengua, en una època, en un indret o en un grup social donats, no és mai idèntica a la d'una altra època, d'un altre indret o d'un altre grup social —és a dir, la *variació intralingüística*—, pot ésser compartimentada, segons Lluís Payrató,²⁵ en *varietats dialectals* (anomenades també *dialectes*), relacionades amb els usuaris, i en *varietats funcionals* (anomenades també *varietats estilístiques* o *registres*), relacionades amb els usos, bé sigui d'acord amb els àmbits o bé amb els contextos d'ús (vegeu el quadre 3).

25. Lluís PAYRATÓ, «Variació funcional, llengua oral i registres», a Lluís PAYRATÓ (cur.), *Oralment: Estudis de variació funcional*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998, p. 9-33.

QUADRE 3
 Modalitats de variació lingüística

Modalitat	Varietat	Característiques especials	Tipus de marca	Exemple de marca o d'indicació explícita
	històrica (o diacrònica)		marques cronolectals	<i>antigament</i>
				<i>obsolet</i>
				<i>neologisme</i>
Varietats dialectals (o dialectes)	geogràfica (o diatòpica)		marques geolectals	<i>regional</i>
				<i>nord-occidental</i>
				<i>A l'Alguer, [...]</i>
	social (o diastràtica)	segons la classe social	marques sociolectals	<i>popularment</i>
		segons el nivell cultural		<i>col·loquialment</i>
		segons el sexe		26
		segons la generació		<i>llenguatge infantil</i>
		segons l'ètnia		<i>argot dels mariners</i>
segons altres paràmetres		[llengua estàndard] ²⁷		
		28		
Varietats funcionals (o varietats diafàsiques)		— segons el camp (o tema) — segons el mode (o canal) — segons el tenor funcional (o propòsit) — segons el to (o tenor personal, o formalitat)	marques estilístiques o diafàsiques	<i>poèticament</i>
				<i>irònicament</i>
			marques de transició semàntica	<i>per extensió</i>
			marques normatives (o dianormatives)	<i>impròpiament</i>
			marques de freqüència	<i>en recessió</i>
			marques tecnolectals (o diatècniques)	<i>tecnicisme</i>
			<i>En quím., [...]</i>	
(varietats independents de la modalitat)			marques sintàctiques	<i>absolutament</i>

Les marques, doncs, adverteixen de les «particularitats» que restringeixen o condicionen l'ús de les unitats lèxiques. Segons José-Álvaro Porto,²⁹ aquestes informacions formen part del conjunt d'indicacions de caire secundari que acompanyen les definicions de l'article lexicogràfic, i s'expressen, en general, mitjançant abreviacions. Poden afectar tot l'article o tan sols una o diverses de les accepcions de què consta; així mateix, aquest autor considera que els mateixos lexicògrafs donen poca importància a aquestes marques, i això fa que les tractin amb no gaire rigor, fet que mena a no poques incoherències i imprecisions.

Per la seva banda, Cecilio Garriga creu que la presència d'aquestes marques en el diccionari és fonamental, sobretot si hom pretén que serveixi per a la codificació (és a dir, per a redactar textos, i no solament per a entendre'n el contingut), i opina que, malgrat que puguin ésser, en general, asistemàtiques i poc objectives, no hi ha cap diccionari que en prescindeixi i és una de les informacions més valorades pels usuaris.³⁰

8.2.5. La informació gramatical

La informació complementària més important que apareix darrere l'entrada és la informació gramatical aportada per la categoria gramatical (representada, general-

26. Per bé que la distinció entre llenguatge d'homes i llenguatge de dones s'ha fet palès sovint en les enquestes lingüístiques, hem pogut comprovar que aquest aspecte de la variació no sol tenir cap marca específica en els diccionaris generals.

27. Justament, les subentrades pròpies de l'estàndard general no porten cap marca en els diccionaris generals; de fet, la llengua estàndard és el resultat de la neutralització de totes les varietats: és geolèctal sense restricció territorial, és sincrònica des del punt de vista cronolèctal i és universal pel que fa a la variació social.

28. En aquest subgrup s'apleguen les varietats degudes a patologies lingüístiques i també les degudes a l'aprenentatge d'un idioma com a segona llengua. Aquestes varietats tampoc no solen tenir cap marca específica en els diccionaris generals.

29. José-Álvaro PORTO, *Manual de técnica lexicográfica*, Madrid, Arco/Libros, 2002, p. 249.

30. Cecilio GARRIGA, «La microestructura del diccionario. Las informaciones lexicográficas», a Antonia M. MEDINA (coord.), *Lexicografía española*, Barcelona, Ariel, 2003, p. 115. No deixa d'ésser curiós que l'autor esmentat justament abans que aquest sigui de l'opinió contrària: «Los usuarios del diccionario suelen prestarles en general poca atención, cuando no les resultan incómodas, porque al venir normalmente expresadas mediante abreviaturas u otros medios convencionales desconocen su verdadero significado y alcance» (José-Álvaro PORTO, 2002, p. 249). Nosaltres creiem que l'aprofitament d'aquesta classe d'informació depèn de la formació de l'usuari i de la finalitat amb què consulta l'obra lexicogràfica.

ment, d'una manera abreujada), que té implícita la categoria lèxica i forma part de la informació sintàctica de l'entrada, i en certa manera dóna informació morfològica, sobretot en el cas dels verbs.

En aquest sentit, és imprescindible que en la part inicial del diccionari es recullin totes les abreviacions de les categories gramaticals amb llur significat respectiu.

José-Álvaro Porto i Cecilio Garriga consideren que totes les indicacions gramaticals, incloent-hi la categoria gramatical, fan part de les anomenades *marques gramaticals*, com és ara els signes que assenyalen, dins la definició, el complement directe dels verbs definits o altres indicacions de funcions gramaticals.³¹

Els diccionaris generals, així com són sistemàtics en la manifestació de la categoria gramatical de les entrades, són sovint poc curiosos en aquest aspecte quan es tracta de subentrades, en què s'aplica massa sistemàticament una «lleï de l'herència» —mal entesa i poc justificable— de la categoria gramatical.

8.3. *La definició lexicogràfica*

Com hem vist més amunt (cf. el § 7), les definicions de les diferents accepcions d'un article poden ésser perifràstiques o sinonímiques.

La definició lexicogràfica perifràstica enumera els trets semàntics més importants de la unitat lèxica definida que són suficients per a diferenciar-la d'altres unitats. Aquest tipus de definició, que pertany al discurs pedagògic, no s'ha de confondre amb la definició lògica (basada en l'anàlisi semàntica) ni amb la definició científica (basada en una anàlisi «objectiva» o semiòtica), que pertanyen a altres tipus de discursos i utilitzen altres tipus de metallenguatge.

Amb tot, podríem dir que la definició lexicogràfica és *imperfecta* des de tots els punts de vista: semàntic, lògic, lingüístic... I, tanmateix, això evidencia la impossibilitat de reduir la definició lexicogràfica a la semàntica, la semiòtica, etcètera.

Segons Carolina Santamaria,³² la definició lexicogràfica:

1r) Ha d'ésser una perífrasi o una unitat lèxica semànticament i funcionalment equivalents a la unitat definida.

31. José-Álvaro PORTO, 2002, p. 251-254; Cecilio GARRIGA, 2003, p. 123-124.

32. Carolina SANTAMARIA, *Les definicions dels termes d'especialitat en els diccionaris generals: diversitat i sistematització* (tesi de llicenciatura), Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, Institut Universitari de Lingüística Aplicada, 1998, p. 42 (inèdita).

2n) Ha d'ésser gramaticalment i semànticament correcta d'acord amb el codi lingüístic de la llengua en què s'expressa i, doncs, un enunciat lineal que tingui un sol sentit.

3r) Ha d'ésser formada per mots coneguts, freqüents i familiars per als usuaris mitjanament competent, malgrat que el diccionari sigui la materialització d'una competència superior, perquè els mots que s'utilitzen per a redactar les definicions són definits en el mateix diccionari.

4t) Ha de complir el principi de substituïbilitat, segons el qual la identitat categorial o funcional i la identitat semàntica entre el significat i el significat fan possible que la definició substitueixi la unitat lèxica en qualsevol dels contextos en què pot aparèixer, sense que es produeixi cap alteració de sentit ni d'estructura gramatical del context. Aquest principi no es pot complir sempre, i per això hom parla de sinonímia relativa entre lema i accepcions; àdhuc, en alguns casos és impossible d'aplicar, com per exemple en les definicions metalingüístiques.

5è) Ha d'ésser veritable, és a dir, ha de descriure exactament allò que pretén descriure.

6è) Ha d'ésser suficient i precisa, prou per a delimitar bé la unitat lèxica i diferenciar-la suficientment d'altres conceptes amb els quals pugui tenir alguna similitud, que no siguin sinònims.

7è) Ha de contenir dades pertinents i necessàries, i no aportar dades enciclopèdiques, impròpies d'un diccionari general.

Així doncs, segons aquesta autora, la definició lexicogràfica ideal és la *definició perifràstica analítica* (dita també *definició aristotèlica*): la perífrasi de la definició consta del *genus proximum* (o *gènere pròxim*), que és el mot que designa una classe de coses que formen part de la mateixa classe (és l'element que fa de nucli de la definició i que té la mateixa categoria gramatical que la unitat definida) i de la *differentia specifica* (o *diferència específica*), que són els elements que caracteritzen el nucli, com ara adjectius, oracions de relatiu, etcètera.

Les definicions metalingüístiques només són vàlides per a alguns tipus d'entrades o subentrades: mots gramaticals, interjeccions, onomatopeies i expressions similars, mots el referent dels quals és un mot. En tots els altres casos, la definició ha d'ésser analítica.

El segon mitjà que té el lexicògraf per a explicar el significat lèxic dels lemes d'un diccionari general monolingüe són els sinònims i els quasisinònims (és a dir, les definicions sinonímiques), que poden aparèixer com una addició a la definició (és a dir, en forma de definició múltiple), com la locució *per damunt* de l'article *damunt* dels

exemples que segueixen, o bé la poden substituir totalment, com en les subentrades *os bertran* i *os escafoide* de l'article *os*, i *espina dorsal* i *espina de l'esquena* de l'article *espina*, extretes totes del DIEC.

damunt [...] | | *adv.* [...] | **per damunt** *loc. adv.* Per sobre; lleugerament superficialment, d'una manera soma .

os [pl. *ossos*] *m.* Qualsevol de les peces que formen l'esquelet dels vertebrats, formades per teixit connectiu molt dens impregnat de fosfat de calci i altres substàncies inorgàniques, a les quals es deu llur duresa i rigidesa. [...] | **os bertran** [Os sacre]; *FIG.* [peresa] . | [...] | **os escafoide** [Os navicular] . | [...]

espina *f.* [...] | Apòfisi òssia llarga i prima. | **espina dorsal** [o **espina de l'esquena**] [Espinada, columna vertebral] . [...]

8.4. La il·lustració de la subentrada

Per a il·lustrar l'ús de la subentrada, els lexicògrafs tenen a l'abast múltiples recursos: des de l'exemplificació, pura i simple, mitjançant exemples construïts i citacions, fins a la il·lustració gràfica pròpiament dita, formada per símbols, quadres i taules, exemples i mapes, dibuixos i fotografies.

8.4.1. Els exemples construïts

Els *exemples construïts* pel lexicògraf (anomenats també *exemples inventats* o *exemples de laboratori*) il·lustren, sovint d'una manera més clara i representativa que les citacions textuals, l'ús de les unitats lèxiques en una accepció determinada basant-se en la seva competència lingüística.

Els exemples construïts són seqüències de mots que recorden seqüències reals de la llengua i que inclouen el mot que és descrit: transmeten informació sintàctica, semàntica o pragmàtica d'aquest mot. L'exemple matisa, delimita i precisa la informació presentada pels altres elements de l'article; contribueix, en definitiva, a fer de

l'article lexicogràfic una estructura cohesionada en què les peces prenen sentit per la relació que estableixen entre elles.

Els exemples han d'ésser transparents quant a llur significat, i poden coincidir formalment amb subentrades sempre que l'exemple mostri un ús transparent i la subentrada indiqui un ús lexicalitzat de la mateixa expressió.

8.4.2. Les citacions de corpus

El *corpus* és un conjunt homogeni de documents de qualsevol classe (orals, escrits, literaris, col·loquials, etc.) que es prenen com a model d'un estat o nivell de llengua determinat, al qual representen. Els corpus actuals enllestits o més avançats pel que fa a la confecció es basen únicament en textos escrits, la qual cosa limita clarament l'afirmació que acabem de fer, ja que sempre hi ha un desfasament entre la llengua oral i la fixació corresponent mitjançant l'escriptura, i àdhuc hi ha una part de la llengua oral —la més col·loquial o argòtica— que no s'arriba a recollir mai per escrit.

Dins els corpus, podem distingir el *corpus textual*, que és el resultat del despullament de documents complets, del *corpus de referència*, que ho és de fragments de documents.

La tasca lexicogràfica ha experimentat un gran impuls gràcies a la possibilitat de disposar de corpus (en general, encara únicament escrits), per tal com permeten de treballar amb dades reals, és a dir, amb la llengua viva. El corpus facilita l'elaboració d'obres lexicogràfiques prescindint dels diccionaris preexistents i de la intuïció o mera competència del lexicògraf o lexicògrafa, ja que permet d'establir el significat dels mots a partir de l'ús que se n'ha fet en la llengua, en comptes d'utilitzar mètodes apriorístics o, com acabem de dir, intuïtius; permet també d'exemplificar amb frases preses dels textos reals els diferents valors i usos de cada mot i les diferents estructures sintàctiques de què pot formar part, i permet, encara, d'utilitzar informació de caràcter estadístic amb vista a la selecció de la nomenclatura.

8.4.3. Les citacions d'autoritat

La *citació d'autoritat* és la transcripció literal d'un fragment d'obra d'un autor o una autora que mereixen la credibilitat del lexicògraf o lexicògrafa com a escriptors, generalment d'obres de ficció, però també d'obres de caire filològic o lingüístic.

La citació és una còpia exacta d'una seqüència real de la llengua que inclou el mot que s'està descrivint, i va acompanyada de la referència del text d'on s'ha extret. Així mateix, la citació dóna testimoni de l'ús d'un mot i la referència n'avalua el bon ús, i aquesta és la funció principal de la citació.

Hi ha lexicògrafs que han bastit diccionaris a partir de les citacions d'autor buidades d'una tria d'obres que han considerat selectes i, per tant, dignes d'ésser tingudes en compte i imitades.

8.4.4. La il·lustració gràfica

a) *Els símbols*

Actualment, els diccionaris generals tendeixen a anar incorporant abreviacions com a entrades (especialment, sigles i símbols alfanumèrics) i, a més, d'ençà que compondre símbols no és cap problema per a les impremtes, tots els diccionaris han anat incorporant els símbols que han considerat necessaris per a fer més entenedors els conceptes definits en els articles o bé per a il·lustrar-los.

Ultra els tradicionals numerals aràbics i romans, els símbols i les fórmules matemàtics, físics i químics, els símbols tipogràfics, els símbols musicals i d'altres han passat a fer part del cos del diccionari de la manera més natural, i no hem d'oblidar que, en la major part dels casos, es tracta d'una informació que es podria qualificar d'«enciclopèdica».

Generalment, els símbols apareixen en la definició de la mateixa accepció o subentrada. Tanmateix, els símbols no solament poden aparèixer enmig de l'article, sinó també al peu d'aquest o fora de la caixa del text, en la part exterior del full, fins i tot de vegades separat físicament de l'entrada o la subentrada a què correspon.

Finalment, també és possible de trobar símbols en forma de taula o quadre, com veurem tot seguit.

b) *Els quadres i les taules*

Els quadres sinòptics, de diagrames, d'esquemes, etc., i les taules de dades sovintegen, com més va més, en els diccionaris generals contemporanis, per l'avantatge que significa poder concentrar molta informació en molt poc espai i comparar dades que es troben disperses pel cos del diccionari, o simplement no hi són, fins al punt que n'han esdevingut un element constitutiu gairebé imprescindible.

Els quadres més habituals són els de models de conjugació verbal, els gramaticals i els d'orientacions d'ús per a l'escriptura.

Els quadres també es poden referir a altres aspectes d'ajuda a l'escriptura, com ara criteris sobre convencions gràfiques.

En el cas de les taules de dades, de vegades no aporten més informació que la continguda en els articles, però apleguen conjunts de termes útils per als usuaris, especialment pel fet de trobar-se tots junts en un mateix indret del diccionari, com ara noms de bolets, de cries d'animals, d'instruments musicals, de llegums, de nusos, d'onomatopeies o de signes del zodíac (de vegades es produeix una barreja de taula de termes i símbols i de dibuixos).

c) *Els esquemes i els mapes*

Els esquemes i els mapes són quadres especialitzats en aquests tipus d'informació, amb una clara funció didàctica que va més enllà de la simple il·lustració d'una entrada o subentrada.

Segons Alain Rey, només la figura geomètrica, l'esquema i el dibuix tècnic (que qualifica d'*il·lustració informativa*), en la mesura que són produïts per mitjà de regles, retenen el que és pertinent per a una classe d'objectes i eliminen tot el que és propi de la «rèplica» individual.³³

d) *Els dibuixos*

Els dibuixos que il·lustren les entrades i subentrades dels diccionaris generals actuals tenen una bona qualitat artística i fan més agradable la consulta de l'obra lexicogràfica, a més d'ajudar a identificar més fàcilment la definició amb la cosa definida, sobretot quan es tracta d'espècies vegetals o animals o d'objectes, per bé que també hi pot haver dibuixos de confecció ben senzilla.

En alguns diccionaris, la recerca de la qualitat artística dels dibuixos els mena a reproduir fins i tot gravats d'autor. Aquest és el cas de diversos gravats reproduïts pel *Diccionari català-valencià-balear*.

Hem pogut veure al llarg de tot aquest epígraf que les imatges que els diccionaris generals reproduïxen per a il·lustrar les entrades i les subentrades se centren, pràcticament, en els noms o expressions nominals, i rares vegades il·lustren una altra classe lèxica.

33. Alain REY, *Enciclopedias y diccionarios*, México, Fondo de Cultura Económica, 1988, p. 66-67.

e) *Les fotografies*

La determinació d'incloure fotografies en un diccionari general, i encara més la d'incloure imatges en color (tant si són bicroms com si són quadricromies), té una repercussió immediata i clara en el cost de l'obra. Per tant, com que és una decisió que té conseqüències evidents en l'extensió del cos del diccionari i, doncs, en el preu final, potser es podrien dedicar avantatjosament aquests recursos a afegir entrades noves o a completar les existents (a millorar, doncs, el contingut estrictament lèxic).

De fet, Alain Rey considera que la fotografia i el dibuix realista (que qualifica d'*il·lustracions ornamentals o d'esbarjo*, a diferència de les *il·lustracions informatives*) introdueixen elements singulars i no pertinents de la cosa representada, perquè no retenen el que escau per a una classe d'objectes; els considera més aviat una imperfecció del diccionari.³⁴

La dimensió de l'aparat fotogràfic del diccionari pot anar des d'instantànies en blanc i negre de format reduït i de poca resolució, passant per la barreja d'imatge fotogràfica i dibuix, fins a arribar a veritables fotografies de qualitat.

Pel que fa a la situació de les fotografies en l'obra lexicogràfica, tant poden aparèixer al mig o al final de l'entrada com al marge del full o en un plec a part dins o al final del cos del diccionari.

8.4.5. La remissió

Els lexicògrafs són conscients que l'article que s'aplega sota de cada unitat lèxica no dona tota la informació que els usuaris podrien menester; per això el diccionari ha estat concebut per a orientar els usuaris cap a altres indrets de la mateixa obra per tal de completar la informació obtinguda en primera instància.

En un sentit ampli, la remissió d'una subentrada a una altra subentrada o entrada pot ésser de tres classes: la remissió intraarticle, que és la que es dona entre accepcions o subentrades d'un mateix article; la remissió interarticle, que remet a una accepció o subentrada d'un altre article del mateix diccionari, i la remissió hiperestructural, que és la que remet a mots o expressions que no es troben en la hiperestructura del diccionari.

Així, en el DIEC, l'expressió *de puntelletes* reenvia, mitjançant una remissió interarticle, que en constitueix a més la definició sinonímica, a l'entrada —en aquest cas— *de puntetes* del mateix diccionari.

34. Alain REY, 1988, p. 67.

de puntelletes *loc. adv.* De puntetes. *Caminar de puntelletes.*

de puntetes *loc. adv.* Tocant a terra solament amb les puntes dels peus. *Caminar de puntetes.*

Més tècnicament, el conjunt de remissions, explícites i implícites, que conté el cos del diccionari i que serveixen per a complementar la informació de qualsevol dels seus elements informatius s'anomena *estructura referencial*.

Els elements referencials poden ésser, com hem dit, explícits o implícits, però també poden ésser externs o interns.

Les referències externes són de dues classes:

a) Les referències enciclopèdiques, que ja hem dit que no són adequades en general per als diccionaris semasiològics, les quals consisteixen en citacions d'obres específiques on es poden ampliar les informacions relatives a un tema determinat.

b) Les referències a les obres que s'utilitzen com a font dels exemples documentats i que poden ésser més o menys explícites.

Les referències internes explícites s'indiquen mitjançant signes convencionals (com ara asteriscos o fletxes) o mitjançant el mot *vegeu*. Aquesta classe de referències és la que més habitualment s'anomena *remissió*.

També es considera remissió l'esment d'un altre mot o expressió del diccionari, sense cap més indicació.

La remissió pot ésser sinonímica o pròpia. La *remissió sinonímica* és una definició sintètica que fa referència a una altra entrada del diccionari (i aleshores podem parlar de *sinonímia total*) o bé a un sentit concret d'una altra entrada del diccionari (i aleshores podem parlar de *sinonímia parcial*).

La *remissió pròpia* és una seqüència constituïda pel mot *vegeu* (que pot aparèixer abreujat amb la forma *v.* o *vg.*) o per una fletxa seguits d'un mot o d'una expressió. Aquesta remissió és una fórmula metalingüística que dona instruccions als usuaris per si volen completar la informació de l'entrada o la subentrada.

Si la remissió sinonímica afecta només un sentit determinat de l'entrada, i no n'hi ha prou amb la indicació de la subentrada (si s'escau), s'hi afegeix un número o una indicació per a precisar l'accepció a què correspon.

Finalment, les referències internes implícites són sovint el resultat de la voluntat dels editors pel que fa a l'estalvi d'espai. Així, per exemple, la informació morfològica, quan només dona explícitament les irregularitats, i els mots de la definició, que ens permeten anar a altres significats i a altres mots.

Així mateix, és molt important que l'estructura referencial implícita sigui raonable i estigui controlada pels lexicògrafs, a fi de no obligar l'usuari o usuària a fer massa consultes per a resoldre un dubte i, sobretot, per a evitar definicions circulars i que els usuaris no caiguin en un cercle viciós de remissions que els acabi portant a la mateixa entrada o subentrada de què han partit.

9. L'ordenació de les subentrades

En l'edició dels diccionaris en format de paper, s'ha imposat l'ordre alfabètic com el més adequat i pràctic, per la facilitat de consulta. Com que els diccionaris en suport electrònic permeten fer consultes no seqüencials o per grups d'unitats lèxiques, i també emprar hiperenllaços (mitjançant els quals, amb un sol clic del ratolí, podem passar d'un mot que apareix a la pantalla a l'article corresponent), es minimitzen les crítiques que s'hi podrien fer amb vista a determinades cerques que poguessin voler fer els usuaris.

De tota manera, quan intentem aplicar l'ordenació alfabètica a les unitats lèxiques d'un diccionari, ens adonem que no és tan senzill de dur a terme com podria semblar inicialment.

En primer lloc, cal no oblidar que la nomenclatura del diccionari general inclou unitats lèxiques unverbals (*festa, qui-sap-lo, cantar, poca-solta, rai*) i unitats lèxiques pluriverbals (*a tot estirar, si us plau per força, galzeran major, caure al bertrol, l'any de la Mariacastanya*), i que algunes subentrades són unitats unverbals (*com!, vinga!*).

Les unitats lèxiques unverbals, tant si són subentrades com si són entrades, presenten, en principi, poques dificultats d'ordenació; si de cas, només cal decidir què volem fer amb les lletres que porten elements diacrítics i amb el guionet o guionets d'alguns mots compostos. Pel que fa al català, però, ja fa temps que la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans va establir un criteri que preveia tots els casos que es podien donar en mots catalans, basada en l'ordenació de les vint-i-sis lletres de l'alfabet establerta per la gramàtica normativa, que tothom coneix prou bé. Per tant, podem considerar que la norma d'ordenació de les unitats lèxiques unverbals és de domini públic, d'aplicació general i no presenta vacil·lacions.

En canvi, l'ordenació de les unitats pluriverbals és una mica més complexa, i no hi ha un criteri únic que sigui seguit per tots els lexicògrafs. Els sistemes més emprats actualment en català són tres: el sistema continu, el sistema discontinu sense partícules i el sistema discontinu amb partícules.

9.1. *El sistema continu*

El sistema continu prescindeix dels espais i de signes altres que les lletres a l'hora d'ordenar. Una vegada suprimits els espais i els signes ortotipogràfics, s'ordenen les cadenes de lletres resultants i es recomponen els sintagmes originals (quadre 4).

Aquest sistema, emprat, entre altres obres lexicogràfiques, per la *Gran enciclopèdia catalana*,³⁵ provoca el trencament de les sèries terminològiques i, en el cas dels topònims (per exemple, els començats per *Sant*, *Santa*, *Sants* o *Santes*), constitueix una complicació afegida per als usuaris que volen consultar aquests noms propis.

QUADRE 4
Ordenació de sintagmes pel sistema continu

Sintagmes abans d'ordenar	Sintagmes aglutinats abans d'ordenar	Sintagmes aglutinats després d'ordenar	Sintagmes recompostos després d'ordenar
taula d'ales	tauladales	taulacronològica	taula cronològica
taula raconera	taularaconera	tauladacordar	taula d'acordar
taula sacra	taulasacra	tauladales	taula d'ales
taula de canvi	tauladecanvi	tauladarcades	taula d'arcades
taula d'estampació	tauladestampació	tauladecanvi	taula de canvi
taula de júnyer	tauladejúnyer	tauladecòmput	taula de còmput
taules astronòmiques	taulesastronòmiques	tauladejúnyer	taula de júnyer
taula d'acordar	tauladacordar	tauladelenclusa	taula de l'enclusa
taula d'arcades	tauladarcades	tauladestampació	taula d'estampació
taules de la Llei	taulesdeLaLlei	tauladexocolata	taula de xocolata
taula de l'enclusa	tauladelenclusa	tauladharmonia	taula d'harmonia
taula de xocolata	tauladexocolata	taularaconera	taula raconera
taules financeres	taulesfinanceres	taulasacra	taula sacra
taula de còmput	tauladecòmput	taulesastronòmiques	taules astronòmiques
taula cronològica	taulacronològica	taulesdeLaLlei	taules de la Llei
taula d'harmonia	tauladharmonia	taulesfinanceres	taules financeres

35. *Gran enciclopèdia catalana*, 2a ed, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1986-1989, 24 v. (amb diversos suplementos).

9.2. *El sistema discontinu sense partícules*

El sistema discontinu sense partícules prescindeix dels signes ortotipogràfics (guionet, apòstrof, etc.) i dels nexes gramaticals (generalment, preposicions i articles) que hi ha entre els mots del sintagma.³⁶ Els espais són considerats fronteres de mot; el guionet només és considerat així si darrere hi ha una majúscula amb funció distintiva. Una vegada suprimits els signes ortotipogràfics i les partícules, s'ordenen les cadenes de lletres resultants i es recomponen els sintagmes originals (quadre 5).

QUADRE 5
Ordenació de sintagmes pel sistema discontinu sense partícules

Sintagmes abans d'ordenar	Sintagmes sense signes ortotipogràfics	Sintagmes sense signes després d'ordenar	Sintagmes recompostos després d'ordenar
taula d'ales	taula ales	taula acordar	taula d'acordar
taula raconera	taula raconera	taula ales	taula d'ales
taula sacra	taula sacra	taula arcades	taula d'arcades
taula de canvi	taula canvi	taula canvi	taula de canvi
taula d'estampació	taula estampació	taula còmput	taula de còmput
taula de júnyer	taula júnyer	taula cronològica	taula cronològica
taules astronòmiques	taules astronòmiques	taula enclusa	taula de l'enclusa
taula d'acordar	taula acordar	taula estampació	taula d'estampació
taula d'arcades	taula arcades	taula harmonia	taula d'harmonia
taules de la Llei	taules Llei	taula júnyer	taula de júnyer
taula de l'enclusa	taula enclusa	taula raconera	taula raconera
taula de xocolata	taula xocolata	taula sacra	taula sacra
taules financeres	taules financeres	taula xocolata	taula de xocolata
taula de còmput	taula còmput	taules astronòmiques	taules astronòmiques
taula cronològica	taula cronològica	taules financeres	taules financeres
taula d'harmonia	taula harmonia	taules Llei	taules de la Llei

36. Tingueu en compte que, en l'ordenació alfabètica de topònims, l'article inicial es posposa a l'hora d'ordenar, per bé que es restitueix al seu lloc després de l'ordenació (cf., per exemple, la llista de municipis dels Països Catalans publicada a Josep M. MESTRES *et al.*, *Manual d'estil: La redacció i l'edició de textos*, 2a ed. rev., Vic i Barcelona, Eumo, Universitat de Barcelona, Universitat Pompeu Fabra i Associació de Mestres Rosa Sensat, 2000, p. 511-570).

Aquest sistema té l'inconvenient que els usuaris han de conèixer prèviament que s'està fent servir aquest sistema, ja que no és del tot evident i es poden plantejar dubtes sobre la inclusió de les conjuncions i els adverbis dins les «partícules».

9.3. *El sistema discontinu amb partícules*

En el sistema discontinu amb partícules únicament es prescindeix dels signes ortotipogràfics (guionet, apòstrof, etc.), és a dir que els sintagmes s'ordenen mot a mot. Els espais i els apòstrofs són considerats fronteres de mot; el guionet només és considerat així si darrere hi ha una majúscula amb funció distintiva. Una vegada suprimit els signes ortotipogràfics, s'ordenen les cadenes de lletres resultants i es recomponen els sintagmes originals (quadre 6).

QUADRE 6
Ordenació de sintagmes pel sistema discontinu amb partícules

Sintagmes abans d'ordenar	Sintagmes sense signes ortotipogràfics	Sintagmes sense signes després d'ordenar	Sintagmes recompostos després d'ordenar
taula d'ales	taula d ales	taula cronològica	taula cronològica
taula raconera	taula raconera	taula d acordar	taula d'acordar
taula sacra	taula sacra	taula d ales	taula d'ales
taula de canvi	taula de canvi	taula d arcades	taula d'arcades
taula d'estampació	taula d estampació	taula d estampació	taula d'estampació
taula de júnyer	taula de júnyer	taula d harmonia	taula d'harmonia
taules astronòmiques	taules astronòmiques	taula de canvi	taula de canvi
taula d'acordar	taula d acordar	taula de còmput	taula de còmput
taula d'arcades	taula d arcades	taula de júnyer	taula de júnyer
taules de la Llei	taules de la Llei	taula de l enclusa	taula de l'enclusa
taula de l'enclusa	taula de l enclusa	taula de xocolata	taula de xocolata
taula de xocolata	taula de xocolata	taula raconera	taula raconera
taules financeres	taules financeres	taula sacra	taula sacra
taula de còmput	taula de còmput	taules astronòmiques	taules astronòmiques
taula cronològica	taula cronològica	taules de la Llei	taules de la Llei
taula d'harmonia	taula d harmonia	taules financeres	taules financeres

Aquest sistema sembla el més avantatjós, per tal com permet que l'ordenació pugui ésser feta per un ordinador sense instruccions específiques i amb un mínim

d'errors de la màquina, així com en simplifica la comprovació perquè les diferents subcadenaes de caràcters es poden reconèixer al primer cop d'ull.

Les subentrades s'agrupen semànticament, de manera que totes les subentrades relacionades amb una mateixa definició s'introdueixen darrere d'aquesta. Cada grup semàntic constitueix una accepció.

Si hi ha moltes subentrades, es poden fer accepcions per cada tipus de subentrada seguint aquest ordre: sintagma nominal, sintagma verbal i locució —aquesta darrera, entesa en sentit ampli. Dins cada accepció, s'ordenen alfabèticament.

En el cas dels noms d'animals i vegetals, quan hi ha moltes subentrades, alguns lexicògrafs separen les diferents espècies per famílies, i cada família constitueix una subentrada. Aquest sistema té l'inconvenient, però, que, si l'usuari o usuària no sap a quina família pertany l'espècie que cerca, li pot costar de trobar-la si l'article és llarg. El que es guanya en precisió es perd en facilitat de cerca.

10. Les seqüències de mots que poden ésser subentrades

Hem vist al llarg d'aquesta lliçó que hi ha expressions que apareixen com a subentrades, d'altres apareixen com a entrades i d'altres ni tan sols són recollides pels diccionaris generals. Què ho fa?

Si és evident que cap diccionari general no pot recollir tots els mots d'una llengua (no ho poden fer ni tan sols els anomenats *tresors*), perquè la ment humana n'està generant constantment, a mesura que les necessitats denominatives es van produint, encara ho és més la impossibilitat de recollir totes les seqüències fixades de la llengua al llarg dels temps, per tal com les possibilitats combinatòries són gairebé infinites.

Fem-ne una prova: en un diccionari general prou ampli i no gaire restrictiu pel que fa a la secció d'unitats, sota l'entrada *trompeta* (amb una primera accepció com a instrument musical) podríem trobar, per exemple,

- *trompeta desafinada* (que s'oposa a *trompeta afinada*);
- *trompeta en si bemoll* (que és una classe de trompeta; s'oposa a *trompeta en fa*);
- *trompeta aguda* (que és també una classe de trompeta; s'oposa a *trompeta greu*);
- *trompeta marina* (que és un instrument medieval de corda que recorda el timbre de la *trompeta metàl·lica*);³⁷

37. Per cert, *trompeta metàl·lica* hauria d'ésser també una subentrada? (La resposta és que no, perquè no és cap classe de trompeta, sinó que tan sols indica la matèria bàsica de què és feta.)

- *trompeta de la mort* (que és una classe de bolet);
- *trompeta/tes de la mort* (que són unes trompetes bíbliques);³⁸
- *sentir les trompetes de la mort* ('trobar-se o sentir-se a punt de morir') / *sonar les trompetes de la mort* / *sonar les trompetes de l'apocalipsi* (expressions similars que indiquen la imminència de la mort).

Per a poder prendre una decisió sobre totes aquestes expressions, la selecció de les quals varia tant d'un diccionari general a un altre, hem de remetre a la lexicologia i a la fraseologia.

Recordem que la *unitat lèxica* és la unitat del vocabulari de la llengua l'element més representatiu del qual és el *mot*. El mot és una unitat lingüística integrada per un morfema o més, que es transcriu entre dos espais en blanc, pertany a una determinada categoria sintàctica (és a dir, la dels mots que exerceixen la mateixa funció sintàctica) i, en general, resulta sintàcticament inanalitzable.

Així mateix, distingim entre *mot gramatical* (anomenat també *mot funcional*), que és el mot que té un significat bàsicament gramatical o sintàctic i forma part d'inventaris tancats (com és ara les preposicions, les conjuncions i els articles), i *mot lèxic*, que és el mot que té un contingut semàntic referencial i que forma part d'inventaris oberts.

Les unitats lèxiques poden ésser *univerbals*, si contenen un únic mot, o *pluriverbals*, si en contenen més d'un.

Si partim d'una concepció àmplia de la fraseologia, podem situar el límit inferior de la categoria en el mot i el superior, en el text —que, en el nostre cas, es correspon amb els refranys—, i considerar com a tret distintiu de les unitats que en fan part el fet que són unitats repetides, prefabricades —no generades creativament—, que s'associen a un context o una situació comunicativa més o menys repetida. Aquestes unitats han experimentat un procés de gramaticalització, amb una pèrdua de significat conceptual i un guany en valor gramatical i pragmàtic.

La definició d'aquesta categoria es basa en una sèrie de propietats: la repetició, la gramaticalització, la fixació, l'alteració fònica, la idiomàticitat, la presència d'anomalies estructurals o de mots isolats o diacrítics i una forma fònica de vegades peculiar.

Aquesta definició de les unitats fraseològiques ens permet incloure-hi, des de les interjeccions fins als refranys, tant les unitats fraseològiques amb un significat lèxic (*fer feredat*) com les que s'han especialitzat en un ús pragmaticodiscursiu (*ja m'has mort!*).

Com a unitat representativa del concepte que hem adoptat de *fraseologia* fixem el

38. Segons el llibre bíblic de l'Apocalipsi, set àngels toquen sengles trompetes per anunciar greus desgràcies (capítols 8-10).

terme *unitat fraseològica*, perquè presenta un abast suficientment ampli i no es pot confondre amb altres termes que tenen característiques privatives de cap subclasse d'aquesta categoria.

QUADRE 7
Classificació i exemplificació de les unitats fraseològiques

	Tipus d'unitat	Exemple
Concurrència	V + [Det +] N _{subj}	<i>salpar un vaixell</i>
	V + [Prep +] [Det +] N _{obj}	<i>esmenar un error</i>
	[Det +] N + {Adj / [Prep +] N}	<i>desig ardent, situació límit; tancament hermètic, programa de mà</i>
	[Det +] N + Prep + [Det +] N	<i>manat de troques, rajola de xocolata</i>
	V + Adv	<i>disparar indiscriminadament</i>
	V + Adj	<i>anar mudat, posar-se malalt</i>
	Adj + Adv	<i>oposat diametralment</i>
Locució	locució nominal	<i>gata maula; meló de moro, taula rodona</i>
	locució adjectival	<i>sa i estalvi</i>
	locució adverbial	<i>de cop i volta</i>
	locució verbal	<i>prendre part [en una cosa]</i>
	locució prepositiva	<i>per mitjà de</i>
	locució conjuntiva	<i>per tal de</i>
	locució clausal	<i>fer-se [una cosa] una muntanya [a algú]</i>
Enunciat fraseològic	parèmia	<i>qui no corre, vola</i>
	fórmula rutinària	<i>per molts anys!</i>

Resumint, les unitats fraseològiques es caracteritzen per una sèrie de trets que, en tant que conjunt, no s'han de considerar necessaris ni suficients (els ordenem de més a menys rellevants):

a) Són segments repetits, que no obeeixen a un acte creatiu del llenguatge. Aquest és potser el requisit fonamental.

b) Han experimentat un procés de gramaticalització, que pot estar més o menys avançat en cada unitat fraseològica.

c) Presenten fixació en l'ordre dels components, en la forma morfològica, etc., a causa de la gramaticalització.

d) Poden presentar alteracions en el cos fònic, també a causa de la gramaticalització.

e) Presenten més o menys idiomàticitat, en la mesura que el significat global de la unitat pot no deduir-se del significat dels seus components.

f) Tenen un ús pragmàtic evident, que està lligat al context.

g) Poden presentar anomalies estructurals o mots isolats.

h) Poden presentar una forma fònica peculiar.

L'ordre d'aquests trets es correspon amb la importància decreixent de la unitat dins la categoria i amb la possibilitat d'aparèixer en el discurs també decreixent.

En el quadre 7 podem veure la classificació que proposem, a partir de la classificació bàsica formulada per Glòria Corpas, exemplificada perquè s'entengui més bé la distribució.

11. Com podem millorar els diccionaris generals

Després de tot el que acabem de veure, es fa palès que els diccionaris generals poden millorar en molts aspectes, com ara:

- la situació de les subentrades en el diccionari,
- la posició dins l'article,
- la grafia de la subentrada,
- la informació complementària,
- la definició,
- la il·lustració,
- la remissió a altres subentrades o entrades,
- la selecció de les unitats lèxiques que han de fer part del diccionari, i
- l'ordenació de les subentrades, quan n'hi ha més d'una en el mateix article o accepció.

Així, pel que fa a les fórmules definitòries, n'hi ha que es podrien millorar clarament; per exemple, les començades per alguna de les expressions *dit de*, *nom donat a*, *de-*

nominació de, fórmula per a, qualsevol de, etc., que són poc precises i dificulten la substitució de l'expressió definida.

potassa¹ *f.* [...] **potassa càustica** Denominació a abandonar per l'hidròxid de potassi.

Quant als noms propis, s'haurien d'evitar en un diccionari general, i evitar que s'hi escolessin, encara que siguin institucions públiques, mitjançant algun subterfugi per tal de poder-les incloure en el diccionari, consistent a posar en minúscula l'entrada i en majúscula la subentrada, bé sigui posant-ho tot en minúscules malgrat que es tracti d'un nom propi.

diputació *f.* Acció de diputar; l'efecte. [...] | **Diputació del General** Generalitat (ACC. 4).

Un altre abús típic dels diccionaris generals és agrupar les formes abreujades equivalents juntament amb l'expressió completa, pel fet d'ésser un procediment relativament anormal i, en algun cas, fins i tot arbitrari: o bé es tracta d'un ús col·loquial degut al desgast de l'expressió sencera, i aleshores potser no caldria afegir la forma abreujada (com a màxim, es podria recollir com un exemple), o bé caldrien dues subentrades, en què l'abreujada remetés a la completa, o bé, si no, com a mínim una subentrada i una accepció. Vegem-ho en un article del GDLC.

rotatiu -iva ¹ *adj* ¹ MEC Que origina una rotació. ² MEC Que funciona per mitjà d'una rotació. ³ **màquina rotativa** (o simplement **rotativa**) GRÀF Màquina d'imprimir emprada en el tiratge de diaris i de revistes, formada per tants cossos o unitats impressores com plecs ha de tenir el diari o la revista, i, eventualment, per tants altres cossos com tintes han d'ésser emprades. [...]

Per acabar, i també només a tall d'exemple, proposem dos casos pràctics de com es podrien millorar dos parells d'articles del DIEC que estan relacionats semànticament. Ens estalviem els comentaris, però emmarquem quan cal les parts en què convé fixar-se.

estam *m.* Fil de llana pentinada. | Teixit d'estam. | | Òrgan fèrtil de les plantes amb flors que porta els sacs pol·línics i sol constar d'antera i de filament.

exsert *-a adj.* Que sobresurt d'un òrgan. **estam exsert** Estam que sobresurt del periant.

estam *m.* [...] Òrgan fèrtil de les plantes amb flors que porta els sacs pol·línics i sol constar d'antera i de filament. **estam exsert** Estam que sobresurt del periant.

exsert *-a adj.* Que sobresurt d'un òrgan. *Aquesta planta té l'estam exsert.*

espatlla *f.* [...] | *FIG.* [...] **guardar les espatlles a algú** [o **cobrir les espatlles a algú**] Garantir-lo contra qualsevol perill, amenaça. [...]

guardar *v. tr.* [...] | *FIG.* [...] **guardar les espatlles** ⟨a algú⟩ Garantir-lo contra qualsevol perill, amenaça. [...]

cobrir *v. tr.* [...] | *FIG.* [...] **cobrir les espatlles** ⟨a algú⟩ Guardar les espatlles ⟨a algú⟩ (v. *guardar*). [...]

guardar *v. tr.* [...] | *FIG.* [...] **guardar les espatlles** ⟨a algú⟩ Garantir-lo contra qualsevol perill, amenaça. [...]

cobrir *v. tr.* [...] | *FIG.* [...] **cobrir les espatlles** ⟨a algú⟩ Garantir-lo contra qualsevol perill, amenaça. [...]

Joan MARTÍ I CASTELL i Josep M. MESTRES I SERRA [cur.]

El llibre i la lectura: una revolució en la història de la humanitat: (Actes del seminari del CUIIMPB-CEL 2005)

Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2007, p. 135-150

DOI: 10.2436/15.0100.01.9

La llengua de veritat: repensar l'ortografia

Josep M. Nadal

Catedràtic de Filologia Catalana de la Universitat de Girona

i director de l'Observatori de les Llengües d'Europa i de la Mediterrània

1. Avui ja no hi ha gairebé ningú que posi en dubte la teoria de l'evolució. Bé, si he dit «gairebé ningú» ha estat perquè, com sap tothom que llegeixi algun diari, als Estats Units aquesta és una qüestió que avui encara s'està debatent en els tribunals de justícia. Però diguin el que diguin finalment aquests tribunals, l'home prové, certament, de la mona. Però per situar el punt exacte del pas de l'una a l'altre mai ningú no ha proposat quantificar els centímetres d'alçada que va comportar el procés cap a l'*homo erectus*. En realitat, l'*homo sapiens* fisiològicament no presenta cap característica que el distingeixi dels altres primats. Més aviat tots els estudiosos han insinuat que el moment clau del procés evolutiu es va produir amb el desenvolupament de la capacitat simbòlica i, doncs, amb l'adquisició del llenguatge.¹ No sabem quan va ser. I fins fa ben poc ningú no s'ocupava d'esbrinar-ho. Potser obligats per la decisió presa a mitjan segle XIX per la Société de Linguistique de Paris de prohibir qualsevol intervenció relativa a aquesta qüestió. Però entre fa dos milions d'anys, amb l'*homo habilis*, i fa cent cinquanta mil anys, amb l'*homo sapiens* —i ja sé que són molts anys!—, es va produir un procés, segurament gradual, que va dur a una subespècie, l'*homo sapiens sapiens*, una característica fonamental de la qual és la seva capacitat de comunicar-se oralment a través d'un llenguatge força semblant al nostre. Per això s'ha dit que l'*homo sapiens sapiens* era, de fet, un *homo loquens*.² L'aparició de l'escriptura, en canvi, és molt més re-

1. Giovanni SARTORI, *Homo videns: La sociedad teledirigida*, Madrid, Taurus, 2003, p. 27. La primera edició en italià és del 1997.

2. Sobre l'origen de les llengües vegeu Merritt RUHLEN, *L'origine des langues: Sur les traces de la langue mère*, París, Belin, 1994. Sobre l'origen del llenguatge em sembla molt recomanable la introducció d'Enrique BERNÁRDEZ, *¿Qué son las lenguas?*, Madrid, Alianza, 1999. Erns Casirer ja havia parlat de l'*animal loquax* a *Saggio sull'uomo*, Milà, Longanesi, 1948, p. 47.

cent: ara fa només uns cinc mil tres-cents anys (cap al 3300 a. de C.) en terres de Mesopotàmia, i una mica més tard, i independentment, a d'altres llocs,³ els homes van descobrir que per suplir les deficiències de la memòria podien recórrer a marques fetes en superfícies duradores. L'oralitat, doncs, és anterior a l'escriptura. Això no ho posa en dubte ningú. Però, com que el que m'interessa són les llengües, jo, avui, i ja aniré explicant per què, em centraré en l'escriptura i només de retruc en la seva relació amb l'oralitat.

Tots estem convençuts que allò que utilitzem quan ens comuniquem a través del llenguatge⁴ són les llengües. Tots, a més, estem plenament convençuts que sabem què és una llengua. Vull dir que si jo ara preguntés què és l'italià, què és el castellà o què és el català, tots sabríem què hem de contestar. Però em sembla que una reflexió una mica més atenta de seguida ens faria trontollar aquestes conviccions. Dono, només, un exemple que justifica aquesta mena de reflexió perturbadora. És una anècdota referida als *italoparlants*. Un 24 de febrer d'ara ja fa uns quants anys, just quan començava la Primera Guerra del Golf, jo em trobava a Nàpols sopant amb dos catalans més. Parlàvem, és clar, en català. De cop, se'ns va acostar un cambrer i ens va preguntar si érem, tenint en compte com parlàvem, genovesos o grecs. Per a un presumpte italo parlant de Nàpols la llengua d'un italo parlant de Gènova podia ser tan «estranya» com el grec o com el català.

Per tant, d'una banda podem concloure que les variacions amb què es produeix la comunicació oral entre parlants d'això que per simplificar en diem una mateixa llengua són tantes i tan importants que difícilment justifiquen l'ús del concepte de *llengua (única)* per referir-nos-hi. Però, d'altra banda, tot i aquesta conclusió, tots continuarem estant absolutament segurs del nostre mapa de les llengües. Tan segurs que hem convertit la llengua en un vertader marcador social. *Tenir la mateixa llengua* ha passat a significar ser del grup; no tenir-la, a no ser-ne. La llengua ha fet de carnet d'identitat en una societat pretesament homogènia des d'un punt de vista lingüístic.

Això és el que ens explica aquell famós passatge de l'Antic Testament:⁵

3. No sé com valorar la hipòtesi avançada per Marco Merlini (*La scrittura è nata in Europa?*, Roma, Avverbi, 2004) sobre el naixement de l'escriptura a les rives del Danubi ara fa set mil cinc-cents anys.

4. És evident que altres animals també es comuniquen. Però jo em refereixo a la comunicació estrictament lingüística dels homes, que és aquella que permet que l'home reflexioni sobre si mateix i parli de si mateix. Cfr. Giovanni SARTORI, *Homo videns...*, p. 28.

5. *Jutges*, 10,6-12,13, ep. 12,4-6.

Jefè va mobilitzar llavors tots els homes de Galaad i atacà els efraïmites. Els galaadites van derrotar els efraïmites, que els acusaven d'haver desertat d'Efraïm per passar-se a Manassès. Els galaadites van ocupar els guals del Jordà, en direcció a Efraïm. I quan un efraïmita fugitiu els demanava que el deixessin passar, li preguntaven:

—Ets d'Efraïm?

Si contestava que no, li demanaven que digués «xibòlet», però ell deia «sibòlet», perquè no sabia pronunciar-ho correctament. Aleshores l'agafaven i el degollaven vora els guals del Jordà. En aquella ocasió van morir quaranta-dos mil efraïmites.

La llengua, certament, ha servit per dibuixar fronteres. I ni les fronteres, ni les diferències, ni tampoc les llengües, no són necessàriament dolentes. De vegades, com quan els galaadites les utilitzen per identificar els vençuts per castigar-los, sí. Però la majoria de les vegades no és així. Els elements identificadors, com ser alt o baix, home o dona, parlant d'aquesta o d'aquella llengua, etc., existeixen i no podem negar-los. Cal, doncs, gestionar-los adequadament. Res més.

2. Vista aquesta contradicció, la qüestió central que se'ns presenta és aquesta: si la realitat de la comunicació oral les justifica tan poc, per què estem tan segurs de les llengües?

Penso que aquesta és una de les preguntes clau de tota la reflexió lingüística. Ens planteja de ple «el problema de l'abstracció». El coneixement es basa sempre en la relació entre dos elements, un subjecte i un objecte, un dels quals, el subjecte, «captura» les propietats pretesament fonamentals de l'objecte creant-ne una determinada *imatge*. Les diferents posicions que poden prendre's amb relació a l'*estatus de la imatge* han determinat bona part de les reflexions sobre la possibilitat, l'origen i l'essència del coneixement. En tot cas, se sol dir, i no entraré en la gran quantitat de matisos que caldria fer-hi, que el coneixement vertader és aquell en el qual coincideixen l'objecte i la imatge de l'objecte. Per això mateix, el criteri de veritat sol prendre's com un element bàsic del coneixement.

Però en el cas que ens ocupa, la relació entre l'objecte empíricament observable (la comunicació oral espontània plena de variació: és a dir, «els fets pròpiament lingüístics») i la imatge d'aquest objecte (la llengua, concebuda com una realitat plena d'homogeneïtat, que seria, paradoxalment, «la representació dels fets pròpiament lingüístics» heterogenis) provoca, ho he de confessar, moltes preguntes. Plantejaré només les que ara m'interessen més. La primera: com es passa del fet pròpiament lingüístic, un conjunt de lectures, a la llengua? La segona: com s'explica la no-coinci-

dència entre l'un i l'altra? La tercera: de quina manera la llengua manipula el material lectal? És sobre aquests tres fets que m'he proposat de parlar. I fer-ho em va duent, inevitablement, a la llengua escrita.

3. La comunicació oral i la llengua escrita tenen, certament, alguna relació. En tot cas és el que creiem intuïtivament i ara no és pas el moment de discutir-ho. Però que hi hagi relació no impedeix que també hi hagi moltes diferències: una de les més evidents, i la que aquí més m'interessa, és l'oposició entre variació i homogeneïtat. Dient-ho d'una manera fàcil: quan parlem, parlem de maneres molt diferents i, en canvi, quan escrivim ho fem d'una única manera. La major part de les diferències lectals de l'oralitat (històriques, geogràfiques o socials) no queden reflectides en l'escriptura. De moment podríem dir que *parlem com parlem (amb heterogeneïtat)* i que, en canvi, *escrivim com hem d'escriure (amb homogeneïtat)*. L'escriptura, d'aquesta manera, se'ns presenta com un mecanisme a través del qual ocultem la variació.

Aquesta ocultació és possible perquè tots els sistemes d'escriptura, tant si són alfabètics com si no ho són, són *equivocs*. Vull dir que, en condicions normals, una única tira gràfica es pot relacionar amb diverses tires fòniques. Per això afirmem que oralitat i escriptura mantenen una relació equívoca. És evident que el grau d'equivocitat que presenten els diferents sistemes d'escriptura no és el mateix. Només cal comparar un sistema logogràfic com el xinès i un sistema alfabètic com el nostre per adonar-nos-en: aquell és molt més equívoc que no pas aquest. I encara ho seria més un sistema pictogràfic. Però tots són equívocs. Només hi ha un sistema d'escriptura no equívoc: la transcripció fonètica. I per això ningú no ha pretès fer-lo servir per escriure. El sistema alfabètic, doncs, també és equívoc. L'equivocitat en la relació entre lletres i sons és allò que crea tants maldecaps a tots els que aprenen a escriure. En català oriental només pronunciem /b/ i en canvi escrivim *b* o *v* segons els casos (*haver* o *hàbit*); escrivim lletres (*h, r o p*) que de vegades no es pronuncien (/əβé/ = *haver*; /kám/ = *camp*); en alguns casos, una lletra pot projectar-se en més d'un so (*c*, per exemple, és /k/ i /s/ a *camp* i *centre*, respectivament); etc. Només si dominem les convencions a través de les quals es regula aquesta relació —és a dir, si hem *aprens de lletra* adequadament— podem dir que sabem escriure. I ja es veu que és aquesta equivocitat de l'escriptura allò que permet relacionar una oralitat heterogènia amb una pràctica escrita homogènia. I com a conseqüència, és allò que ens duu a creure que, encara que parlem diferent, «tenim la mateixa llengua».

En el pensament occidental, tots, ja ho sé, tendim a creure que el millor fóra que hi hagués un lligam més estret entre oralitat i escriptura. És una creença que es fona-

menta en la idea que l'escriptura no és res més que una representació de l'oralitat. És per això que tanta gent de vegades reclama que s'escrigui com es parla o que es parli com s'escriu. I també és per això que quan des d'Occident fem la història dels diferents sistemes d'escriptura tendim a considerar que el progrés és un camí que duu inexorablement i felicitament cap a l'alfabet, és a dir, cap al sistema d'escriptura que presenta la relació més estreta entre oralitat i escriptura. En el segle XVIII, quan Rousseau feia referència a les escriptures *pictogràfica*, *logogràfica* i *alfabètica* a l'*Essai sur l'origine des langues*, ja explicitava paradigmàticament aquesta idea: «Aquestes tres maneres d'escriure es corresponen d'una manera gairebé exacta als tres estadis diferents segons els quals podem considerar els homes units en una nació. La pintura d'objectes és apropiada als *pobles salvatges*, els símbols de paraules i de proposicions a un *poble bàrbar*, i l'alfabet als *pobles civilitzats*.»⁶

Però si afrontem el problema sense prejudicis etnocentristes, de seguida ens adonarem que els sistemes d'escriptura no alfabètics, molt més equívocs, són tan eficaços com els sistemes d'escriptura alfabètics. L'elecció d'un sistema d'escriptura és sempre interessada i es troba condicionada per molts factors. És cert que la utilització dels «logogrames» en l'escriptura xinesa, que es relacionen amb unitats mínimes de significat i no pas amb unitats fòniques, comporta una escriptura amb una quantitat de signes enorme: per escriure perfectament el xinès, per exemple, s'han de conèixer uns quaranta-nou mil logogrames, i, en canvi, les llengües romàniques utilitzen, per escriure, menys de trenta lletres i alguns pocs signes diacrítics. Per això la democratització de la llengua escrita és molt més difícil en xinès que en qualsevol de les nostres llengües. Però també és cert que en el cas de les llengües orals de la família xinesa, que són set o vuit i molt diferents les unes de les altres,⁷ sempre ens referim a una *única llengua xinesa* i que, en canvi, en el cas de les llengües romàniques parlem d'una *llengua portuguesa*, una *llengua catalana*, una *llengua francesa*, una *llengua castellana*, una *llengua romanesa*, una *llengua corsa*, etc. Les diferències entre cadascuna de les llengües orals xineses són, com a mínim, tan grans com les que podem trobar entre cadascuna de les llengües romàniques. Però en el cas de la família xinesa, i com a conseqüència d'haver adoptat una escriptura molt més equívoca, ha estat possible de mantenir una única llengua escrita i, consegüentment, la percepció d'una llengua xinesa també única. I això és el que es pretenia. I, en

6. Edició crítica de Ch. PORSET, Burdeus, 1970. El subratllat és meu.

7. Les llengües de la Xina: el mandarí (*putonghua*), al nord, amb Pequín com a capital, parlat pel 70 % de la població xinesa; el wu, amb Xangai com a capital; el gan; el xiang; el min del nord; el hakka; el min del sud, i el yue, amb Canton com a capital.

canvi, en el cas de les llengües romàniques, com a mínim des dels inicis de l'edat moderna, més que una llengua romànica única (una mena de «llengua romana») es perseguia una llengua per a cada projecte nacional. I per aconseguir-ho ja anava bé l'escriptura alfabètica rebuda de la tradició grecollatina.

Aquesta utilització de les llengües a l'Europa moderna marca el significat últim del que es coneix com la *questione della lingua*, que ha centrat tots els debats lingüístics des del segle XV fins avui: el desig de fragmentar la Romània i utilitzar les llengües per afavorir el pas de l'Europa universal medieval a l'Europa moderna de les nacions.

4. L'equivocitat de l'escriptura explica, certament, com es pot crear, posant en relació una llengua escrita amb una pluralitat de realitzacions orals, la representació, *tout court*, d'una única llengua. Són les normes (en aquest cas, les normes ortogràfiques) les que ho fan possible. Però, què són les normes? Quina transcendència hem de donar a l'afirmació que són les normes, les ortogràfiques i les altres, les que creen la idea de la llengua?

Una norma és una afirmació sobre *com ha de ser* una cosa i no pas sobre *com és*. Una «norma», en aquest sentit, és sempre prescriptiva i es diferencia, clarament, d'una descripció. *Parlem com parlem i escrivim com s'ha d'escriure*. Les ciències normatives, i em penso que les ciències socials són en bona part d'aquesta mena, no juguen amb el concepte de *veritat*. Per això abans deia que la llengua, en tant que «imatge», no coincideix, i *potser cal que no ho faci*, amb l'objecte que representa (el conjunt de «fets pròpiament lingüístics» i, doncs, una realitat plena de variació lectal). Les normes, en canvi, sempre s'associen a «valors»: no descriuen propietats intrínseques de l'objecte que descriuen, però, en canvi, sempre comporten una avaluació i una classificació. Per això van associades a conceptes com *bo, dolent, millor, preferible*, etc. Les normes «prescriuen un model» i, en aquest sentit, sempre originen un sistema jerarquitzat en el qual esdevé fonamental l'*hegemonia* que, normalment, és monopolitzada per un dialecte «real». Dir que la llengua s'explica per les normes i que aquestes s'associen a valors equival a dir, i això és molt important, que darrere de les normes hi ha sempre una finalitat perseguida: una proposta de futur. I em penso que aquesta proposta de futur és, precisament, *la construcció, la imposició i el manteniment de la llengua a partir d'un dialecte real*, que en el començament va coincidir amb la llengua escrita i després, i amb una eficàcia extraordinària, amb la llengua escrita també impresa. Em costa de dir-ho, però tinc la impressió que quan intentem explicar les «llengües», és a dir, quan fem ciència lingüística, estem parlant d'uns objectes amb la finalitat, també, de crear-los, imposar-los i mantenir-los. Des d'aquest punt de vista, he de reconèixer que el caràc-

ter no necessari d'unes normes concretes (que sempre són canviables) pot explicar les eternes *querelles* ortogràfiques relacionades amb els intents de modificar el mapa de les llengües. Només un exemple. La pretensió de fer que *danès, noruec i suec* siguin llengües diferents ha comportat que textos orals molt semblants avui s'hagin passat a escriure de tres maneres diferents. Per això, i a l'inrevés que a la Xina, aquests tres països s'entenen oralment i, en canvi, no s'entenen per escrit. I aquest fet ha reforçat la idea que realment eren tres llengües diferents. No hi ha gens d'innocència, certament, darrere les baralles ortogràfiques. Antonio Gramsci ho va explicar molt bé: la *llengua normativa*, que per Gramsci és, sense adjectius, la llengua, es construeix a través «dal controllo reciproco, dall'insegnamento reciproco, dalla "censura" reciproca».⁸ Ja sé que aquestes són, avui, expressions de poc valor a la borsa intel·lectual. En nom d'una llibertat fictícia o, fins i tot, en nom d'una pretesa simplificació en l'aprenentatge i en l'ús de la llengua s'ha menyspreat l'ortografia, és a dir, en un sentit ampli, *les normes lingüístiques* que lliguen la llengua escrita amb els dialectes orals. I de vegades fins i tot s'ha racionalitzat teòricament aquest menyspreu. Però les normes són més importants del que pensem: són allò que articula aquella estructura cognitiva — una determinada representació de la realitat i no una altra— que fa que les llengües de què parlem acabin sent les que són i no unes altres. I això per tres raons.

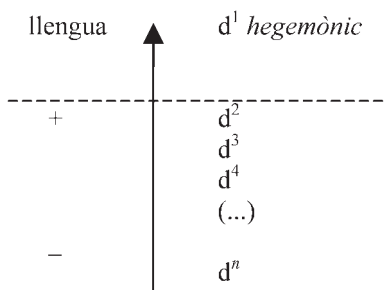
1) En primer lloc, perquè, com ja he dit, és a través de la regulació de l'equivocitat que una parcel·la del continuu lingüístic, caracteritzat per la variació i, doncs, mancat d'homogeneïtat i de percepció unitària, pot projectar-se en una única llengua escrita que és la de tots sense coincidir amb la de ningú. Aquesta, la llengua escrita, es converteix en una mena d'objecte —pateix en definitiva un clar procés de reificació— que immediatament passa a representar d'una manera unitària i exclusiva la realitat plural de l'oralitat, que, d'aquesta manera, és ocultada. Aquesta reificació s'ha de relacionar, encara que avui no podré parlar-ne, amb tota l'enginyeria lingüística representada per gramàtiques i diccionaris. És el procés de *gramatització*.⁹ I crec que el model llatí en què s'ha basat des del Renaixement tot aquest treball lingüístic ha estat fonamental: com que el llatí era una llengua morta fonamentalment escrita, no tenia dialectes orals. La variació, per tant, no podia ser considerada en les gramàtiques del llatí i, consegüentment, quan van esdevenir el model de totes les gramàtiques de les llengües vives, van impedir la consideració de la variació.

8. Antonio GRAMSCI, «Note per una introduzione allo studio della grammatica», a *Letteratura e vita nazionale*, Torí, 1975.

9. Silvain AUROUX, *La révolution technologique de la grammatisation*, Lieja, Mardaga, 1994.

Però cal no oblidar que la llengua, jo penso que inicialment l'escrita i la impresa (avui en diríem l'*estàndard escrit*), i només més tard una projecció de l'escriptura en un estàndard oral, també és, a més de llengua, un dialecte. Però no pas un dialecte qual-sevol. Perquè la línia que uneix l'espai de la llengua i l'espai dels dialectes és un contínuum en el qual aquests s'ordenen jeràrquicament sota la pressió del prestigi absolut de la llengua (L^1). Per tant, el dialecte que ha aconseguit identificar-se amb la llengua (d^1) esdevé el dialecte hegemònic que pretén fer coincidir, ni que sigui en l'imaginari, l'espai de la llengua i l'espai dels dialectes, és a dir, fer-nos creure que tota la comunitat «té la mateixa llengua». I si ho aconsegueix, la llengua es converteix en el marcador fonamental de la identitat col·lectiva (figura 1).

FIGURA 1
Llengua i dialectes

2) En segon lloc, perquè les normes lingüístiques, en tant que normes socials, tenen un paper integrador d'una força enorme. No és pas casual que el concepte de *comunitat lingüística* s'hagi definit com aquella parcel·la de la societat que s'ha adherit, de vegades problemàticament, a les mateixes normes lingüístiques. Una comunitat implica un «saber com relacionar-se» amb els altres membres perquè tots compartim unes mateixes pautes de comportament. Aquestes pautes —les normes, en definitiva— constitueixen un element fonamental de la *identitat social* amb què fins fa ben poc hem regulat la vida del grup. Avui, certament, aquestes pautes han mig desaparegut i no sabem ben bé on trobar una identitat. Com ha posat de manifest Zygmunt Bauman,¹⁰

10. Benedetto VECCHI (cur.), *Intervista sull'identità*, Roma i Bari, Laterza, 2005, p. 25. L'obra de Lars Dencik a què fa referència Bauman és «Transformation of Identities in Rapidly Changing Societies», a Mikael CARLEHEDEN i Michael HVIID JACOBSEN (ed.), *The Transformation of Modernity: Aspects of Past, Present and Future of an Era*, Aldershot, Ashgate, 2001, p. 194.

[...] des del moment en què la identitat perd els seus ancoratges *socials* que la fan aparèixer com una cosa «natural», predeterminada i no negociable, la «identificació» esdevé cada cop més important per a aquells individus que busquen desesperadament un «nosaltres» del qual formar part. Com ha explicat Lars Dencik, que escriu a partir de l'experiència escandinava:

Les afiliacions socials, més o menys heretades, que tradicionalment s'ha considerat que defineixen la identitat dels individus —raça, [...] gènere, país o lloc de naixement, família i classe social— avui estan [...] passant a ser menys importants, diluïdes i alterades, en els països tecnològicament i econòmicament més avançats. Al mateix temps podem assistir a un fort desig i a diverses temptatives de trobar o fundar nous grups que puguin donar als seus membres un sentit de pertinença i facilitar la construcció d'una identitat. D'això en deriva un sentiment d'inseguretat cada cop més gran.

3) En tercer lloc, perquè, un cop establerta una clara divisió entre *la llengua i la realitat lingüística lectal* en la qual aquella té un paper hegemònic (no hem d'oblidar que és el domini de la llengua correcta —per això els valors són tan importants— allò que serveix per a la discriminació social),¹¹ comencen a operar diverses formes de censura (i l'autocensura no és de les menys importants) per a l'apropiació d'aquella. En aquest sentit, *la convicció que el domini de les normes és accessible a tothom a través de l'estudi i de l'esforç té un paper fonamental en la construcció del grup*. La llengua és percebuda, així, com una cosa teòricament socialitzable. Les normes, per tant, esdevenen una condició de la democratització de la vida social. Si m'he permès de dir que la llengua és «teòricament» socialitzable és perquè són altres raons, especialment la desigualtat en l'accés a l'educació, les que de vegades no permeten que es generalitzi aquest accés. Però no són les normes les que ho han impedit o encara ho impedeixen, sinó que són altres desigualtats socials. I, en aquest sentit, l'ortografia no té res a veure, com a mínim avui, amb pretensions elitistes i excloents, com tantes vegades se'ns ha volgut fer creure. Més aviat al contrari. A la França dels segles XVI i XVII, per posar un exemple, la creença que el domini de *le bon usage*, de «la llengua bona», en definitiva, estava a l'abast de tothom a través de l'esforç va tenir una força enorme en la construcció de la monarquia absoluta, perquè va posar les bases per sostreure el monopoli aristocràtic del domini de la llengua.¹² I la mateixa idea, quan la Revolució Francesa va afavorir amb l'educació la generalització del domini de les normes, va possibilitar que la llengua esdevingués llengua estatal.

11. Josep MURGADES, *Llengua i discriminació*, Barcelona, 1996.

12. Danielle TRUDEAU, *Les inventeurs du bon usage (1529-1647)*, París, 1992, p. 42.

És probable que aquest potencial de les normes expliqui per què són tan difícils de canviar. Els exemples són nombrosos. França, Alemanya o el PALOP (Països Africans de Língua Oficial Portuguesa) han intentat recentment reformar les seves ortografies. Tots els intents, arribats a l'any 2000, han fracassat. I sempre per la resistència dels usuaris.

5. Una darrera observació sobre l'ortografia. Ja m'he referit al fet que la llengua escrita, que necessàriament comporta una ortografia, ha estat determinant en la construcció de la llengua. De fet, penso que la història lingüística europea ha estat, des del segle VIII fins al segle XX, un llarg camí cap a l'Europa de les llengües. En altres llocs he proposat que a l'Europa romànica, després de la caiguda del llatí com a llengua institucional de l'Imperi i després de la seva fragmentació en multitud de microllengües, la construcció de l'Europa de les llengües ha passat per tres etapes fonamentals: l'escripturació entre els segles VIII i X, la codificació i l'accés a la impremta entre els segles XV i XVI i l'estatalització dels segles XIX i XX. Aquest esquema podria representar la història (figura 2).¹³

Hi ha molts aspectes de l'escriptura que hauríem d'estudiar. Un dels més importants fóra, per exemple, el paper que l'escriptura ha tingut en el desenvolupament del pensament racional.¹⁴ Però no és aquest el lloc on fer-ho. Aquí em limitaré a insistir en un altre aspecte de la reificació de la llengua produïda per l'escriptura i sobretot per l'accés a la impremta. Oralitat i escriptura es diferencien per molts aspectes. Els estudiosos oposen habitualment el caràcter efímer al caràcter estable, la contextualització enfront de la descontextualització, la submissió al temps i a l'espai del parlat enfront de la duració i la transportabilitat de l'escrit, etc. Pocs han destacat que el text escrit és *reprocessable* i que, en canvi, el text oral no ho és. Podem, efectivament, rellegir un text tantes vegades com vulguem. Però un text oral desapareix tan bon punt ha estat escoltat.¹⁵ Aquesta característica ens situa de ple en la posició del receptor del text escrit: en la posició del lector, en definitiva. La lectura, efectiva-

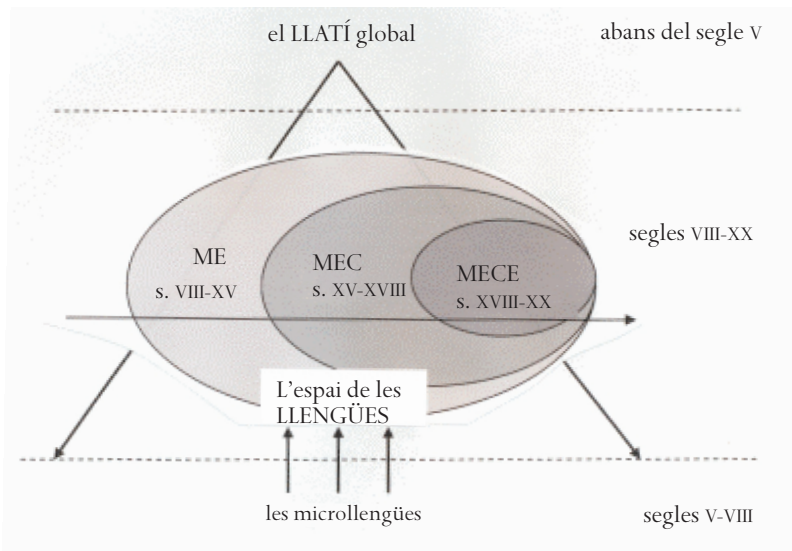
13. Josep M. NADAL, «Tenir la mateixa llengua»: *Llengües, fronteres, magnituds*, Congrés de l'AISC, Nàpols, 13-16 d'octubre de 2005, p. 13 (ME = microllengües escripturades; MEC = microllengües escripturades i codificades; MECE = microllengües escripturades, codificades i estatalitzades).

14. Vegeu especialment Jack GOODY, *The Domestication of the Savage Mind*, Cambridge, 1977, i *The Logic of Writing and the Organization of Society*, Cambridge, 1986.

15. Alguns creuen que la gran novetat del segle XXI és que el text escrit dels xats, l'escriptura més freqüent avui en dia, desapareix després de ser emès. Per això representa una nova fase de la història de l'escriptura. Vegeu Massimo ARCANGELI, *Lingua e società nell'era globale*, Roma, Melteni, 2005, p. 35.

ment, és l'activitat amb la qual ens fem nostre un text escrit que només té sentit per aquesta possibilitat de lectura. El lector és, així, una peça clau en la percepció de la llengua: és ell qui es posa, a través del text, davant de la llengua objecte (gairebé una cosa) i, consegüentment, és en el lector on més clarament impacta el constructe. Però des de quan hi ha, com una cosa habitual, lectors? No podem dubtar que des de la impremta.¹⁶ I aquests lectors, com llegeixen?

FIGURA 2
Història de la construcció de l'Europa de les llengües

La major part de les històries de la lectura (occidental)¹⁷ fan referència a un pasatge de *Les confessions* (VI.3) on sant Agustí explica que l'any 384 el sorprenia la manera de llegir de sant Ambrosi: «Quan llegia els seus ulls recorrien les pàgines i el seu cor penetrava el sentit; però la seva veu i la seva llengua descansaven. Moltes vegades, essent-hi jo present, [...] el vaig veure llegir en silenci i mai de cap altra manera.» La lectura es feia, fins ben bé al segle VII, en veu alta, i, quan no era així, el lector, com sant

16. Giovanni SARTORI, *Homo videns...*, p. 29.

17. Vegeu Guglielmo CAVALLO i Roger CHARTIER, *Storia della lettura*, Roma i Bari, 1995, i Alberto MANGUEL, *A History of Reading*, Toronto, 1996 (n'he llegit la versió italiana: *Una storia della lettura*, Milà, 1997).

Ambrosi, produïa estranyesa als que el veien llegir sense moure els llavis. A partir del segle VII va començar a introduir-se la lectura silenciosa, que no es va convertir en l'única manera habitual de llegir fins força més tard. De fet, encara a la crònica de Jaume I es fa referència a «aquells que oiran aquest llibre». El pas de la lectura en veu alta a la lectura silenciosa va ser un fet determinant per a l'escriptura. Per primera vegada l'autor es veia impel·lit a organitzar les pàgines i, a la llarga, tot el text per fer-ne més fàcil la lectura. Per posar només un exemple, és la lectura silenciosa allò que fa inevitable l'escriptura discontinua, és a dir, la separació de les paraules.¹⁸ Però allò que m'interessa destacar és un altre fet. La lectura en veu alta i la lectura silenciosa han condicionat dues menes d'ortografia: aquella, una ortografia que ajudava el lector a pronunciar en veu alta un text, i aquesta, una ortografia que ajuda el lector a *mirar i reconèixer* el text. La diferència és fonamental: es tracta d'ortografies amb graus molt diferents d'artificialitat.¹⁹ És en aquest sentit que, a mesura que s'ha aprofundit en l'alfabetització i que, a més, s'ha anat generalitzant, la llengua escrita s'ha anat independitzant de la llengua parlada i l'ortografia ha anat dotant-se d'uns elements innecessaris i estrictament visuals sense els quals un text es fa enormement difícil de llegir, a menys que es recorri a una segona lectura, i, aquest cop, en veu alta.

És així com llegireu els textos següents. Després d'un intent fallit de lectura silenciosa, tots passarem a la lectura en veu alta (encara que no cal que se senti allò que es llegeix). Aleshores, i només aleshores, entendrem el text.

a) Aquest primer text l'he tret d'una acta oficial d'un partit de futbol de categoria «regional»:

Espusion al equipo del Morell al dosar n10 Antonio Mari Cartaña. por agresion an un contrario.

Es pusion al equipo del Vallmoll al dorsar n(?) Juan Palacín Torres por disir cabro y go deputa y agreccion al coligiado, y al dorsar n7 Daniel Nefe Acejandre por agridi a un contrario.

El partido fuel su pendido an minuto 43 dela primera parte a razon del lagreccion de ambos jugadore y aber inbacion de campo por parti del Vallmoll, ganado el Mores por tres a uno.

El jugador n3 del Morell Jesus Garcia seizo daño el epie derecho.

18. Paul SAENGER, *Space Between Words: The Origins of Silent Reading*, Califòrnia, Stanford University Press, 1997.

19. Bernard CERQUIGLINI, *Le Roman de l'orthographe: Au paradis des mots, avant la faute. 1150-1694*, Hatier, 1996.

Firmado: el coligiado.

El delegado del Vallmoll se nego a paga el recibo, lo que ago cortar a los esfesto purtuno.

b) Aquest exemple l'he elaborat jo mateix. El text base és del llibre de Narcís Comadira *L'ànima dels poetes*.²⁰ Però en podia haver triat qualsevol altre. Hi he aplicat una única simplificació ortogràfica: he tret els espais en blanc que habitualment separen les paraules. El resultat és il·legible silenciosament:

araquejatenimsantjordialesenvistesambelsseusllibresillessevesrosesaraquecomen-
çaaquellaèpocadelanyquedurantunsdieslagentesrecordadelapoesiaidelspoetesés-
tempsdelibresideliteraturahauriadertambéeltempsdellegirperòfamassabon-
tempselfdiashaallargatiles pulsionsconviden mésadaltresdedicacionsmésactives

c) El text següent és un document real emès per un jutjat l'any 2005. És difícil de creure, però és un text de veritat. Després d'unes anotacions relatives als fets denunciats, acaba amb unes advertències en castellà, molt mal escrites, i amb la traducció corresponent al català, que és el que ara dono:

entregantal-hi cedula, advertiuli de les conseqüències legals de la seva incompar-
raixencia te establertes, de no esser l'interessat te l'obligacio d'entregarli al mateix
baig els apercebiments legals que n'hia lloc a dret.

d) Aquest altre text darrerament ha circulat força per Internet. Fa referència d'una manera molt clara a la lectura visual. Crec, però, que afegeix un element molt important en la lectura: la memòria i l'expectativa. Quan llegim sembla que la imatge d'un mot, una mena de dibuix, ens duu a la memòria (visual?) on tenim emmagatzemades totes les paraules ja vistes. Si no hi reconeixem el dibuix passem a la lectura en veu alta. Quan llegim, a més, alguns elements de cada paraula —per exemple les *q*, *b*, *p*, *h*, que sobrepassen la línia estricta— ens creen una expectativa, una mena d'anticipació de la paraula. Vegeu primer a [a] una llista de mots irrecognoscibles i, per tant, incomprendibles. Després a [b] un text amb aquests mateixos mots, que, ara sí, podem entendre sense problemes:

20. Narcís COMADIRA, *L'ànima dels poetes*, Barcelona, 2002, p. 67.

[a]

Sgeun	Tnatos
Ipmotra	Aoñs
Esetn	Psicion
Lerelo	Ignlsea
Cocrrtea	Rsteo
Uicna	Pordas
Ltears	Csoa
Etsan	Colgeio
Ttaolmntee	Mrieda

[b]

EL ODREN NO IPMOTRA

SGEUN UN ETSDUIO DE UNA UIVENRSDIAD IGNLSEA, NO IPMOTRA EL ODREN EN EL QUE LAS LTEARS ETSAN ERSCHIATS; LA UICNA CSOA IPORMT-NATE ES QUE LA PMRIREA Y LA UTLIMA LTERA ESETN ECSRITAS EN LA PSIOCION COCRRTEA.

EL RSTEO PEUDEN ETSAR TTAOLMNTTEE MAL Y AUN PORDAS LERELO SIN POBRLEAMS, ESTO ES PQUORE NO LEMEOS CADA LTERA POR SI MSIMA, SNIO LA PAALBRA EN UN TDOO.

PRESNOAMELNTE ME PREACE ICRNEILBE.

TNATOS AOÑS DE COLGEIO A AL MRIEDA.

e) Finalment, vegeu un text (aparegut a *El Temps*) escrit per l'Onkle Angel, un gitano de Lleida:

Els kalos bam lligerar de la indie milenarie i els lakros (?) mos ban pena kesiñabem (?) lalegrie de las festetes del pla' kins gitanos mes graciosos kins kalos mes elegans tenen kaste i elegansie i son mol bons negosians son fundados de la festa i fan bone germano entre gitanos i paios ban krea el karinklo i aki comence seños kulture i tradisions am garrotins i farrukes i am rumbetes i sandos akeste feste seños atrabesara fronteras a galicie i perpiña a girone i figeres sirem los mes karrinklos pero os puk asegura ke agon estarem los de lleide sempre sirem los millos.

I os kontare lo mes gran kuan lorke le diu
al dali amik marchem kapa lleide bui
koneise els garrotins

No ba puge se
Onkle angel

ELS KALOS·DAM·LLIGERA·DE LA·INDIE·M'EEU·ARTIE
 I ELS LAKROS·MOS·BAN·PENNA·KESI·M'ABEM·LA·LEGRIE
 DELA·S·FESTETE·S·DEL·PLA·KINS·GITANOS·MES·GRACIO
 SOS·KINS·KALOS·MES·ELEGANS·TENEN·KASTE·ELEGAN
 STE·ISON·MOLBONS·NEGOSIANS·SON·FUNDADOS·DE·LA·FETI
 I·FAN·DONS·GIER·MANO·ENTRE·GITANOS·IPALOS·BANKREA
 EL·KARINKLO·I·TANT·KOMEN·EISE·MOS·KULTURE·IT·ADISIONE
 AM·GARROTINS·I·FARRUKES·AMB·UMBETES·I·SANDOS·
 AK·ESTE·FESTE·SE·MOS·ATRA·DE·SIRA·FRONTELES
 AGALICIE·I·PER·PI·MA·A·GIRONET·FIGERES·
 SI·REM·LOS·MES·KARRINKLOS·PERO·OS·PURA·SEGURA·KE
 AGON·ESTAREM·LOS·DE·LEIDE·SEMPRE·SI·REM·LOS·MI
 LLOS·

 IOS·KONTARE·LO·MES·GRAN·
 KVAN·LOR·KE·LEDIU·AL·DALI·
 AMIK·MAR·CIEM·KAPALLEIDE·
 BLI·KONEISE·ELS·GARROTINS·

 NO·BA·PU·GE·E·
 ONKLE·ANGEL·

Llegir equival, certament, a *mirar i reconèixer*. L'alfabetització ens hi ha dut a partir d'una lectura inicial basada més en l'oïda. En certa manera s'ha produït un retorn als pictogrames. Només allò que ja hem vist escrit alguna vegada se'ns fa comprensible en la lectura silenciosa. I en aquest reconeixement tenen un paper determinant tant les convencions ortogràfiques, per més estranyes i complicades que ens puguin semblar, com altres característiques materials de les lletres o del conjunt de la plana. «Lortgrfia ja nté kp sntit», afirmava un periodista fa poc temps en fer referència al nou llenguatge dels mòbils. He d'advertir, molt de passada, que aquest llenguatge dels mòbils és encara més visual, i, doncs, més pesat d'ortografia. Però avui, si volem

continuar sent una societat alfabetitzada i si volem una llengua (i d'això ja no n'estic del tot segur), l'ortografia té tot el sentit perquè forma part, i no pas d'una manera poc important, del mecanisme amb què es construeix, s'imposa i es manté una llengua. Qualsevol llengua, és clar. També el català.

Joan MARTÍ I CASTELL i Josep M. MESTRES I SERRA [cur.]

El llibre i la lectura: una revolució en la història de la humanitat: (Actes del seminari del CUIMPB-CEL 2005)

Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2007, p. 151-155

DOI: 10.2436/15.0100.01.10

L'impacte de les noves tecnologies sobre la lectura i l'escriptura

Miquel Siguan

Catedràtic emèrit de la Universitat de Barcelona

El progrés de l'electrònica i de la informàtica està afectant profundament totes les nostres activitats, entre les quals la manera com utilitzem la lectura i l'escriptura. Els canvis són tan profunds i tan ràpids que es fa molt difícil avaluar-ne la influència, però, en tot cas, no és difícil advertir que bona part d'aquestes innovacions no fan sinó precipitar canvis iniciats molt abans.

Per orientar la meua reflexió, consideraré aquests canvis en tres àmbits diferents:

- El llibre i les seves funcions en la nostra cultura.
- L'escriptura com a eina de comunicació.
- La literatura i els hàbits de lectura.

El llibre i les seves funcions en la nostra cultura

Si mentre estic posant per escrit aquest comentari sento el desig de consultar una dada —per exemple: és veritat que Shakespeare i Cervantes són rigorosament contemporanis?—, puc, com hauria fet fa uns anys, alçar-me i buscar la resposta entre els meus llibres, o fins i tot anar a una biblioteca pública, però avui no necessito fer-ho: en el mateix ordinador amb què escric i amb un parell de clics, en un moment trobaré a Internet les dades que busco. És, evidentment, una gran comoditat, i encara que jo ja era ben gran quan em vaig habitar a treballar així, ja no sabia fer-ho d'una altra manera. Però no tot són avantatges en aquesta facilitat; de fet, no és difícil advertir que es tracta de la culminació d'un procés que ha portat a marginar el llibre.

El que anomenem *la cultura europea* o, més senzillament, *la història d'Europa* és el pro-

ducte d'una successió de llibres. A les universitats medievals, l'ensenyament es fonamenta en la reflexió i la discussió a partir de textos enfrontats, i el resultat es tradueix en nous llibres. La nova ciència de la naturalesa sorgeix en observatoris i en laboratoris, però es concreta en llibres, que, al seu torn, serviran d'esperó per a nous avenços. Altres llibres ofereixen una fonamentació racional a l'ètica i del progrés de la humanitat. Ser capaç de llegir, de llegir llibres, es converteix en un dret de tots els ciutadans i en una condició del progrés. I la impremta multiplica els llibres a la disposició del públic. Apareixen les biblioteques públiques, amb les quals apareixen els catàlegs i els manuals i els compendis i també les enciclopèdies. No n'hi ha prou de saber llegir per orientar-se entre tants llibres; cal tenir un mínim de cultura general que permeti situar una qüestió particular dins d'un conjunt i que orienti cap als llibres on es pot aprofundir. Aquest és l'objectiu de l'educació: posar l'alumne en situació de trobar el seu propi camí dins la totalitat de coneixements que ofereixen els llibres. I aquesta cultura general és, sobretot, el que pretén oferir l'educació secundària que serveix de porta a la universitat.

Generalitzar per a tothom una cultura general bàsica seria la contribució del sistema educatiu al progrés de la humanitat. Aquest objectiu, clarament enunciat per la Il·lustració, ha trobat, però, un inconvenient: el coneixement científic, que ha acabat per convertir-se en el coneixement per excel·lència; és un coneixement especialitzat que com més avança més s'especialitza. I si avui el progrés s'entén com un avanç en l'especialització, la importància del llibre com a vehicle d'una cultura general com més va més disminueix.

Il·lustraré amb una anècdota el que pretenc dir. Fa molts anys, la primera vegada que vaig estar als Estats Units, vaig visitar la casa d'un col·lega professor universitari. Era una casa molt agradable, amb moltes comoditats, però en la qual, per a sorpresa meua, no hi havia llibres. O, per ser més exacte, sí que n'hi havia —alguns de crims, el darrer *best-seller*, llibres de cuina, manuals de jardineria, guies de telèfons i repertoris semblants—, però no el que a mi em semblava la biblioteca pròpia d'un professor universitari. Quan discretament vaig preguntar on tenia el lloc de treball i on tenia els llibres, em va aclarir que ell no treballava a casa, sinó al seu despatx a la universitat, i que allí utilitzava els llibres i les revistes de la biblioteca universitària, i va afegir que estar al corrent de les darreres novetats en el seu camp seria una despesa que ell no es podia permetre. I no va dir, però vaig entendre, que els llibres de la seva especialitat, quan deixaven de ser actuals, ocupaven un espai que tampoc no estava disposat a cedir a casa seva. Doncs no cal dir que el meu col·lega avui en té prou amb un ordinador i un accés a Internet per disposar de tota la informació que li permet estar al

corrent de les darreres novetats en el seu camp de treball i possibilitar nous avanços. O sigui que, molt més encara que fa trenta anys quan el vaig visitar, el meu col·lega pot prescindir dels llibres.

L'escritura com a eina de comunicació

L'escritura ha sigut el gran mitjà per a la comunicació entre persones situades a distància, o sigui, el que s'anomena *correspondència epistolar* —les cartes—, i per a moltes persones, al llarg dels segles des que es va difondre l'escritura, portar al dia la seva correspondència era una ocupació important. Les cartes permetien comunicar informació de molts tipus i permetien planejar accions conjuntes, però servien també per expressar els propis sentiments i influir en els sentiments dels corresponents, ja que, en principi, la correspondència era sempre recíproca. I en aquest panorama la correspondència amorosa ocupava un lloc important.

L'escola preparava per a aquesta activitat epistolar. La cal·ligrafia es justificava perquè la carta fos llegible per als altres, i a més l'escola proposava regles i models de correspondència epistolars. Per altra banda, el fet d'escriure cartes obligava a reflexionar sobre la pròpia intimitat. L'escritura de cartes s'acompanyava sovint de la redacció d'un diari.

Des de fa un segle, el telèfon ha multiplicat les possibilitats de comunicació a distància, i no diguem actualment el mòbil. I no sols s'ha facilitat la comunicació oral, sinó també l'escrita: el correu electrònic, els xats, els blocs, els missatges escrits per mòbil...

Amb aquestes innovacions tècniques les possibilitats de comunicació a distància s'han multiplicat, són comunicacions més ràpides i poden arribar més lluny i a més persones. Però clarament són diferents de les cartes antigues, són comunicacions menys pensades, menys elaborades, més a prop del llenguatge oral.

Més encara. Amb facilitat són comunicacions a distància entre persones que prèviament no es coneixen i que potser no estaran mai físicament a prop. Fins i tot es pot fingir una identitat per comunicar-se amb un corresponent, que potser al seu torn també fingeix.

En el límit, així com la correspondència tradicional servia per mantenir i enfortir els contactes malgrat la distància, la comunicació actual afavoreix l'aïllament dels individus en relació amb els seus pròxims.

La literatura i els hàbits de lectura

En tots els temps, el que anomenem *literatura* ha sigut per al lector una manera agradable de passar el temps lliure, experimentant emocions estètiques o senzillament deixant volar la fantasia. En una època en què la literatura, igual que totes les arts, busca l'experimentació, es pot pensar que les tècniques informàtiques obren nous camins a l'experimentació amb les paraules i propiciaran així l'aparició de noves formes literàries, però fins ara no sembla que això s'hagi produït.

La repercussió de la informàtica en el camp literari es pot considerar en una direcció diferent, les possibilitats que l'obra literària arribi als lectors per camins diferents dels tradicionals: la llibreria i el llibre. El llibre en suport informàtic i difós a través d'Internet és una possibilitat real, però que fins ara ha estat poc utilitzada. Decididament, els lectors prefereixen llegir amb un llibre a la mà.

Al meu parer, la repercussió més clara de l'electrònica i de la informàtica sobre la lectura d'obres amb intencions literàries és ben senzill d'advertir. La lectura exigeix temps lliure, temps per a un mateix, i la tècnica moderna ha multiplicat els instruments que ocupen d'una altra manera el nostre temps lliure. La ràdio, la televisió, els jocs electrònics, la xarxa Internet, que permet tota mena de comunicacions a distància...

El doctor Finestres, un erudit del segle XVIII que fou professor a la Universitat de Cervera, tot just jubilat, en una carta a un amic, li explica els seus plans, entre els quals hi ha el de rellegir la *Iliada*. Recorda que al llarg de la seva vida l'ha llegida un parell de vegades, però ara, com que tindrà tot el temps del món, podrà llegir-la a gust, assaborint cada frase. No cal dir que al segle XVIII, ni a Cervera ni enlloc, la major part de la població, àdhuc jubilats, no tenia tant temps com el doctor Finestres, però també és cert que avui la majoria de la població, per assegurar-se la subsistència, ha de treballar molt menys que els pagesos de Cervera, i en canvi tampoc no troba temps per llegir. Fins i tot quedant-se a casa, la televisió, els jocs d'ordinador o els xats per Internet ocupen les hores que en altres temps podia haver dedicat a la lectura.

Caducitat del suport

En un món progressivament accelerat, la informació envelleix ràpidament, i, consegüentment, els llibres que la vehiculen. I en un món llançat a la novetat, els productes literaris també envelleixen ràpidament. Però val la pena recordar que el

suport físic dels llibres tampoc no té una vida il·limitada, i que, al llarg del temps, aquesta vida és cada vegada més curta.

Poques coses admirem més un afeccionat als llibres que tenir a les mans un còdex medieval. Els primers llibres impresos, els incunables en conjunt, es mantenen molt bé. En canvi, els llibres impresos a partir de finals del segle XIX, des que s'utilitzen àcids en la preparació de la pasta de paper, tindran una vida curta, i es diu que d'aquí a cinquanta anys, la majoria hauran desaparegut. I no diguem els periòdics.

Amb l'arribada de la informàtica, el ritme de la caducitat del suport de l'escriptura s'accelera: qui pot llegir avui els disquets que feiem servir fa quatre dies i que la majoria d'ordinadors actuals ja no accepten? I no sols caduquen ràpidament els suports físics, sinó que a més envelleixen els programes amb els quals s'organitzen les dades informatitzades: fitxers i bases de dades codificats fa uns anys han esdevingut il·legibles, perquè ningú ja no sap manejar els programes amb què es codificaren. O un fet més recent encara i més important: cada dia s'afegeixen a Internet dotzenes de milers de pàgines, i així augmenta contínuament el volum d'informació a la nostra disposició, però ningú no diu que cada dia milers i milers de pàgines deixen de ser mantingudes actives i desapareixen en un buit absolut.

Conclusió

Com a conclusió de tot el que acabo de dir, no sembla exagerat pensar que, abans de l'escriptura, la humanitat vivia en un temps intemporal que repetia indefinidament els mateixos cicles, i que la introducció i la generalització de l'escriptura i del llibre van instal·lar la humanitat en un temps històric que avança en una direcció determinada, un temps que prepara el futur recolzat sobre el passat, mentre que avui el desplegament de les noves tècniques per tractar i per transmetre informació limita cada vegada més el paper de l'escriptura i del llibre i ens porta a oblidar cada vegada més el passat, a ser incapaços de preveure el futur i a instal·lar-nos en un present absolut, que s'esgota en si mateix. Però probablement això és una interpretació exagerada influïda per la meua edat, que em porta a sobrevalorar el passat, i per les prediccions apocalíptiques que avui es fan sobre el futur del planeta. El més probable és que la humanitat, d'una manera o d'una altra, acabi assimilant les innovacions informàtiques i electròniques, les que avui coneixem i les que vindran, i que comenci així una nova etapa que avui ens costa imaginar.

Dones que llegeixen als quadres

Carme Riera

Catedràtica de Literatura Espanyola
de la Universitat Autònoma de Barcelona i escriptora

La imatge de la dona que llegeix travessa la història de l'art des de temps remots fins ara mateix. Sembla que una de les més antigues procedeix d'un mosaic de les ruïnes de Pompeia, avui conservat al museu arqueològic de Nàpols, en el qual apareix una dona amb un llibre i un llapis a la mà. La llegenda l'associa amb Safo de Lesbos, una lectora, que és alhora escriptora.

Entre les imatges més antigues de les dones que llegeixen als quadres hi ha dues figures força importants, una de sacra i una altra de profana. Em refereixo a santa Caterina d'Alexandria, que sempre és representada amb un llibre a la mà com a emblema de la seva saviesa, ja que fou capaç de discutir amb els homes més doctes, abans de ser martiritzada, i a Elionor d'Aquitània, l'escultura funerària de la qual ens la mostra també amb un llibre. Potser aquesta iconografia del llibre en les representacions femenines té un antecedent en el motiu de l'anunciació a la Verge Maria, molt reiterat a la pintura cristiana, d'Orient a Occident. Precisament allò que diferencia les anunciacions orientals de les occidentals és que la Verge, a les orientals, és sorpresa per l'àngel mentre descabdella una troca o maneja la filosa per tal de teixir el vel del temple. A les occidentals, per contra, i a partir del segle XII, llegeix un llibre. La diferència és enorme i definitiva. És clar que llegeix un text sagrat: els sants pares de l'Església varen decidir que es tractava d'un fragment de la profecia d'Isaïes: «Ecce virgo concipiet». Alguns artistes medievals varen posar a les mans de la Verge un llibre d'hores, en un anacronisme deliciós. Però no ho és menys el d'aquells que la representen amb una Bíblia, ja que la Mare de Déu no podia tenir al seu abast cap llibre sagrat, ni els textos sagrats dels jueus es divulgaven en forma de llibres... Però el fet és molt significatiu per a les dones, atès que la Verge s'imposa com un model femení. El pas de la filosa al llibre representa una conquesta: la dona, la de classe alta, cal posar

èmfasi en el fet, pot mostrar-se llegint en lloc de cosint o filant, la qual cosa implica un canvi: el llibre representa l'accés a la cultura.

Des de l'edat mitjana, la iconografia del llibre es lliga als clergues i a les dones, perquè l'experiència lectora és considerada contemplativa i no activa. Per això escau amb el tarannà pretesament femení, amb l'òrbita domèstica, amb el gineceu, que és un espai privat, però atenció: no allunyat de la cultura, o almenys de la cultura que es basa en la paraula.

Joanot Martorell, en una carta de batalla adreçada al seu cosí Joan de Montpalau, en la qual el commina a casar-se amb la seva germana Damiata, a qui aquest ha deshonrat, li escriu que les paraules amb les quals Montpalau intenta d'evitar el duel «partaguen a dones e a juristes los quals amb la ploma i llengua tenen llur defensió».

A l'art, de lectores profanes, també n'hi ha moltes, probablement més que lectors. Fins i tot en els retrats del *Matrimoni de burgesos desconeguts*, de Cornelis Ketel (segle XVI), ell apareix amb un mocador arrugat o amb una bossa per guardar-hi diners a la mà i ella amb un llibre. Probablement és un llibre de pietat, no d'entreteniment, o fins i tot de comptes domèstics on apuntar entrades i sortides, però, tot i això, és un llibre.

I què llegeix la dama retratada per Foschi entre el 1530 i el 1535? En aquest cas ho sabem, perquè el llibre que aguanta amb la mà dreta és una mica obert: són versos, versos d'amor que, tal vegada, l'han portada a l'estat malenconiós en el qual es troba... El vestit rosa —que l'amor s'hi posa, com molt bé assegura el rodolí— i el fet que amb l'altra mà agafi el cordó reforcen la referència de l'enamorament. El cordó al·ludeix a l'emblemàtic *ceste* de Venus, el cinturó amb el qual tancava totes les gràcies, tots els atractius, els somriures suggestius, els col·loquis més dolços, incitant al silenci i l'eloqüència dels ulls (figura 1).

Ara som al segle XIX. Homer, l'autor, es fa ressò d'un tipus de pintura en el qual les dones amb els llibres tancats a les mans es deixen anar, somien, com Bovary, en l'amor, fantasiegen i en aquest abandó es mostren vulnerables a les influències negatives de la lectura... Llegeixen pel seu gust. La lectura és un plaer solitari que permet imaginar-ne d'altres... Al segle XIX els moralistes tronen contra l'afecció de les dones a la lectura, més val que facin mitja o que brodin... Però els quadres amb dones soles que llegeixen i potser es rebel·len després de llegir, adonant-se del seu paper secundari i subsidiari, són molts. La dona ja no llegeix, com succeïa a la pintura sacra, per seguir les normes que els llibres imposen, ni tampoc no llegeix per ensenyar als seus fills a llegir, com passava als quadres on apareixia santa Anna i la Verge o la Verge i el nen Jesús, amb un llibre a la mà. Llegeix potser per cercar nous camins de llibertat...

FIGURA 1
Retrat d'una dama

I l'Helena de Kay, de Winslow Homer? Què llegeix, que l'ha deixada tan abatuda? (figura 2).

FIGURA 2
Retrat d'Helena de Kay

Quan algú afirma avui que les dones llegeixen més que els homes, jo li dic que això no passa ara sinó des de sempre. Fins i tot des de l'antiguitat, les dones, com a consumidoras de lectura, han propiciat el naixement d'algun gènere literari. Està demostrat que elles impulsaren a l'època hel·lenística un tipus de novel·la denominada *bizantina*, les protagonistes femenines de la qual representaven un paper tan actiu com els protagonistes masculins.

A Espanya, el naixement de la novel·la pastoral, l'ègloga en prosa, té a veure amb cercles femenins. Concretament, la *Diana* de Montemayor sorgeix perquè així ho demana Joana de Portugal, i la *Diana* de Gil Polo s'adreça a un grup de senyores valencianes. El mateix succeeix amb la novel·la cortesana i el públic femení. *María de Zayas* és en aquest sentit molt explícita. Tal vegada per això les seves obres són les més traduïdes després del *Quixot*. És, per tant, un ignorant aquell que considera com a fenomen actual el fet que les dones llegeixin més que no els homes. Ho han fet sempre. Naturalment, les que disposen d'oci i han tingut accés a la cultura.

Per això aquells versos del cant IV de l'*Orlando furioso* que descriuen l'escena entre Atalant i Bradamant són adients pel que tenen d'excepcionals. El mag Atalant combat amb un llibre a la mà, un llibre singular:

Font tancada d'on neix tanta meravella
que serà sovint la llança ben jugada.

Atalant empra el llibre per atacar i defensar-se. Els cops i les investides que reben els seus enemics són cops i investides que ell llegeix al llibre. L'amazona Bradamant lluita amb ell i està a punt d'ésser vençuda; aleshores empra un estratagema: es deixa caure del cavall. Atalant s'hi acosta per veure què li ha passat i aleshores ella li pren el llibre, i sense llibre Atalant és vençut. Bradamant, com a amazona, pertany al món femení. És una excepció que confirma la regla. Porta armes, i a les dones les armes els estaven vedades. L'excepció confirma que Bradamant es comporta com un home... Els llibres, les novel·les, més concretament, són cosa de dones. Per això en la consolidació de la novel·la vuitcentista les dones són primordials. La creació de la «Biblioteca de Damas», de l'editor valencià Cabrerizo, n'és un exemple, com ho és l'avís d'Alberto Lista que assenyala els perills que corren dones i joves lectors de novel·les, i això succeeix molt abans que Flaubert provi l'arsènic per acabar amb Madame Bovary, aquella lectora visceral que, com el *Quixot*, creia que vida i literatura eren el mateix.

Dones i llibres, dones i lectura, no hem estat situades als antípodes, com de vegades alguns han cregut, sense adonar-se d'allò que la iconografia ens fa palès.

Vull fer ara un esment especial als quadres on trobem dones que llegeixen cartes. Comptem, des del segle XVII fins ara mateix, amb un mostrari ample que s'intensifica a la pintura flamenca. La lectura i el lliurament d'una carta són motius iconogràfics reiterats. Probablement es tracta d'una carta amorosa. L'amor, ja ho sabem, ha estat el nostre opi particular, vull dir l'opi particular de les dones. Els entesos aventuren que el magnífic retrat d'Helena Fourment, de Rubens, on veiem la seva esposa caracteritzada com Betsabé vora la font en el moment de rebre la carta del rei David que li porta un patge, pot considerar-se l'antecedent de moltes pintures on es representa una situació semblant d'abast íntim i quotidià, com succeeix a la pintura holandesa.

David, segons podem documentar al Segon llibre de Samuel 11,2-4, envia tercers persones perquè convencin Betsabé de paraula, sense fer-li arribar cap paper. La carta de Rubens és fruit, per tant, de la seva pròpia collita, perquè sap de manera directa, ben probablement, la importància que té la missiva amorosa en la seva època —el quadre està datat del 1635— i com una carta d'amor arribada en el moment propici pot, fins i tot avui que ningú no escriu cartes, canviar-nos la vida.

Des de Rubens fins a Rembrandt, la carta envaeix fins i tot els espais pictòrics, la qual cosa evidencia que és un element recurrent de la quotidianitat femenina del segle XVII. Podríem traçar un itinerari llarg, suggestiu i força entretingut del motiu de la carta, que ens portaria a deturar-nos als interiors holandesos. Tots recordem Vermeer, Metsu o Terborch, que ens ofereixen lectures de cartes, intentant copsar, en alguns casos, l'estat anímic, l'afecte que la carta produeix.

La carta implica una presència forana que de sobte interromp la quotidianitat, la passivitat forçada de la dona, i li obre una finestra a l'exterior. Per aquesta finestra s'escola una llum nova, feta de paraules sentides pels ulls, que a més tenen la virtut de transformar-se en tacte subtil. La carta, excusa sovint per al tractament pictòric de la llum, és en ella mateixa llum, esperit verbal, promesa.

El motiu és del gust femení. Sembla que als Països Baixos les dones eren compradores d'art, i, a banda, es relaciona amb la difusió dels manuals d'escriure cartes. A tot Europa es tradueix amb gran èxit *Le secrétaire de la cour* (1625), de Jean Puget de la Serre. Un segle abans, *Il cortegiano*, de Baldassarre Castiglione, i els *Diàlegs d'amor*, de León Hebreo, fan esment dels bitllets amorosos, de la seva importància per allò que anomenen *gancheo* o *ganchearse*, que és com el català Joan Boscà, el traductor de Castiglione a la llengua castellana, anomena el que nosaltres en diem *lligar*.

Doncs bé: el motiu de la carta, fonamental a la pintura de gènere, arriba fins a l'art actual. Botero, el 1976, pinta *La lettera*. Una dona jove en actitud malenconiosa

—s’aguanta el front amb la mà, a l’altra té una carta— és sorpresa pel pintor en la intimitat de la seva cambra, nua, sobre el llit, acompanyada per una taronja partida pel mig (figura 3).

FIGURA 3
La lettera

Dos segles abans que Botero, el pintor de cort François Boucher retrata Madame Boucher en una mena de *chaise longue*, també a la intimitat. Madame Boucher va vestida i està més incorporada que la model de Botero; no té la carta a la mà, sinó vora seu, en una petita tauleta (figura 4).

Arribat aquest punt, m’agradaria preguntar si vostès creuen que les cartes que aquestes dues dones tenen al seu abast són seves, vull dir escrites per elles, o només rebudes. Si elles en són les autores, ens trobem davant de dos subjectes actius, emissors; si només en són les destinatàries, som davant de dues receptors, receptors de

missatges amorosos, naturalment; objectes, per tant, tal com normalment han estat llegits els quadres de dones amb cartes. Un aspecte contradictori, en certa manera, des de l'àmbit literari, en el qual la carta ha estat lligada al discurs femení.

FIGURA 4
Madame Boucher

«Mi carta, que es feliz, pues va a buscaros, / cuenta os dará de la memoria mía. / Aquel fantasma soy que, por gustaros, / juró estar viva a vuestro lado un día.»

Campoamor comença la part segona del «Canto tercero» del seu poema *El tren expreso* amb la carta que la bella desconeguda adreça al cavaller espanyol, que l'ha enamorada durant un viatge en tren i s'excusa mitjançant la lletra de no poder acudir a la cita concertada. La bella, que no debades és francesa, escriu tot just abans de morir... *El tren expreso* fou una de les composicions més divulgades de Campoamor, i els versos

que jo he citat, popularíssims... Campoamor es fa ressò, probablement sense saber-ho, de la tradició de les *salonnières*, de la tradició que ens atribueix la superioritat en el domini dels recursos epistolars. La Bruyère assegurava en un text força comentat:

Ce sexe va plus loin que le nôtre dans ce genre d'écrire. Elles trouvent sous leur plume des tours et des expressions qui souvent en nous ne sont l'effet que d'un long travail et d'une pénible recherche; elles sont heureuses dans le choix des termes, qu'elles placent si juste, que tout connus qu'ils sont, ils ont le charme de la nouveauté, semblent être faits seulement pour l'usage où elles les mettent; il n'appartient qu'à elles de faire lire dans un seul mot tout un sentiment, et de rendre délicatement une pensée qui est délicate; elles ont un enchaînement de discours inimitable, qui se suit naturellement, et qui n'est lié que par le sens. Si les femmes étaient toujours correctes, j'oserais dire que les lettres de quelques-unes d'entre elles seraient peut-être ce que nous avons dans notre langue de mieux écrit.

Per la seva banda, Mantengazza, citat per Benavente a les seves *Cartas de mujeres*, per ajudar amb un criteri d'autoritat a refermar el seu punt de vista, es refereix també a la superioritat del talent epistolar de les dones.

Si fem cas d'aquesta opinió, tan generalitzada des del segle XVIII, des que les *salonnières* demostraren la superioritat connatural al gènere femení, resulta natural que a l'hora d'escriure les dones emprem els motllos comunicatius epistolars pels quals estem tan dotades. Potser perquè, en el fons, durant segles les cartes escrites per les dones foren considerades intrascendents, domèstiques, privades, marginals...

La carta sorgeix de l'àmbit privat i retorna a l'àmbit privat, fins i tot les cartes públiques, aquelles que s'escriuen per ser divulgades als diaris, i, per tant, el que busquen és el ressò d'un destinatari múltiple, encara van adreçades al director del diari en el qual intenta l'autor o autora que siguin publicades. Aquesta marca textual, un receptor singular que emmascara una col·lectivitat, és un tribut a la privacitat del gènere epistolar. Curiosament, la secció de cartes al director és una de les més llegides de qualsevol diari. Quan llegim una carta tenim la sensació d'entrar en una zona íntima, privada, a un espai d'atmosfera confident; tal vegada per això els quadres amb dones lectores de cartes tenen tant èxit al llarg de la història de l'art. Nosaltres ens convertim en observadors d'aquesta intimitat, observem allò que és privat amb delectança. Aviat, m'imagino, l'art es farà ressò dels correus electrònics i dels missatges SMS, ja que la carta en suport de paper ha passat a la història. La de l'art, però, en conserva extraordinàries mostres.

Miscel·lània

- [1] Joan Martí i Castell [cur.], *De la preceptiva de la llengua catalana: Reflexions i notes 2000-2002* (2002)
- [2] Joan Martí i Castell i Josep M. Mestres [cur.], *Les llengües i les cultures en el procés de globalització de la societat de la informació: (Actes del curs del CUIMPB 2001)* (2002)
- [3] Joan Martí i Castell [cur.], *Nous reptes per als nostres països: perspectives i estratègies de futur* (2003)
- [4] Joan Martí i Castell i Josep M. Mestres [cur.], *L'oralitat i els mitjans de comunicació: (Actes del seminari del CUIMPB-CEL 2002)* (2003)
- [5] Joan Martí i Castell, Josep M. Mestres i Oriol Camps [cur.], *II Seminari de Correcció de Textos: La qualitat de la llengua oral en els mitjans de comunicació* (2003)
- [6] Germà Colón [ed.], *Del nombre y de la unidad literaria de la lengua catalana: Discurso leído ante la Real Academia Española en la recepción pública del Sr. D. Antonio Rubió y Lluch el día 23 de marzo de 1930* (2004)
- [7] Joan Martí i Castell i Josep M. Mestres [cur.], *Quin[s] model[s] de llengua escrita per als mitjans de comunicació?: (Actes del seminari del CUIMPB-CEL 2003)* (2004)
- [8] Josep Vigo i Josep M. Mestres [cur.], *III Seminari de Correcció de Textos: La terminologia i la correcció de textos* (2006)
- [9] Joan Martí i Castell i Josep M. Mestres [cur.], *El català i la Unió Europea: (Actes del seminari del CUIMPB-CEL 2004)* (2006)
- [10] Joan Martí i Castell i Josep M. Mestres [cur.], *La multiculturalitat i les llengües: (Actes del seminari del CUIMPB-CEL 2006)* (2007)
- [11] Joan Martí i Castell i Josep M. Mestres [cur.], *El llibre i la lectura: una revolució en la història de la humanitat: (Actes del seminari del CUIMPB-CEL 2005)* (2007)

AQUESTA OBRA HA ESTAT PUBLICADA
L'ANY DEL CENTENARI
DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

IECentanys19072007

